

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
KATEDRA PSYCHOLOGIE

Dizertační práce

Mgr. Michaela Veselá

Problematika psychologické práce s Neslyšícími

The Issue of Psychological working with the Deaf

Praha 2023

Školitelka: doc. PhDr. Ilona Gillernová, CSc.

Poděkování

Ráda bych na tomto místě poděkovala doc. PhDr. Iloně Gillernové, CSc. za cenné odborné rady a neutuchající podporu v práci. PhDr. Davidu Čápovi, Ph.D. za možnost konzultací nad testem PFT (C-W), kolegyním psycholožkám pro Neslyšící za morální podporu a utvrzení pocitu, že taková práce má smysl, Mgr. Petře Slánské Bímové za jazykovou korekturu a Mgr. Karolíně Faberové za cenné metodologické rady. Neslyšícím klientům děkuji za možnost nahlížet do jejich nádherného světa. V neposlední řadě děkuji celé své rodině za nekonečnou trpělivost a podporu.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem dizertační práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 21. září 2023

Michaela Veselá

Abstrakt

Předkládaná dizertační práce si klade za cíl hlouběji představit psychologickou práci s neslyšícími klienty, a to jak z terapeutického, tak diagnostického hlediska. Hlavním zaměřením práce je proto proces modifikace a překladu psychologických testů do českého znakového jazyka a specifika terapeutické práce s Neslyšícími. Autorka vychází z přesvědčení, že Neslyšící jsou jazyková a kulturní menšina se všemi specifiky, které toto označení přináší. V práci mapuje historické, lingvistické a sociální souvislosti, které ovlivňují nebo v minulosti ovlivňovaly komunitu Neslyšících a mají přímý dopad na utváření identity Neslyšících.

V rámci diagnostické části autorka předkládá modifikovaný psychologický test PFT (C-W) do znakového jazyka, popisuje proces překladu a způsobu modifikace testu. Použitelnost takto upraveného testu ověřila na vzorku 20 neslyšících jedinců. Toto ověření mělo za cíl zjistit relevantnost a spolehlivost testu v kontextu Neslyšících. Práce dále zkoumá výzvy spojené s adaptací dalších psychologických testů pro Neslyšící. Zkoumány jsou metody překladu instrukcí do znakového jazyka, s důrazem na komplexní inteligenční testy a jejich verbální složky. Diskutována je také potřeba vytvoření testových baterií normovaných pro Neslyšící, umožňujících objektivní a srovnatelné výsledky.

V terapeutické části je kladen důraz na specifika komunity Neslyšících a odlišnosti v terapii této skupiny. Autorka zkoumala zvláštnosti terapie neslyšících prostřednictvím tematické analýzy. Pomocí které se snažila o hlubší pochopení specifik a výzev terapeutické práce s touto populací.

V závěru autorka hodnotí plnění cílů práce a předkládá návrhy na další směry výzkumu a praxe v oblasti psychologie Neslyšících. Tato práce představuje přínos k porozumění potřebám a specifikům Neslyšících v rámci psychologické praxe.

Klíčová slova

Neslyšící, neslyšící, jazykové kompetence, terapie, psychodiagnostika, Rosenzweigův obrázkový frustrační test

Abstract

The presented doctoral dissertation aims to provide a deeper understanding of psychological work with Deaf clients, both from therapeutic and diagnostic perspectives. The main focus of the study is the process of modifying and translating psychological tests into sign language, as well as the specifics of therapeutic work with the Deaf. The author believes that the Deaf are a linguistic and cultural minority with all the characteristics that this designation entails. The paper maps out the historical, linguistic, and social contexts that have influenced or have previously influenced the Deaf community and directly impact the formation of Deaf identity.

In the diagnostic section, the author introduces a modified PFT (C-W) psychological test in sign language, describing the translation process and the manner of test modification. The usability of this adapted test was verified on a sample of 20 Deaf individuals. This verification aimed to determine the test's relevance and reliability within the Deaf context. The study further examines challenges related to adapting other psychological tests for the Deaf. Methods of translating instructions into sign language are explored, with a focus on comprehensive intelligence tests and their verbal components. The need to create test batteries standardized for the Deaf, allowing for objective and comparable results, is also discussed.

In the therapeutic section, emphasis is placed on the specifics of the Deaf community and differences in therapy for this group. The author investigated the peculiarities of therapy for the Deaf using thematic analysis, aiming for a deeper understanding of the specifics and challenges of therapeutic work with this population.

In conclusion, the author evaluates the achievement of the study's objectives and presents suggestions for further research directions and practices in the field of Deaf psychology. This work contributes to understanding the needs and specifics of the Deaf in the realm of psychological practice.

Keywords

Deaf, deaf, language skills, therapy, psychodiagnostics, Rosenzweig Picture Frustration Study

Obsah

Předmluva	9
Úvod.....	11
1 Problematika Neslyšících v psychologických souvislostech	13
1.1 Sociální a psychologické charakteristiky skupiny n/Neslyšících	13
1.2 Klasifikace neslyšících	15
1.2.1 Kompenzační pomůcky	22
1.3 Stručný vývoj přístupu k neslyšícím (historický pohled)	26
1.3.1 Starověk	26
1.3.2 První zdokumentované systematické vzdělávání neslyšících.....	27
1.4 Současný systém odborné péče o neslyšící v České republice	30
1.5 Neslyšící jako jazyková a kulturní menšina.....	35
1.6 Diagnostika neslyšení	36
1.7 Komunikace neslyšících.....	40
1.7.1 Pravidla komunikace s Neslyšícími.....	46
1.7.2 Znakový jazyk a jeho vývoj (historický pohled)	47
1.7.3 Lingvistika znakového jazyka	50
1.7.4 Vývoj znakového jazyka u dítěte.....	55
2 Specifika psychologické práce s Neslyšícími.....	58
2.1 Psychomotorický vývoj neslyšícího dítěte.....	59
2.2 Sociokulturní odlišnosti komunity Neslyšících	62
2.3 Neslyšící dítě – cizinec ve své vlastní rodině?	67
2.4 Identita Neslyšících	68
2.4.1 Jazyk jako pilíř identity	70
2.4.2 „Dva druhy“ neslyšících?	76
2.4.3 Internát – neslyšící dítě jako host ve vlastní rodině.....	77
2.4.4 Integrace a inkluze	79
2.4.5 Sociální a ekonomická podpora Neslyšících	81
2.4.6 Kochleární implantát	81
2.4.7 CODA	82
2.4.8 Minorita v minoritě.....	85

3	Specifika psychologické diagnostiky Neslyšících.....	87
3.1	Základní východiska psychologické diagnostiky Neslyšících	87
3.1.1	Zjištění úrovně znakového jazyka.....	89
3.1.2	Psychologická diagnostika pro Neslyšící v zahraničí	92
3.1.3	Psychologická diagnostika pro Neslyšící v České republice	93
3.2	Cíle a design výzkumu psychodiagnostické části.....	103
3.2.1	Design psychodiagnostického výzkumu	103
3.3	Výzkumné otázky.....	104
3.4	Metody výzkumu	105
3.4.1	Popis testu PFT (C-W)	105
3.4.2	Překlad testu PFT (C-W) do znakového jazyka	107
3.5	Popis zkoumaného vzorku	114
3.5.1	Etická východiska výzkumu	116
3.6	Výsledky výzkumu a jejich analýza	116
3.6.1	Modifikace psychologických testů pro Neslyšící	116
3.6.2	Popis úpravy a překladu psychologického testu do znakového jazyka.....	118
3.6.3	Interpretace výzkumné aplikace PFT (C-W) na Neslyšící respondenty	120
3.6.4	Stručné shrnutí diagnostické části výzkumu	125
3.6.5	Otázky k dalšímu zkoumání.....	127
4	Specifika terapie Neslyšících.....	129
4.1	Základní východiska k výzkumnému šetření terapie Neslyšících.....	129
4.1.1	Problematická místa v terapii Neslyšících	131
4.1.2	Dostupnost psychologických a terapeutických služeb	132
4.1.3	Etický problém vázaný na poskytování terapeutických služeb Neslyšícím	133
4.1.4	Počet psychologů věnující se neslyšícím klientům	135
4.1.5	Terapeutická práce za přítomnosti tlumočnicka českého znakového jazyka	135
4.1.6	Možnosti terapeutické práce s Neslyšícími (vhodné směry a metody).....	137
4.1.7	Neslyšící rodina v terapii	140
4.2	Výzkumné cíle a design a metody výzkumu terapeutické části.....	141
4.3	Výzkumné otázky.....	142
4.4	Popis výzkumného souboru respondentů.....	142

4.4.1	Etické otázky výzkumu.....	145
4.5	Výsledky výzkumu terapeutické části a jejich analýza	145
4.5.1	Vynořující se témata a jejich analýza	146
4.5.2	Stručné shrnutí terapeutické části výzkumu	158
5	Diskuze.....	161
6	Závěr.....	167
6.1	Návrh řešení situace ohledně psychologických testů pro Neslyšící a terapeutické práce s Neslyšícími klienty	167
7	Seznam použité literatury	169
8	Seznam obrázků	179
9	Seznam tabulek	180
10	Seznam zkratk	181
11	Seznam příloh.....	183

Předmluva

Při své práci ve speciálně pedagogickém centru pro sluchově postižené jsem se potýkala s absencí kvalitních diagnostických materiálů určených přímo pro Neslyšící¹. To mne přivedlo k myšlence upravit psychologické testy přímo pro jejich potřeby. Neslyšící jsou lidé, kteří mají kvůli absenci sluchu jazyk zcela odlišný od slyšící většiny, a také jinou kulturu a historii, a proto jsou pro ně obecné psychologické testy nevyhovující. Také se (pravděpodobně vlivem studia Češtiny v komunikaci neslyšících a zejména paní profesorky Macurové) neztotožňuji s názory většiny odborníků na psychologickou práci s Neslyšícími a ráda bych nabídla k zamyšlení svůj pohled vycházející z respektu vůči Neslyšícím, jejich jazyku a kultuře.

V České republice nebyl až do nedávna k dispozici žádný psychologický test (ani osobnostní, ani inteligenční), který by byl plně přizpůsoben potřebám neslyšících klientů. Žádný z běžně používaných testů nemá normy explicitně pro tuto skupinu. Dokonce ani Snijders-Oomen test neverbální inteligence (SON-R), který v Holandsku vznikl přímo pro testování neslyšících dětí, není standardizován pro českou neslyšící populaci. Proto veškeré psychologické testování Neslyšících probíhá nestandardně a vychází výhradně z osobních zkušenostní testujících. Diagnostika se provádí značně intuitivně. Vychází se hlavně z rozhovoru, z nonverbálních testů inteligence, jako jsou Ravenovy progresivní matice, SON-R, Kaufmannova hodnotící baterie pro děti (K-ABC) (Šedivá 2006), Kohsovy kostky (Doušová, Šauerová in Kucharská, 2007), dále z testů pozornosti (Jiráskův číselný čtverec), testů neverbální paměti (Rey-Osterriethova komplexní figura) a kresebných technik (Baumtest či kresba postavy). I když se jedná o nonverbální techniky, stále u některých z nich musíme vnímat určité kulturní a informační rozdíly mezi slyšící populací a neslyšící menšinou (du Feu a Chovaz, 2014).

Tak jako chybí psychologické testy, chybí i odborná literatura. Testování sluchově postižených se věnují Šedivá, zvláště ve své dizertační práci (Šedivá, 2011), a Vymlátílová (1997) v kapitole Neslyšící dítě v klinické praxi, a kapitolu obligatorních diagnóz a diagnostik věnovanou sluchově postiženým obsahuje také publikace Kucharské (2007), kterou zpracovaly Doušová a Šauerová (s. 109–128), jedná se však jen o prosté výčty používaných testů. Úpravou

¹ Neslyšící s velkým N na začátku slova chápeme jako označení jazykové a kulturní menšiny, viz dále v této práci.

části Wechslerových inteligenčních škál (WISC-III) pro sluchově postižené děti zabývala Potměšilová (2010), úpravám Eysenkova dotazníku Potměšil (2015) (o těchto úpravách se zmíníme později v kapitole o psychologické diagnostice Neslyšících). Psychoterapii a psychologickému poradenství se věnuje pouze stručný text Být neslyšící nemusí být problém (Doušová et al., 2014).

Předkládaná dizertační práce vychází z psychologické praxe s Neslyšícími a zpět do této praxe míří svým pojetím, reflektovanými zkušenostmi i výsledky šetření věnovanému dílčím otázkám psychologické diagnostiky a psychoterapie Neslyšících. Dizertační práce se zaměřuje jak na zmapování současného stavu psychologické problematiky Neslyšících v oblasti psychologické diagnostiky, tak na možnosti účinné terapeutické práce s Neslyšícími. Práce se také zabývá terminologií, zejména v souvislosti s označováním určitých skupin osob. Vysvětluje, jakým způsobem autorka chápe označení *sluchově postižený*, *neslyšící* a *Neslyšící* a jaké důvody ji k takovému postoji vedou.

Práce si klade za cíl optimalizovat proces modifikace psychologických testů do znakového jazyka na konkrétním případě Rosenzweigova obrázkového frustračního testu v Čáповě úpravě (PFT (C-W)). Výzkum v psychodiagnostické části práce je zaměřen skupinou mladých Neslyšících – pro potřeby práce věkové rozpětí nazýváme *šířeji pojaté dospívání* (14–22 let). Věkové rozložení respondentů výzkumu v terapeutické části je pestřejší a pohybuje se v rozmezí 3–62 let. Oba výzkumy byly pojaty kvalitativním způsobem.

Práce řádně cituje dle citační normy APA 7.

Úvod

„Protože nejsem neslyšící a rozhodně nejsem kulturně Neslyšící, ... věnoval jsem velkou pozornost tomu, co o své identitě říkají sami kulturně neslyšící lidé. Jako slyšící člověk mám na kulturu Neslyšících pohled sympatizujícího pozorovatele.“ (Glickman, 1996, s. 115)

Úvodní Glickmanův citát charakterizuje duch této práce: **s velkým respektem k Neslyšícím a plným vědomím, že se jedná pouze o pohled z vnějšku komunity.**

Cílem předkládané práce je podat ucelený pohled na problematiku psychologické práce s neslyšícími klienty, kde by byly shrnuty a do vzájemných souvislostí uvedeny dosavadní dostupné poznatky z této oblasti. Dále si tato dizertační práce klade za cíl nastínit řešení palčivých témat souvisejících s diagnostickou a terapeutickou prací s neslyšícími klienty.

Práce se snaží obsáhnout všechny oblasti psychologické práce s neslyšícími klienty, proto přináší také historické a sociálně-kulturní souvislosti, které zásadně ovlivnily postavení Neslyšících ve společnosti. Autorka práce se domnívá, že znalost souvislostí je základem psychologické práce s neslyšícím klienty, a proto volila tento komplexní pohled, byť za cenu mírného zjednodušení (např. na poli lingvistickém) a věnování se tématům s psychologií na zcela souvisejícími (např. historický exkurz). Autorka doufá, že tento přístup přinese čtenářům plastický pohled na psychologickou práci s Neslyšícími a v ideálním případě pomůže rozšířit řady psychologů pro Neslyšící.

Předkládaná práce je dělená do čtyř kapitol. První dvě kapitoly jsou pojaty jako literárně přehledová část. Třetí a čtvrtá kapitola jsou věnovány výzkumu, nicméně vzhledem ke specifčnosti tématu celé práce není toto dělení zcela ostré.

Literárně přehledová část mapuje současné poznatky o komunitě Neslyšících jak v české, tak světové literatuře. Věnuje se klasifikaci neslyšících, její nejednoznačnosti i emocionálnímu zbarvení, které s sebou některá označení nesou. Stručně nastiňuje přístup většinové společnosti směrem neslyšící komunitě v průběhu historie. Věnuje se též formám péče a vzdělávání, se kterými se mohou Neslyšící setkat.

Výzkumná část se věnuje konkrétní psychologické práci s neslyšícími klienty. V třetí kapitole se věnuje psychodiagnostice obecně, trendům spojeným s diagnostikou Neslyšících v České republice i ve světě (zejména ve Spojených státech amerických). Poté se zabývá modifikací a překladem psychologický testů do znakového jazyka. Pro ověření procesu překladu a modifikace byl vybrán obrázkový frustrační test v Čáповě úpravě (PFT (C-W)). Modifikovaný test byl následně předložen malé skupině neslyšících respondentů. Čtvrtá kapitola je věnovaná terapeutické práci s neslyšícími klienty. Zaměřuje se na základní odlišnosti terapie slyšících a neslyšících klientů, které jsou spojené zejména s charakteristickými rysy znakového jazyka a odlišnou kulturou. Následně je pomocí tematické analýzy provedena klasifikace terapeutických sezení autorky s neslyšícím klienty.

Následuje diskuze, kde se autorka pokouší porovnat výsledky výzkumu a zapojit je do širších souvislostí.

1 Problematika Neslyšících v psychologických souvislostech

1.1 Sociální a psychologické charakteristiky skupiny n/Neslyšících

Cesta k pochopení problematiky psychologické práce s neslyšícími klienty vede skrz několik důležitých témat, která pokádáme za nutné probrat dříve, než se pustíme přímo do psychodiagnostické a terapeutické práce. Jedná se zejména o porozumění specifickým osobnostním charakteristikám příslušníků komunity Neslyšících. Dále je třeba alespoň v základech nastínit fungování znakového jazyka (tolik důležité pro pochopení toho, jak pracovat s překlady do znakového jazyka) a v neposlední řadě osvětlit, jak se ke skupině Neslyšících po celá léta stavěla slyšící většina.

Pohled na neslyšící se za posledních několik desítek let diametrálně změnil. Ještě v 70. letech 20. století platili Neslyšící za hloupé, egocentrické, rigidní, impulzivní a neempatické bytosti (např. Rainer a Altshuler, 1967), a to zřejmě vlivem medicínského paradigmatu, které pohledu na Neslyšící po celém světě vládlo. V České republice toto paradigma patřilo k hlavnímu proudu až do přelomu tisíciletí. Kvůli takovému přesvědčení se sluchově postiženým žákům redukovaly osnovy ve školách a předjímal se jejich neúspěch ve většinové společnosti. V současnosti tady máme několik generací, čtyřicátníky konče², které vyrostly v podmínkách, kdy na ně bylo pohlíženo jako na méněcenné, bylo jim zakazováno užívat znakový jazyk (přestože český jazyk se nemohli pořádně naučit). Dále jim redukováním osnov bylo znemožněno kvalitní vzdělání a jejich seberealizace byla tím pádem značně omezená. Tito lidé dnes vyžadují zvláštní péči, protože se většina z nich potýká se sociální a psychickou deprivací. Obroda komunity může podle našeho názoru trvat několik generací.

Velkou zásluhu na procesu sebeuvědomění českých Neslyšících má lingvistka Alena Macurová, která v roce 1998 založila a dlouho dobu vedla obor Čeština v komunikaci neslyšících na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Profesorka Macurová vybudovala obor, kde se vzdělávají lingvisté specializovaní na znakový jazyk, tlumočníci znakového jazyka i budoucí učitelé neslyšících. Obor se od začátku distancoval od deficitního pojetí přístupu

² Čtyřicátníky konče je optimistické zjednodušení, neboť systém má značnou setrvačnost.

k Neslyšícím, které v té době hlásaly lékařské obory i speciální pedagogika, a prosazoval pohled na Neslyšící jako na jazykovou a kulturní menšinu. V neposlední řadě byla ve své době Čeština v komunikaci neslyšících jedním ze dvou oborů, který umožňoval Neslyšícím vysokoškolské studium v jejich vlastním jazyce (tj. po celou dobu studia byli přítomni tlumočníci znakového jazyka, případně vyučovali sami Neslyšící) (Ústav bohemistiky pro cizince a komunikace neslyšících, n. d.).

*Deafness*³ je biologický, sociální a psychologický konstrukt, který se týká 5 % světové populace (de Feu a Chovaz, 2014). Pojmenovat v češtině různorodou skupinu osob, které mají určitou sluchovou ztrátu je komplikované. Nejčastěji se používá souhrnné označení *osoby se sluchovým postižením*, případně *sluchově postižení* (toto označení se například běžně používá ve školství). V této práci se mu však pokusíme vyhnout⁴, neboť označení *sluchově postižení* implikuje nějaký deficit, chybu, vadu a na ně se vázající nutnost nápravy, má tedy negativní konotace. Leigh a Andrews (2017) uvádějí, že vidí postižení spíše jako situační a sociální konstrukt. Neslyšící například nemusí být postižení nerozuměním, když bude v televizi tlumočnické okénko. Klienti, se kterými se v praxi setkáváme, se také cítí být z hlediska sluchu naprosto v pořádku a nemají pocit nějakého nedostatku. Proto budeme v této práci používat jako souhrnné označení slovo *neslyšící*, byť jsme si vědomi jeho limitů.

Pro potřeby této dizertační práce definujeme neslyšícího jako člověka, který se narodil s určitou sluchovou ztrátou, jež mu znemožňuje přirozeně komunikovat s okolím mluveným jazykem. Pokud neslyšící přijme za svůj znakový jazyk a tuto komunikaci bude preferovat a bude se zároveň pohybovat v komunitě Neslyšících, stane se též *Neslyšícím*. To je označení pro jazykovou a kulturní menšinu, jejíž členové sami sebe vidí primárně jako uživatele znakového jazyka a nositele specifické kultury, nikoliv jako postižené ztrátou sluchu Neslyšícím s velkým N bude v této práci věnován největší prostor, neboť právě oni narážejí v interakci se slyšící většinou na nejvíce překážek. Vzhledem ke komunikační preferenci nejvíce ocení překlad psychologických testů do znakového jazyka, protože v běžných psychologických testech nejčastěji selhávají. Neslyšící také častěji uvítají dostupnost psychologických služeb ve znakovém jazyce. V následujících kapitolách se pokusíme osvětlit, proč někdy Neslyšící

³ Používáme zde nepřeložený termín, protože *neslyšení* se nepoužívá a *hluchota* (která by asi byla nejadekvátnejším překladem) má pejorativní nádech.

⁴ Kromě označení škol, kde je součástí oficiálního názvu. Stejně tak se v textu z důvodu historických souvislostí vyskytuje označení *hluchoněmý* (ústavy pro hluchoněmé, spolky pro hluchoněmé).

potřebují speciální přístup, načrtneme důvody selhávání psychologické péče o neslyšící klienty a pokusíme se nastínit i cestu, jak z toho ven.

Celkový počet osob s různými poruchami sluchu v České republice není znám. Odhady, se kterými se pracuje, vychází obecně z počtu klientů speciálně pedagogických center, škol pro sluchově postižené a ze statistik žadatelů o invalidní důchod. Taktéž se můžeme opřít o statistiky Gallaudet Research Institute (2011), které uvádí, že se neslyšících v populaci Spojených států amerických vyskytují 2–4 %, z toho je však polovina starší 65 let. Neslyšících do 18 let věku je méně než 1 %. Ucelený kvalifikovaný odhad u nás představil Jaroslav Hrubý v roce 1998 a nikdo další se o přesnější statistiku nepokusil. V České republice je podle Hrubého (1998) zhruba 500 000 osob se sluchovým postižením. Počet však ve značné míře navyšují starší lidé, kterým se věkem sluch zhoršuje. Co víme přesněji, je počet uživatelů českého znakového jazyka – těch je dle České unie neslyšících (ČUN) 7 300 (Novák, 2017). Dle České komory tlumočnicků znakového jazyka (ČKTZJ) je ovšem mluvčích znakového jazyka 10–15 000 (ČKTZJ, n. d.- a). Domníváme se, že rozdílná čísla jsou způsobena ne/započítáním slyšící dětí neslyšících rodičů, pro které je znakový jazyk také jazykem mateřským. V roce 2021 proběhlo sčítání lidu, ale bohužel neobsahovalo možnosti statistického prozkoumání počtu neslyšících. Ti se sice mohli zapsat jako uživatelé znakového jazyka, ale řešila se pouze technická stránka věci, tedy jak Neslyšící sčítání zvládnou a jestli jim v tom mohou pomoci tlumočníci znakového jazyka či zjednodušené formuláře.

1.2 Klasifikace neslyšících

Neslyšící jsou velmi nesourodá skupina, nedá se tedy říct, jaká je obecně jejich charakteristika a jaké jsou jejich potřeby. V některých případech mohou jít zásadní potřeby různých skupin neslyšících i proti sobě (což způsobuje značnou nejednotnost neslyšících navenek, kdy jedna skupina například požaduje tlumočení do znakového jazyka a druhá tvrdí, že to není důležité, že si poradí i bez něho). Také obecné označení *neslyšící* nebo *sluchově postižený* způsobuje rivalitu a z toho pramenící nepochopení laické slyšící většiny. Nejednotnost ve svém důsledku komplikuje ochotu i možnosti pomoci. Jako příklad uveďme vystoupení neslyšící Evy Staněk v internetové televizi DVTV. Staněk, která má 99% ztrátu sluchu, dle obecných kritérií je tedy neslyšící, má ztrátu dobře kompenzovanou sluchadly, telefonuje a ráda poslouchá hudbu. V rozhovoru uvádí, že se nenaučila znakový jazyk, protože si vybrala složitější cestu odezírání, nikdy nepotřebovala tlumočnicka a zvládne small talk i

v angličtině. Proto její vystoupení vzbudilo značnou nevoli mezi neslyšícími, kterým sluchadla nepomohou a kteří v takovém srovnání vypadají jako nesnaživí a snad i nenadaní. Jestli se neslyšící naučí mluvit, záleží na mnoha faktorech, hlavní je ale velikost sluchové ztráty a doba, kdy k ní došlo. Někdy ani sebevětší vynaložené úsilí dobrý výsledek nepřinese. Připomeňme například tragický osud neslyšící tanečnice Mobi Urbanové (1914–1988), která hnána touhou naučit se mluvit, zemřela tak, že byla roztrhána psy, jimž se její „umělý hlas“⁵ nelíbil a báli se ho (Hrubý 1999). Rozhovor s Evou Staněk v DVTV proto rozvířil diskuzi ohledně pojmenování (klasifikace) neslyšících s odůvodněním, že pokud nebudeme přesně rozlišovat, do jaké míry lidé neslyší, budou neslyšící vždy v nevýhodě oproti lidem nedoslýchavým. K tématu dokonce vydalo několik organizací neslyšících hromadné prohlášení, kde se neslyšící vymezili vůči některým tvrzením, která zazněla v rozhovoru (Novák, 2021).

Pod označení *neslyšící* totiž bývají zařazováni všichni lidé, kteří mají nějaký problém se sluchem. Tento nesoulad mezi označením určité skupiny lidí a reálnými možnostmi jejich členů (který se s technickým pokrokem neustále prohlubuje) je dle našeho názoru velkou překážkou při procesu sebeurčení a sebehodnocení Neslyšících. A je také příčinou pojmové nestability a fluidního označování různých skupin osob se sluchovým postižením.

Přesto neslyšící můžeme uměle i přirozeně dělit do mnoha skupin podle různých paradigmat. Kritériem bývá nejčastěji období, kdy došlo ke „ztrátě“⁶ sluchu, dále její velikost, forma či individuální pocit každého jedince. Není v možnostech práce podrobně popsat všechny varianty dělení neslyšících, vybíráme tedy kritéria, která se nějakým způsobem vztahují k následné psychologické práci s touto skupinou lidí, tj. mají největší vliv na způsob komunikace, myšlení a vytváření identity jedince (Taylor a Darby, 2003, Lane, 2013).

Jako první uvádíme hojně rozšířené **medicínské dělení**, pro které je důležitý stupeň vady. Přičemž i užitím slova *vada*, nebo *postižení* se dává najevo, že neslyšícím lidem něco chybí a veškerá práce s nimi se zužuje na odstranění vady (toto hledisko je patrné zejména u

⁵ Neslyšící, kteří se chtějí naučit mluvit, nemají sluchovou kontrolu, proto jejich hlas obvykle působí nepřirozeně. Často se bez sluchové kontroly znění hlas i člověku, který ohluchne.

⁶ Používáme uvozovky kvůli negativnímu zabarvení slova *ztráta*. Někteří Neslyšící totiž to, že neslyší, jako ztrátu vůbec neberou.

lékařů provádějících kochleární implantace⁷) či její zmírnění. Rozdělení do skupin probíhá podle výsledků audiometrie, která hodnotí ztrátu sluchu v „lepší uchu“ v decibelech:

Ztráta do 25 dB – normální sluch,

ztráta 26–40 dB lehká nedoslýchavost,

ztráta 41–55 dB střední nedoslýchavost,

ztráta 56–70 dB středně těžká nedoslýchavost,

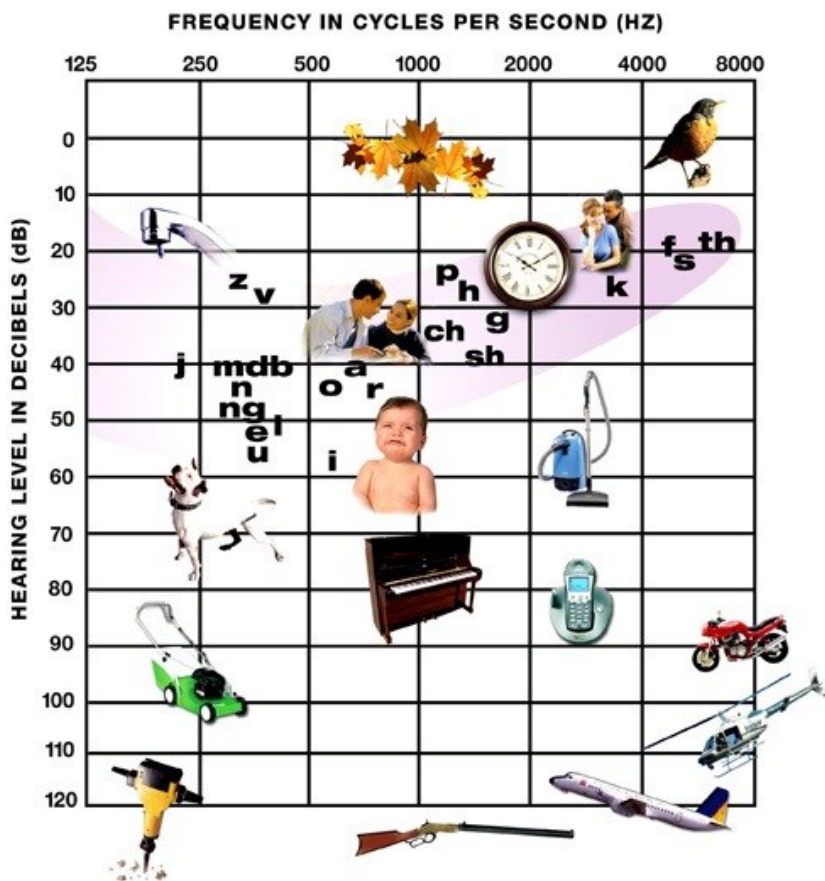
ztráta 71–90 dB těžká nedoslýchavost (praktická hluchota),

ztráta nad 90 dB – velmi těžká sluchová ztráta (de Feu a Chovaz, 2014).

Někteří autoři (např. Hrubý, 1999) označují ztrátu nad 90 dB jako hluchotu.

Světová zdravotnická organizace definuje sluchovou ztrátu jako ztrátu větší než 40 dB na lepším uchu u dospělého jedince a ztrátu vyšší než 30 dB u dětí (de Feu a Chovaz, 2014). Audiogramu se budeme později věnovat ještě v kapitole o diagnostice neslyšení. Na níže uvedeném obrázku je dobře znázorněno, co všechno můžeme slyšet. Ukazuje se, že při ztrátě sluchu 60 dB neslyšíme většinu lidské řeči, tikot hodin, zpěv ptáků atd. Je zde také vidět, v jaké frekvenci a hlasitosti se pohybuje lidská řeč jako taková, a jak již se ztrátou kolem 20 dB můžeme mít problém rozumět některým sykavkám. To je také důvod, proč právě tam probíhá hranice intaktního sluchu a nedoslýchavosti (Pipeková 2010).

⁷ V České republice funguje např. centrum kochleárních implantací na Mrázovce. Do roku 2014 odoperovali 535 dětí (CKI, n.d.). Vzhledem k tomu, že zastávají názor, že neslyšící děti „opravují a že již nebudou rozbité“, setkává se tato ve své podstatě velmi bohublá snaha s odmítavou reakcí většiny neslyšící komunity.

Obrázek 1: Audiogram – příklady zvuků a jejich rozložení (Say what club, n. d.)

Výhodou medicínského dělení je jeho objektivita, přesná diagnostika i přesné rozlišení takto zkoumaných osob. Vzhledem k technickému pokroku se ale jeho výsledek často relativizuje. Výrazný posun v technologickém odvětví způsobil, že člověk, který má těžkou nedoslýchavost a není schopen rozumět lidské řeči, může s využitím dobře nastaveného sluchadla velmi dobře orálně komunikovat. Někteří nedoslýchaví lidé dokonce mohou i telefonovat (což je obtížná disciplína, protože si při komunikaci nemohou vypomoci odezíráním přeslechnutých slov nebo slabik). Je třeba poznamenat, že bez sluchadel⁸ tito lidé opravdu mnoho neslyší. Se sluchadly však mají minimální omezení a často nejsou ani součástí komunity Neslyšících. Dělení neslyšících podle sluchové ztráty je stále nejfrekventovanější a není ani vůle ke změně pojmenování (nejčastěji se diskutuje tzv. *praktická hluchota*, která je podle Hrubého (1999) nejpraktičtější hluchotou vůbec, neboť nese označení *hluchota*, které laikovi evokuje naprosté neslyšení, a přitom – jak je vidět na příkladu Evy Staněk – je možné i

⁸ Sluchadla si sundávají zejména při sportu a na spaní.

poslouchat hudbu a telefonovat). Apelujeme proto v těchto místech na odborníky, aby nevynášeli zrychlené soudy o neslyšících: to, že nemluví, rozhodně neznamená, že jsou líní nebo netalentovaní.

Další způsoby klasifikace se velmi liší. Každý autor používá jiné, dělení se různě překrývají, liší v maličkostech i pojmenování jednotlivých skupin, jindy některé skupiny osob ve výčtu zcela chybí. Horáková (2010) uvádí, že mezi sluchově postižené patří neslyšící, nedoslýchaví a ohluchlí. Hrubý (2010) je toho názoru, že mezi sluchově postižené patří nedoslýchaví, ohluchlí, prelingválně neslyšící, hluchoslepí, šelestáři, rodiče sluchově postižených dětí a slyšící děti neslyšících rodičů. Hradilová (2023) používá následující dělení: osoby s nedoslýchavostí, osoby n/Neslyšící, osoby ohluchlé, osoby s kochleárním implantátem a osoby se stařeckou nedoslýchavostí (Hradilová et al., 2023, s. 15).

Speciálněpedagogické dělení spočívá v rozlišení místa vzniku „postižení“⁹ –to může být centrální (na základě postižení centrálního nervového systému), převodní¹⁰,percepční¹¹ a smíšené – či doby, kdy vzniklo (vrozené nebo získané, případně prelingvální nebo postlingvální). Poslední jmenované dělení je velmi důležité a zohledňuje skutečnost, zda si jedinec před ztrátou sluchu stihl osvojit mluvený jazyk. Pokud ano, většinou pak i nadále preferuje orální komunikaci (Pipeková, 2010).

Vzhledem k tématu této práce považujeme za nutné zmínit rozdělení neslyšících do skupin **podle nejčastějšího způsobu komunikace**, s akcentem na to, co kterou skupinu spojuje a naopak odlišuje od ostatních zmíněných:

- **Prelingválně neslyšící** (neslyšící a Neslyšící) jsou osoby, které se narodily s těžkou ztrátou sluchu, nebo které ohluchly před osvojením mluveného jazyka. Takoví lidé nejsou schopni rozumět mluvenému jazyku ani za pomoci sluchadel, a tak je jejich hlavním dorozumívacím prostředkem zpravidla znakový jazyk. Jako Neslyšící s velkým

⁹ Opět používám uvozovky k označení běžně používaného termínu, jehož užití není vůbec vhodné, ale stále chybí vhodný ekvivalent.

¹⁰ Problém se utváří v zevním nebo středním uchu – např. perforace bubínku, zúžení zvukovodu.

¹¹ Jedná se o nefunkčnost vláskových buněk v hlemýždi.

N se označují lidé, kteří sami sebe chápou jako jazykovou a kulturní menšinu (Čáp et al. 2015).

- **Nedoslýchaví** jsou lidé, kteří za pomoci sluchadel dovedou vnímat některé zvuky, někdy i řeč. Obvykle se u nich rozvine řeč již v dětství. Nedoslýchaví (obzvláště ti s lehčí formou) komunikují většinou mluveným jazykem s podporou odezírání, případně používají také znakový jazyk. Bez sluchadel však tyto lidé slyší jen velmi silné zvuky a při komunikaci se musí zcela spolehnout na odezírání (Hrubý, 1999).
- **Ohluchlí** lidé jsou ti, kteří o schopnost slyšet přišli až po 6. roce života a měli již rozvinutou řeč. Takoví lidé většinou komunikují orálně s podporou odezírání (Strnadová, 1998). Nicméně srozumitelnost mluvy bez kontroly sluchu klesá, a proto je třeba řeč udržovat za pomoci logopeda. Pokud ohluchnou v dospělosti, často také využívají ke komunikaci psanou formu českého jazyka.
- **Šelestáři** jsou lidé se šelestem (lat. *tinnitus*). Jedná se o velmi nepříjemné onemocnění, které je náročné zejména na psychiku jedinců, jelikož slyší zvuky (podobné šelestu, pískání atd.), které lze velmi těžko přehlušit nebo ignorovat. Šelest se zhoršuje únavou, stresem nebo i věkem a jeho přítomnost je pro člověka nepříjemná až do takové míry, že významně zvyšuje riziko sebevražedného chování (Hrubý, 2010). Z psychologického hlediska potřebují šelestáři psychologickou a psychotherapeutickou pomoc s akcentem na relaxační techniky sloužící k překrytí nepříjemného šelestu, avšak s psychodiagnostikou a komunikací obecně i v rámci psychoterapie, na rozdíl od ostatních zde zmíněných skupin, problém nemají, protože komunikují orálně.
- **Osoby s kochleárním implantátem (KI)** jsou neslyšící nebo ohluchlí, kterým byl voperován kochleární implantát (Hradilová, 2023). Pokud je implantát voperován včas malému dítěti (v současnosti se nejčastěji operuje kolem jednoho roku dítěte), může se dobře rozvinout mluvená řeč. Nicméně vnější procesor je potřeba nabíjet a odstraňovat např. na noc či při sportu (některým procesorů vadí pot, a proto je třeba aby ho nositel chránil speciální čelenkou). Tyto okolnosti ukazují, že je vhodné a důležité používat doplňkově i znakový jazyk.

- **Hluchoslepi**¹² jsou lidé, kteří mají různou kombinaci zrakového a sluchového postižení. Neznamená to však pouhé sečtení problémů, tito lidé mají svá jedinečná specifika (Lorm, n. d.). Dlouhou dobu byli řazeni pod nevidomé – pravděpodobně s ohledem na viditelnou podobnost: pohyb s bílou holí¹³. V posledních dvaceti letech se však odborníci začali přiklánět k tomu, že neslyšení je větším handicapem, a proto nyní hluchoslepi lidé i z hlediska zákona náleží pod neslyšící (Zákon o komunikačních systémech neslyšících a hluchoslepých osob, budeme se mu věnovat podrobněji v kapitole o znakovém jazyce). Způsob komunikace se liší podle stupně handicapu a doby vzniku. Pokud Neslyšící oslepne používá většinou taktilní znakový jazyk (odhmatatelné znaky). Lormova abeceda pro neslyšící bývá obtížnější, neboť uživatel musí perfektně ovládat český jazyk, takže ji používají spíše nevidomí, kteří v pozdějším věku ohluchnou. Nejčastější genetickou příčinou hluchoslepoty je Usherův syndrom¹⁴. Takoví lidé se narodí neslyšící nebo v raném dětství ohluchnou a postupně přicházejí i o zrak. Vzhledem k tomu, že k finální diagnóze dochází v období puberty, je pro mladé lidi velmi obtížné se s tímto typem handicapu vyrovnat. Zároveň je problematické najít s ohledem na ztrácející se zrak vhodné uplatnění (mladí lidé často zjišťují, že obor, který studují, nebudou moci v budoucnu vykonávat).

Výhodou speciálněpedagogického členění je, že zohledňuje způsob komunikace, nevýhodou se může jevit množství potenciálních kategorií.

V současnosti se dostává do popředí **pohled sociální**, případně **sociolingvistický**, který bere v potaz hlavně jazykovou rovinu a schopnost dorozumět se s většinovou společností. Zařazení do skupin je více méně **volitelné**. Pokud nedoslýchavý jedinec preferuje komunikaci ve znakovém jazyce a přijme za svou i kulturu Neslyšících, může být i on Neslyšícím (Kosinová, 2008). Toto hledisko budeme v předkládané dizertační práci akcentovat, byť jsme

¹² Zde bychom rádi upozornili na jazykovou nesrovnalost: užívat slovo *hluchý* je v současnosti bráno jako urážka a Neslyšící velmi bojují proti jeho užívání poukazováním na negativní konotaci slova. V kombinaci se slepotou však označení zůstalo, nepoužívá se složenina se slovem *neslyšící*.

¹³ Hluchoslepi mají navíc na holi červené proužky, aby se od nevidomých odlišili.

¹⁴ Usherův syndrom je genetické onemocnění, kdy se zrak ztrácí na základě pigmentové degenerace oční sítnice. Toto onemocnění má zhruba 8 % neslyšících (Usher syndrome coalition, n. d.).

si vědomi, že právě kritérium volitelnosti není tak exaktní jako například ztráta 50 dB na lepším uchu. Vnímáme však potřebu Neslyšících svobodně se rozhodnout, zda nosit nebo nenosit sluchadlo a zda být součástí komunity uživatelů znakového jazyka. Pohled z hlediska skupiny Neslyšících bude preferován, zejména proto, že je tato skupina lidí svými potřebami i způsobem komunikace nejvíce odlišná od slyšící většiny. Výhodou sociolingvistického dělení je projevený respekt ke komunitě, nevýhodou je špatná měřitelnost a predikovatelnost zařazení jednotlivých lidí do vybraných skupin.

1.2.1 Kompenzační pomůcky

Technologický pokrok zasáhl do života neslyšících, výrazně zvedl životní komfort a zejména poskytl možnost volby. Tedy neslyšící sami se mohou rozhodnout, zda a jakou pomůcku využijí a zda se chtějí přizpůsobit světu slyšících. Kompenzační pomůcky usnadňují každodenní život (např. světelný zvonek, vibrační budík), umožňují zaznamenávat informace ve znakovém jazyce (video, chytré telefony) a mění možnosti komunikace (např. sluchadla, kochleární implantát). Protože zásadně ovlivňují život všech neslyšících, pokládáme za důležité provést na tomto místě malý exkurz do vybraných kompenzačních pomůcek.

Sluchadla

Sluchadla jsou nejčastěji využívaná kompenzační pomůcka pro neslyšící. Bez sluchadel bylo hlavním kritériem dělení neslyšících schopnost porozumět mluvené řeči (ztráta nad 60 dB). V současné době dobrá digitální sluchadla umožňují lidem s těžkou nedoslýchavostí poslouchat hudbu i telefonovat. Zdravotní pojišťovny přispívají na nákup nových sluchadel jednou za pět let (příspěvek se liší dle ztráty sluchu a věku – dospělým stát přispívá výrazně méně), nicméně je třeba říci, že příspěvek nepokryje cenu nejmodernějších sluchadel, jejichž cena se pohybuje okolo 30 000 za jedno¹⁵. Sluchadlo se skládá z mikrofону, reproduktoru a baterie, která zařízení napájí. Většina techniky je umístěna za uchem, pouze v případě zvukovodových sluchadel je celé zařízení umístěno v uchu a za ušním boltcem již není nic. Od 80. let minulého století se začaly používat sluchadla digitální, která oproti původním analogovým mají tu výhodu, že jdou nastavit na preferenci určitých zvukových frekvencí (tj. jdou nastavit tak, aby zesilovala nejvíce lidskou řeč). Toto nastavení je velmi výhodné, protože

¹⁵ Zde vidíme největší přínos přisunu peněz za invalidní důchod.

lidé s analogovými sluchadly si stěžovali na to, že sluchadla zesilují všechny zvuky bez rozdílu.¹⁶ Neslyšící si ale mohou vybrat, jaká sluchadla budou nosit, a analogová sluchadla jsou stále oblíbená pro jejich nízké pořizovací náklady.

Kochleární implantát (KI)

Málokterá kompenzační pomůcka ve světě Neslyšících vzbuzuje takové emoce jako kochleární implantát. Na jednu stranu umožňuje Neslyšícím lépe slyšet a integrovat se do slyšící většiny, na stranu druhou způsob, jakým kochleární implantace zejména lékařská veřejnost prosazuje (jako záchranu všech sluchově postižených), útočí na identitu Neslyšících, kteří nemají pocit, že by bylo potřeba je nějakým způsobem „opravovat“. Tento boj mezi příznivci a odpůrci kochleárních implantací je pro komunitu Neslyšících velmi zásadní, a proto se mu budeme dále věnovat v kapitole o psychologických aspektech.

Jak název napovídá jedná se o přístroj, jehož vnitřní část (přijímací stimulátor) se voperuje přímo do hlemýždě (*cochley*), jehož funkci nahrazuje a je vyvedena pod kůži těsně nad uchem. Vnější část (řečový procesor) připomínající sluchadlo přijímá zvuky z okolí a prostřednictvím elektrických impulzů je předává do cívky umístěné pod kůží za uchem, z té impulzy putují do hlemýždě, kde dráždí jednotlivé vláskové buňky. První kochleární implantace dítěte v České republice proběhla v roce 1993¹⁷, v současnosti je počet odoperovaných dětí kolem 700. Děti, které mezi prvními dostaly implantáty, byly starší (kolem šesti let), protože technicky nebylo možné operovat mladší děti. Filozofie implantačního centra byla naučit děti znakový jazyk, aby nebylo bráněno jejich chuti naučit se mluvit. Jenže pokud 6 let nepoužívaly znakový jazyk, tj. nežívaly žádný smysluplný přístupný jazyk, výsledky implantace nebyly zdaleka tak dobré¹⁸, protože byl promeškán citlivý věk pro osvojení mateřského jazyka, který je udáván do pěti let (např. Horáková 2012¹⁹). Poslední dobou se přístup mění, znakový jazyk není tolik odmítán a také rétorika ze strany některých Neslyšících se mírní.

¹⁶ Babička autorky práce například bydlela u nemocnice a každá houkající sanitka jí způsobovala bolesti. Proto analogová sluchadla v Praze vůbec nenosila.

¹⁷ Operaci provedlo pražské centrum kochleárních implantací pod vedení prof. Kabelky (Dětský sluch.cz, 2021).

¹⁸ V kapitole o ontogenezi jazyka se budeme věnovat době, do které je nutné osvojit si jakýkoliv jazyk (5let).

¹⁹ Horáková (2012, 2017) hovoří o tzv. kritickém období nebo kritických periodách.

V současné době je v České republice šest center kochleárních implantací: dvě v Praze, dvě v Brně, jedno v Ostravě a nejnověji jedno v Hradci Králové.

Indukční smyčka

Užití indukční smyčky je upraveno vyhláškou Ministerstva pro místní rozvoj²⁰, která říká, že v uzavřeném veřejném prostoru určeném pro více než 50 lidí musí být zajištěna možnost užití indukční smyčky. V praxi se to týká zejména divadel a kin, kdy je kabel veden buď okolo celého hlediště nebo kolem prvních řad. Kabel vytvoří magnetické pole, které zesílí elektroakustický signál. Nedoslychavému člověku tak pomocí sluchadel přepnutých do speciální polohy „T“ umožňuje zesílit zvuk ještě více. Nově jsou vybaveny indukční smyčkou některé přepážky. Přítomnost indukční smyčky se označuje následujícím obrázkem²¹:

Obrázek 2: Značka indukční smyčky (indukční-smyčky.cz, n. d.)

Indukční smyčky se mohou používat i v domácnostech, a to stejným způsobem jako ve veřejném prostoru – tedy vytvořením magnetického pole po celém požadovaném prostoru nebo lze pověsit indukční smyčku přímo na krk. Individuální indukční smyčka se může používat také například během vyučování, kdy přednášející má na sobě připnutý mikrofon a student má na krku indukční smyčku.

Mezi další kompenzační pomůcky patří vibrační budík, světelný zvonek, signální pes, vibrační a světelné telefony, maminky ocení světelný či vibrační hlásič pláče miminka.

Velkým krokem kupředu je možnost využití tabletu či mobilního telefonu. Neslyšícím umožňují nahrávat znakování, a proto nepotřebují k zaznamenávání čehokoliv psanou formu

²⁰ Vyhláška č. 398/2009 (Zákony pro lidi, n. d. -c)

²¹ T pochází z anglického označení indukční smyčky T-loop.

mluveného jazyka. S rozmachem internetu a vznikem nejrůznějších komunikačních platforem a aplikací se dnes běžně používá tlumočení a přepis na dálku. Tlumočník/přepisovatel nemusí být fyzicky přítomen, sedí u počítače a online může být k dispozici většímu množství klientů (odpadne čas přejezdů mezi jednotlivými tlumočeními). Neslyšící pak jde např. na úřad jen s tabletem či mobilním telefonem.

Ještě je třeba zmínit několik technických vymožeností, které sice nepatří mezi kompenzační pomůcky, ale velmi neslyšícím pomáhají :skryté titulky, automatický přepis či tlumočnické okénko,

Přepis, automatický přepis

Neslyšící, kteří ovládají dobře český jazyk rádi užívají kompenzační pomůcku zvanou přepis. Jedná se o něco na způsob filmových titulků s tím rozdílem, že přepisovač přepisuje vše, co se v reálném čase řekne. Tato pomůcka se používá zejména na konferencích nebo ve školním prostředí, kdy se může přepis promítat rovnou k předkládané prezentaci. Pokud je neslyšící osamocen, zpravidla se dívá do notebooku zapisovatele nebo je mu přepis posílán do vlastního počítače. S rozvojem umělé inteligence vznikají i různé aplikace, které usnadňují život neslyšícím. Jedním z nich je Okamžitý přepis, který může mít neslyšící v notebooku či chytrém telefonu. Automaticky přepisuje vše, co zachytí mikrofon, zároveň je možné hned vytukat odpověď. I když se jedná o strojový přepis jeho chybovost je překvapivě malá a je možné jej využívat jako alternativu k tlumočení, zejména pokud se jedná o krátké a jasné domluvy nebo pokud je tlumočnicků nedostatek.

Ve světě bývá pravidlem, že na tiskových konferencích důležitých organizací a vládních struktur je přítomen tlumočník znakového jazyka, v České republice zatím jde touto cestou Senát a Ministerstvo zdravotnictví. Česká televize začala tlumočit Události (do té doby mohli Neslyšící sledovat buď krátké Zprávy ve znakovém jazyce nebo se spoléhat na skryté titulky, tlumočen byl také pořad Sama doma a ve znakovém jazyce se vysílá Televizní klub neslyšících, který se střídá s pořadem Klíč), během pandemie koronaviru sílila potřeba pravidelného přísunu informací, a tak se začal tlumočit celý kanál ČT24.

1.3 Stručný vývoj přístupu k neslyšícím (historický pohled)²²

1.3.1 Starověk

Ve starověkém Řecku byly neslyšící šestileté děti usmrcovány v pohoří Tajgatos. Zřejmě se čekalo, až se neslyšení prokáže např. neschopností mluvit. Jinde žily izolovaně na okraji společnosti a starala se o ně vlastní rodina, nebo byly prodány do otroctví.

Aristoteles napsal o neslyšících, že nemohou mluvit, i když jim nechybí hlas. Řecká slova *kophoi* (neslyšící) a *eneos* (řeči nemající) mají v některých souvislostech význam *hloupý* (Hrubý, s. 90), a tak se vlivem překladu mělo za to, že neslyšení znemožňuje myšlení.

Sv. Augustin pravil, že neslyšící nemohou být spaseni, protože nemohou dospět k víře v boha skrze kázání (tj. mluvené slovo) (Hrubý, 1999). Je třeba si uvědomit, že to řekl v době, kdy se nepředpokládalo, že by se nějaký neslyšící – i jakýkoliv jiný obyčejný člověk – naučil číst. Je zajímavé, že zároveň uznával, že znaky mohou naučit neslyšící evangelium (Lang, 2011).

Justiniánův zákoník (Corpus Iuris Civilis) neslyšící zmiňuje a určuje jim tato práva: „Hluchoněmí, kterých obě vady byly přítomné od dětství, nemají žádná práva ani povinnosti... Ti, kteří se stali hluchoněmými z příčin vzniklých po narození: pokud se tito lidé naučili číst a psát před vznikem postižení, mohou spravovat své záležitosti písemně.“ (Hrubý, 1999, s. 92)

Lidé nedoslýchaví a lidé ohluchlí v pozdějším věku, kteří komunikovali orálně, nebyli na svých právech nijak kráceni. Z uvedeného plyne, že hlavním kritériem byla schopnost domluvit se s většinou společnosti, a protože ještě zdaleka nevznikl znakový jazyk, byla tato komunikace možná pouze písemnou formou. Neslyšící, kteří neuměli číst a psát, se nemohli ani oženit/vdát.

²² V této kapitole budeme zejména vycházet (nebude-li uvedeno jinak) z Velkého ilustrovaného průvodce neslyšících po jejich vlastním osudu od Jaroslava Hrubého (1999).

Dlouhá staletí žili neslyšící izolovaně (předpokládáme, že jich bylo výrazně víc než v současnosti²³) na okraji společnosti, a pokud nebyli ohluchlí – a tedy neuměli aspoň trochu mluvit – nikdo se jimi nezabýval. Málodky se také stalo, že by se potkali dva neslyšící, takže nebyl prostor pro vznik znakového jazyka (Hrubý, 1999).

1.3.2 První zdokumentované systematické vzdělávání neslyšících

Za prvního učitele neslyšících se považuje **Pedro Ponce de Leon**, který v klášteře svatého Salvátora založil školu pro neslyšící a individuálně vzdělával neslyšící šlechtice. Jaké metody používal, nevíme, neboť veškeré materiály shořely při požáru kláštera, ale od jeho současníků víme, že s žáky psal, učil je vyslovovat a užívat nějaké znaky.

Abbé Charles Michel de l'Épée (1712–1789), je zakladatel hromadného vzdělávání neslyšících nazývaný otcem neslyšících a také osoba, která bývá mylně považována za tvůrce znakového jazyka (jeho vznik bude vysvětlen v následující kapitole). On samotný považoval znaky, které používali jeho žáci, za primitivní a snažil se je přetvořit. Přesto je nejvýznamnější osobností, která zasáhla do života snad všech neslyšících. Abbé se k neslyšícím dostal náhodou, když do svého sirotčince přijal dvě neslyšící dívky. Stalo se tak v roce 1765. Již v roce 1770 zakládá školu, která byla v roce 1791 přejmenována na Institut National de Jeunes Sourds de Paris a pod tímto názvem funguje dodnes. Ve škole se učilo dva dny v týdnu – v úterý a ve středu – vždy od 7 do 12 hodin, a to zejména náboženství a francouzština (Legend, 2013). Hlavním přínosem školy však bylo, že se v ní ocitlo poprvé v historii velké množství neslyšících na jednom místě (např. v roce 1785 měla škola 72 chovanců (Legend, 2013)) a to vytvořilo předpoklady ke vzniku přirozeného znakového jazyka.

Abbé de l'Épée své postupy netajil, ba naopak zájemce o vzdělávání neslyšících zval k sobě do Paříže. Tak přijel na přání Josefa II. i hrabě Stork a založil vzdělávací ústav pro neslyšící ve Vídni (1779). Do vídeňské školy se zase přijel vše naučit páter **Karel Berger**, který byl prvním ředitelem Ústavu pro hluchoněmé v Praze, založeného roku 1786.²⁴ Pražský ústav vznikl jako pátý v Evropě a zejména ve 20. letech 20. století pod vedením pátera **Václava**

²³ Z důvodu špatné zdravotní péče. Běžně se přicházelo o sluch například vlivem zánětů a vysokých horeček, což před objevením penicilinu byla častá zdravotní komplikace.

²⁴ Na území Slovenska vznikl roku 1835 ústav v Liptovském Mikuláši a 1836 v Bratislavě (Uherík, 2013).

Frosta ovlivňoval vzdělávání neslyšících daleko za hranicemi naší vlasti. Frost totiž prosazoval při výuce to, co dnes nazýváme bilingvní metodou – kombinoval znakový a český jazyk: „Pomocí řeči posunkové, mateřské řeči hluchoněmého, je třeba hluchoněmého ku Bohu vésti a v poměru k Bohu budiž mu také ponechána. K poměru k lidem musí se hluchoněmí jim podříditi a s nimi slovy mluvit.“ (Hrubý, 1999, s. 123)

Po celou dobu existence škol pro hluchoněmé (později sluchově postižené) se vedla mezi slyšícími učiteli diskuze o přístupu k neslyšícím žákům. Proti sobě stály dva tábory: podporovatelé znakového jazyka a tzv. **oralisté**, tedy podporovatelé mluveného jazyka. Oralisté měli za to, že se neslyšící musí přizpůsobit slyšící většině a znakový jazyk je v tomto brzdí, proto při výuce pouze mluvili a neslyšící byli nuceni odezírat. Často mezi oběma tábory hořel téměř bratrovražedný boj, který nijak neprospíval péči o neslyšící. Zakladatelem orální školy byl **Samuel Heinicke**, učil neslyšící číst a psát a měl za to, že znakování je škodlivé, protože žáky odvádí od potřeby mluvit. V roce 1880 se konal **Milánský kongres**, kterého se zúčastnili zástupci učitelů neslyšících, pouze jediný z nich byl sám neslyšící. Výsledkem šestidenního setkání²⁵ byl **zákaz znakování na školách pro neslyšící** a absolutní nadřazenost orální metody. Ve Spojených státech amerických sice založili Gallaudetovi The National Association of the Deaf a v Praze Václav Frost doporučoval používat znakový jazyk, ale většinou se usnesení Milánského kongresu dodržovalo. Blais (2012) ukazuje dopady Milánského kongresu na postupném snižování počtu znakových škol na francouzských školách pro sluchově postižené: v roce 1850 (před Milánským kongresem) znakovalo 50 % neslyšících, na konci 19. století to bylo jen 25 % a v roce 1960 to nebylo ani 12 % neslyšících (Blais, 2012, s. 9).²⁶ K reflexi dopadů usnesení Milánského kongresu a omluvě za to, co tímto nařízením slyšící učitelé způsobili svým neslyšícím žákům, došlo až v roce 2010 na sjezdu v kanadském Vancouveru (Hudáková, 2012).

Spojené státy americké se díky vzdálenosti od Evropy vydaly trochu jinou cestou. Americký znakový jazyk není zcela nezávislý na angličtině a také tam dlouho převažovalo orální paradigma. Přesto ale kousek od hlavního města Washingtonu vznikla The Columbia Institution, škola, která se později stala na počest jejího prvního ředitele **Gallaudetovou univerzitou**²⁷ a která je v současnosti mekkou všech Neslyšících. Založil jí Amos Kendal roku

²⁵ Z 12 řečníků byli jen 3 zastánci znakového jazyka: bratři Gallaudetové a Richard Elliot.

²⁶ Překlad autorky

²⁷ Edward Miner Gallaudet (1837–1902)

1857 a postupně se stala malým státem ve státě. Celý univerzitní kampus má jako úřední jazyk americký znakový jazyk (ASL) a sjíždí se tu Neslyšící z celého světa. Na jaře roku 1988 proběhla na Gallaudetově univerzitě revoluce, která vstoupila do dějin jako Deaf President Now movement a byla pro komunitu nejen amerických Neslyšících velmi důležitá. Protesty vypukly po nové volbě prezidenta (rektora) univerzity. Všichni předešlí prezidenti Gallaudetovy univerzity byli slyšící, nicméně byli odborníky pohybujícími se v komunitě Neslyšících. V roce 1988 do bojů o rektorský post postoupili také dva neslyšící odborníci, avšak zvolena byla slyšící Elisabeth Zinser, která ani neznala komunitu Neslyšících a ani neovládala americký znakový jazyk. Studenti, ale i neslyšící zaměstnanci univerzity se začali bouřit a po týdnů, přesněji osmi dnech protestů dosáhli toho, že byl do čela Gallaudetovy univerzity jmenován první Neslyšící v historii – **Irving King Jordan**, doktor psychologie (Gallaudetova universita, n. d.). Hnutí bylo významné nejen tím, že dosáhlo svých cílů²⁸, ale i tím, že na několik dní paralyzovalo protestními pochody hlavní město Washington, a tak se o Neslyšících, jejich jazyce a kultuře mluvilo ve většině sdělovacích prostředků – tím se výrazně zvýšilo povědomí o Neslyšících (Lane, 2013).

V roce 2012 se mohl stát prvním českým ředitelem školy pro sluchově postižené v Praze v Holečkově ulici jeden ze dvou neslyšících kandidátů (Petr Vysuček a David Jorda). Na jejich podporu vznikly www stránky neslyšící-reditel, a i když měli širokou podporu, ředitelem se nakonec stal slyšící učitel, který znakový jazyk neovládá, a navíc ho pokládá za podřadný (zejména pro výuku matematiky). Hlavním argumentem proti zmíněným neslyšícím kandidátům bylo, že nemohou telefonovat a „ředitel školy přece pořád někde telefonuje“.

V neposlední řadě nesmíme z historického exkurzu vynechat **Alexandra Grahama Bella**, který se ve Spojených státech velmi angažoval ve prospěch neslyšících (bohužel ale stál na straně oralismu). Příběh Bella, jehož láska k nedoslýchavé dívce a snaha sestrojít jí sluchadlo vedla k tomu, že spatřil světlo světa telefon (Hrubý, 1999), ukazuje, jak velká je provázanost světa slyšících a Neslyšících.

V roce 1915 byl na popud Zemského spolku péče o hluchoněmé v království českém založen první český ústav pro hluchoněmé v Praze. Od začátku se zde vyučovalo pouze orální

²⁸ Odvolat zvolenou prezidentku a zvolit Neslyšícího prezidenta, odvolat předsedkyni správní rady univerzity (prohlásila, že neslyšící nejsou schopni fungovat ve světě slyšících, zvýšit procentuálně podíl neslyšících členů rady na většinu, a nepotrestat stávkující (Lane, 2013)

metodou, časem se přestěhoval do Radlic a v roce 1927 si změnil jméno – na počest jeho zakladatele se mu začalo říkat Výmolův ústav pro hluchoněmé (Frajtová, 2013). Profesor medicíny **Karel Výmola** pokládal znakový jazyk, kterým tou dobou byli vyučováni neslyšící ve smíchovském ústavu, za méněcenný a všemožně se snažil o jeho potlačení. Využil konexí na Ministerstvu školství a vymohl přidělení služebního bytu a zvýšení platu pro všechny učitele, kteří vyučovali chovance ústavů pro hluchoněmé orální metodou (Hrubý, 1999). To, co ve 20. letech započal Karel Výmola, dokončili v 50. letech komunisté, kteří ze smíchovského ústavu odvezli všechny řádové sestry, jež ovládaly znakový jazyk, a jeho užití nadobro zakázali.

Neslyšící na našem území se od té doby mohli vzdělávat pouze orálním způsobem. To však ne zcela zvládali, a tak se s odůvodněním, že mají sníženou mentální kapacitu, na školách pro sluchově postižené redukovaly osnovy (Hrubý, 1999).

Lane (2013) přirovnal chování slyšící většiny k Neslyšícím k tomu, jak se chovali kolonisté v Africe (speciálně v Burundi). Společným jmenovatelem byla generalizace a akcentace negativních vlastností (impulsivita, agresivita, mstivost, podezřavost, hloupost, emoční nevyzrálость) a hlavně negativní hodnocení většinovou společností, přehlížení kulturních specifik a naprostý nerespekt k jazyku menšinové skupiny. Pohled Lana budiž varováním pro všechny slyšící odborníky, kteří přichází do kontaktu s Neslyšícími. Měli by tak činit s pokorou a respektem jak k jazyku a kultuře této menšiny, tak zejména k samotným Neslyšícím.

1.4 Současný systém odborné péče o neslyšící v České republice

Co nejdříve po zjištění vady sluchu u dítěte, je vhodné kontaktovat **ranou péči**, například Centrum pro dětský sluch Tamtam, o. p. s., které svými službami pokrývá celou Českou republiku, nebo Centrum komplexní odborné podpory Duháček, kde dokonce jako jediní v republice mají neslyšícího speciálního pedagoga. Raná péče se stará o klienty od 0 do 7 let a podléhá zákonu o sociálních službách.²⁹ Prostřednictvím rané péče dostávají rodiče podporu, učí se s dítětem komunikovat a hlavně se setkávají s dospělými Neslyšícími, takže mohou získat praktické zkušenosti. Pracovníci rané péče jezdí přímo do rodin, což ocení

²⁹ §54 zákona 108/2006 Sb., o sociálních službách (Zákony pro lidi, n. d.-d)

zejména rodiče malých dětí, které jsou v domácím prostředí uvolněnější a mohou lépe spolupracovat.

Po nástupu do školy přebírají péči **Speciálně pedagogická centra (SPC)**, která se nachází u škol pro sluchově postižené, ale mohou dětem pomoci i s integrací do běžných základních a středních škol. SPC je školské poradenské zařízení, kde pracují psychologové a speciální pedagogové. Oba poskytují diagnostické služby, speciální pedagog následně dlouhodobou speciálněpedagogickou terapii logopedickou a surdopedickou. Psycholog se specializuje na diagnostiku, poradenství a případně i terapeutickou činnost (Doušová a Šauerová, 2007). Děti se sluchovým postižením mohou mít v odůvodněných případech až dva roky odklad a ředitelé škol mohou povinnou školní docházku prodloužit až na 10 let.

Mateřské školy bývají přirozenou součástí základních škol pro sluchově postižené. Výjimkou jsou speciální mateřská škola v Berouně, která je součástí dětského domova a speciálně pedagogického centra, a také Bilingvální mateřská škola Pipan Centra pro dětský sluch TamTam, o. p. s., která sídlí ve Stodůlkách.

Specialitou je dětský lesní klub Šalvějka, který založily Anna Cícha Hronová, Marie Basovníková a Andrea Krejčíková Kalců, první alternativní vzdělávací zařízení pro neslyšící děti. Zaměřují se na žití v souladu s přírodou a v přírodě, učitelky nejsou učitelky, ale průvodkyně. Je vysoce pravděpodobné, že v souladu se zvyšující se poptávkou po alternativním školství vznikne také alternativní základní škola pro neslyšící děti.

Základní školy pro sluchově postižené v České republice:

1. Střední škola, základní škola a mateřská škola pro sluchově postižené, Holečkova 4, Praha 5, 150 00.
2. Gymnázium, Střední odborná škola, Základní škola a Mateřská škola pro sluchově postižené, Ječná 27, Praha 2, 120 00.
3. Střední škola, Základní škola a Mateřská škola pro sluchově postižené, Výmolova 169, Praha 5, 150 00.

4. Vyšší odborná škola, Střední škola, Základní škola a Mateřská škola Štefánikova 549, Hradec Králové, 500 11.
5. Mateřská škola a Základní škola a Střední škola Gellnerka Brno pro sluchově postižené Novoměstská 21, Brno, 621 00.
6. Základní škola a mateřská škola logopedická, E. Krásnohorské 921, Liberec, 460 01.
7. Mateřská škola, základní škola a střední škola pro sluchově postižené ve Valašském Meziříčí, Vsetínská 454, Valašské Meziříčí, 757 14.
8. Střední škola, základní škola a mateřská škola pro sluchově postižené, tř. Kosmonautů 4, Olomouc, 772 00.
9. Základní škola a Mateřská škola pro sluchově postižené a vady řeči, Spartakovců 1153, Ostrava-Poruba, 708 00.
10. Základní škola a mateřská škola pro sluchově postižené, Mohylová 90, Plzeň, 312 09.
11. Mateřská škola, Základní škola a Dětský domov, Široká 42, Ivančice, 664 91.
12. Mateřská škola, základní škola a střední škola pro sluchově postižené, Riegrova 1, České Budějovice, 370 01.

Školy historicky vznikaly tam, kde se našel někdo, kdo se o neslyšící zajímal, většinou v souvislosti s působením církve, později různých spolků hluchoněmých. Nejsou tedy ani ve všech krajských městech, naopak v některých oblastech je jejich koncentrace vyšší. Z toho vyplývá, že velké množství žáků musí do škol dojíždět, případně volí pobyt na internátě. Tomuto fenoménu se budeme později věnovat v kapitole o identitě neslyšících a specifických problémech komunity Neslyšících, neboť se týká velkého počtu dětí a zásadně formuje identitu příslušníků takové skupiny. K základnímu školství je třeba poznamenat, že povinná školní docházka pro sluchově postižené děti byla uzákoněna až v roce 1948 (Hrubý, 1999) a školy se dělily na školy pro hluchoněmé, školy pro děti se zbytky sluchu a školy pro děti nedoslýchavé.

V roce 1991 opět došlo k sjednocení škol pod názvem školy pro sluchově postižené (Poul, 1996). Nicméně si školy víceméně drží své původní zaměření, např. do školy v Ječné ulici v Praze chodí spíše nedoslýchaví žáci.

Střední školy pro sluchově postižené většinou místně kopírují ty základní, nicméně se nenachází při všech 12 školách. Na každé škole je několik učňovských oborů v kombinaci střední odborné učiliště a odborné učiliště. Nabídka oborů je tradiční – cukrář, pekař, čalouník, šití oděvů, operátor skladování, elektrikář, aranžér, zahradník.³⁰ Na škole v Českých Budějovicích lze studovat sklenářské práce a také dvouletou praktickou školu „Učíme se pro život“ a pomocné zahradnické práce. V České republice je jedno specializované gymnázium pro sluchově postižené (v Ječné ulici v Praze), ale většina středních škol se snaží, aby měla ve svém portfoliu alespoň jeden maturitní obor, protože v posledních letech poptávka po maturitních oborech značně stoupá. Na smíchovské střední škole tak lze studovat cestovní ruch³¹, ve Valašském Meziříčí informační technologie, na střední škole v Hradci Králové předškolní a mimoškolní pedagogiku, reprodukční grafiku pro média a podnikání a v Brně informační technologie. I tak jsou možnosti studia pro neslyšící značně zúžené. Studenti aspirující na vysokoškolská studia vybírají maturitní obor bez ohledu na jeho zaměření, kritériem pro zvolenou školu bývá zejména preferovaný způsob komunikace. Proto například studenti dávající přednost vzdělávání ve znakovém jazyce volí obor Asistent zubního technika (Výmolova, Praha) před gymnáziem, kde se vyučuje orálním způsobem. V Hradci Králové je od roku 2016 možné studovat na vyšší odborné škole tlumočnictví znakového jazyka.

První obor, který mohli neslyšící bez omezení studovat na **vysoké škole** byl Výchovná dramatika neslyšících na brněnské JAMU, který založila profesorka Zoja Mikotová v roce 1992. V roce 1996 bylo v rámci studia oboru Český jazyk a literatura na FF UK možno absolvovat rozšíření se zaměřením na český znakový jazyk. Za jeho vznikem stála profesorka **Alena Macurová**. Roku 1998 vznikl obor **Čeština v komunikaci neslyšících**, později garantovaný samostatným Ústavem jazyků a komunikace neslyšících. V současné době proběhla změna názvu (a s tím související sloučení několika pracovišť) na Ústav bohemistiky pro cizince a komunikace neslyšících. Studijní program se však stále jmenuje Čeština

³⁰ Školy mají obory většinou jak ve variantě středního odborného učiliště, tak odborného učiliště, například pekař – pekařské práce, zahradník – zahradnické práce.

³¹ Tento obor pokládáme vzhledem k využitelnosti pro Neslyšící za značně diskutabilní.

v komunikaci neslyšících (NMgr. studium), resp. Jazyky a komunikace neslyšících (Bc. studium).

Díky zákonu č. 155/1998 Sb. (a jeho novely z roku 2008), o komunikačních systémech neslyšících a hluchoslepých osob mají neslyšící právo na vzdělávání ve znakovém jazyce. Od doby platnosti zákona tedy mohli na školách fungovat tlumočníci znakového jazyka, vizualizátoři³² mluveného jazyka a přepisovatelé³³. Studentům také mohly být nabídnuty zápisky, neboť neslyšící si během výuky nemůže dělat poznámky, protože ve chvíli, kdy skloní hlavu k sešitu, přijde o zrakový kontakt s přednášejícím nebo tlumočnickem, a tedy i o výklad. Na vysokých školách fungují centra podpory, která poskytnou studentům vše, co ke studiu potřebují. Jedná se například o **Teiresiás** na Masarykově univerzitě v Brně nebo **Centrum Carolina** při Karlově univerzitě v Praze. Při studiu také velmi pomáhá platforma NaNUK – neslyšící a nedoslýchaví studenti na UK, kterou během covidové pandemie založila Kateřina Holubová, mj. neslyšící absolventka psychologie na FF UK, a která srozumitelně poskytuje informace a rady zejména technického rázu jak studentům, tak pedagogům.

V posledních letech se Neslyšící pouští i do doktorského studia³⁴: jeden Neslyšící již zdárně zakončil studium speciální pedagogiky v Olomouci, na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy studují další dvě studentky a na Přírodovědecké fakultě UK také jedna doktorandka.

Nesystematičnost změn, chybějící koncepce a protichůdnost některých rozhodnutí ilustruje Uherík (byť se komentář týká současné Slovenské situace), který poznamenává, že na Slovensku sice mají od roku 1995 zákon o posunkovej reči nepočujúcich osob³⁵, ale doposud

³² Vizualizátor umožňuje lepší odezírání – mluví správně a bez vad a také ví, která slova se hůře odezírají, umí je nahradit lépe odezíratelnými synonymy.

³³ Přepisovatelé převádějí v reálném čase sdělení mluvího do textu. Neslyšící pak může takový zápis číst. V současnosti dobře fungují i některé automatické přepisovače, jako například Okamžitý přepis. Je však třeba brát v potaz, že jde o automat a v přepisu se mohou vykytovat chyby. Ke studijním účelům je jistě vhodnější přepisovatel živý.

³⁴ Doktorské studium již vystudovalo pár neslyšících, vždy se ale jednalo o osoby upřednostňující orální způsob komunikace.

³⁵ NR SR 149/1995

nemá prováděcí vyhlášku a jeho existence nebyla zohledněna ve školském zákoně, a proto jakákoliv reforma probíhá v rozporu s tímto zákonem (Uherík, 2013, s. 28).

1.5 Neslyšící jako jazyková a kulturní menšina

V 70. letech 20. století se v USA začalo v souvislosti s neslyšícími mluvit o jazykové a kulturní menšině, také bylo poprvé použito označení **Deaf** s velkým D pro skupinu Neslyšících, kteří se za jazykovou a kulturní menšinu považovali (Ladd, 2003). „Neslyšící se definují jako jazyková a kulturní menšina s právem na vlastní jazyk (smyslově neslyšícím přístupný), sílí respekt k tomuto jazyku i respekt k specifické kultuře, jež je s ním spjata.“ (Macurová, 2011, s. 92) Neslyšící vnímají jako projev kultury pravidla chování a společenského styku, humor, tradice, zvyky, svou historii a znakový jazyk.

Do České republiky dorazilo hnutí bojující za uznání Neslyšících jako jazykové a kulturní menšiny později, až na přelomu nového tisíciletí, a jeho rozmach dáváme do souvislosti s působením profesorky Aleny Macurové a studentů a absolventů oboru Čeština v komunikaci neslyšících. Festivalem kultury Neslyšících v České republice jsou například Mluvicí ruce a každým rokem nějaká akce přibývá. V souvislosti s identitou Neslyšících je třeba zmínit i Mezinárodní den znakových jazyků, který byl určen na 23. září a následně rozšířen na Mezinárodní týden Neslyšících a znakového jazyka. Probíhá každoročně 3. a 4. týden v září kolem zmiňovaného Mezinárodního dne znakových jazyků. Na veřejnosti probíhá osvěta, že český znakový jazyk je plnohodnotný jazyk rovnoprávný s češtinou a lze jím překvapivě vyjádřit také hudbu (včetně vážné), jak dokazují Marie Basovníková, Kateřina Červinková Houšková, Andrea Kalců a také Hands Dance, kteří zpřístupňují Neslyšícím Colours of Ostrava (od roku 2018³⁶), či Tichá hudba (Červinková Houšková a Kováčová, 2008). Aby se Neslyšící mohli zúčastnit kulturního dění a také aby se široké veřejnosti dostalo do podvědomí, že znakový jazyk je plnohodnotný, tlumočila Česká komora tlumočnicků znakového jazyka do znakového jazyka několik divadelních her jako například Tracyho tygr, V melounovém cukru a Růže pro Algernon. Tlumočníci zkoušeli i různé typy tlumočení – stínové (každý herec má svého tlumočnicka, který je prakticky jeho stín) a zónové (tlumočnick tlumočí to, co se děje v jeho

³⁶ Colours bez bariér

přiděleném sektoru). Zde je potřeba vyzdvihnout zejména Nad'u Hynkovou Dingovou, Kateřinu Červinovou Houškovou a Jiřího Janečka.

Neslyšící jsou jazyková a kulturní menšina a je třeba tak k nim i přistupovat. Proto je hlavním cílem této dizertační práce ukázat a vysvětlit specifika psychologické práce s Neslyšícími, ať už jde o překlady a úpravy diagnostických psychologických testů pro Neslyšící, nebo o psychoterapii zohledňující kulturní a jazykové odlišnosti této menšiny. Někteří autoři jako Lane (2013), u nás např. Hradilová (2023), poukazují na **audismus** – způsob stavění se k Neslyšícím diskriminačním způsobem – přičemž diskriminaci mohou provádět i sami Neslyšící vůči nedoslýchavým i nedoslýchaví vůči Neslyšícím a Neslyšící proti slyšícím. Nejčastěji však audismus provozují slyšící vůči Neslyšícím. Poukažme na to, že dějiny Neslyšících utvářely jejich slyšící učitelé, Neslyšícím bylo vždy jen řečeno, co je pro ně dobré, ať už co se týče jazyka, nebo například kochleárního implantátu – Uherík (2013) audismus vztahuje zejména k lékařskému paradigmatu. Audismus může být i skrytý a často neuvědomovaný. Jako příklad poslouží komentáře typu: „Krásně mluvíte! Jak velkou máte sluchovou ztrátu?“ (Hradilová, 2023). Potměšilová připomíná tzv. *květinové známky*, kdy učitelé na školách pro sluchově postižené výsledky dětí nadhodnocují, aby jim ulehčili jejich (podle jejich mínění) nelehký úděl (Potměšilová, 2016).

1.6 Diagnostika neslyšení

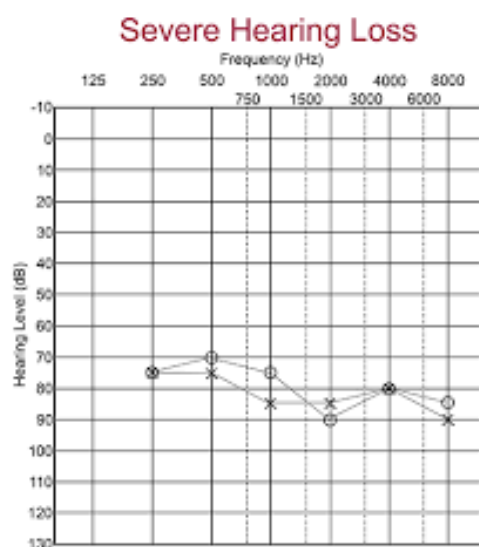
Od 1. 1. 2022 je u nás v platnosti metodický pokyn Ministerstva zdravotnictví k provádění screeningu sluchu u novorozenců. Teoreticky by tedy měli všichni novorozenci projít ještě v porodnici měřením otoakustických emisí pomocí BERA³⁷ či TEOAE³⁸ u nerizikového novorozence. U rizikového novorozence se měření provádí metodou AABR³⁹.

³⁷ Vyšetření evokovaných sluchových potenciálů – neinvazivní vyšetření dráždící vláskové buňky v cochleae.

³⁸ „Tranzientní evokované otoakustické emise (TEOAE) – objektivní, neinvazivní metoda vyšetření sluchu, která zjišťuje odpověď zevních vláskových buněk na akustický stimul. Přítomnost otoakustických emisí svědčí pro správnou funkci zevních vláskových buněk a převodního ústrojí středního ucha.“ (Chrobok et al. (n.d., s. 2)

³⁹ „Automatická BERA (AABR – automatic auditory brainstem responses) – objektivní, neinvazivní vyšetření evokovaných potenciálů ze sluchové dráhy až po mozkový kmen.“ (Chrobok et al., n. d. s. 2)

Další screening je v pěti letech věku dítěte, také za pomoci měření otoakustických emisí. Je to velmi důležitá novinka – zamezí totiž školnímu neúspěchu způsobenému lehčí sluchovou ztrátou. V případě stanovení diagnózy neslyšícího dítěte mohou rodiče (a ideálně i prarodiče) včas začít docházet do kurzů znakového jazyka. Výhoda všech těchto vyšetření je zejména v tom, že nevyžadují spolupráci vyšetřovaného dítěte jako audiometrie, a odpadne tak nutnost nacvičování reakce na slyšený zvuk ve zvukových komorách, kde děti v případě, že slyšely zvuk, navlékaly dřevěné kostky na kolík. Děti tedy musely dospět do věku, kdy budou spolupracovat a současně musely v domácích podmínkách toto vyšetření natrénovat.⁴⁰ Výsledkem tedy bylo, že se děti s normálním intelektem testovaly až kolem 3 let. Děti, u kterých se vyšetření nezdařilo, byly opakovaně trénovány a vyšetřovány. Výsledkem audiometrie je tzv. audiogram, který formou grafu ukazuje sluchový práh daného člověka (tedy nejmenší intenzitu tónu, kterou je schopen slyšet). Na vertikální ose audiogramu se zobrazuje hlasitost uváděná v decibelech a na horizontální ose se zaznamenává frekvence – výška tónu v hercích. Zaznamenává se pro každé ucho zvlášť: kolečkem, trojúhelníčkem či červenou barvou se zaznamenává linka pro pravé ucho a křížek, čtvereček nebo modrá linka značí levé ucho.

Obrázek 3 Audiogram ukazující těžkou nedoslýchavost (baby-hearing.org., n. d.)

⁴⁰ Děti bylo nutné předem naučit, že jakmile uslyší nějaký zvuk, navlečou kostku na kolík. Dítě nespolupracující nebo nechápající, co se po něm chce, nebylo možno tímto způsobem vyšetřit.

Cílem včasné diagnostiky je umožnit optimální vývoj dítěte – v případě zjištěné nedoslýchavosti dítěti najít vhodná sluchadla a pomocí logopedické péče podpořit mluvenou řeč. Pokud dítě neslyší, je třeba poskytnout smyslům přístupný znakový jazyk (a případně nechat rodiče zvážit kochleární implantaci). Současně je nutná i psychologická podpora, která pomůže rodině vyrovnat se s neslyšením dítěte.

Pro pochopení náročnosti situace je třeba zmínit, že jen malé procento neslyšících dětí se narodí neslyšícím rodičům. Některé zdroje uvádí 10 % (Redlich, 2008), jiné pouze 4% (Gallaudet Research Institute, 2011). Proto je hned z kraje vztah rodičů a dítěte podroben několika zkouškám, které pak mají často vliv na jejich budoucí vztah, ale i na to, jakým způsobem se bude neslyšící dítě v budoucnu vztahovat ke svým vlastním dětem. Je proto nutné, aby odborníci poskytli rodinám veškerou péči, zejména relevantní informace a příklady dobré praxe. Jak rodiče, tak neslyšící dítě se musí po stanovení diagnózy vyrovnat s mnoha komplikacemi. Z našich zkušeností vyplývá, že se se potýkají zejména s těmito problémy:

Na straně rodičů:

- vyrovnání se s jinakostí dítěte,
- odlišný jazyk (nutnost komunikovat s dítětem jiným než mateřským jazykem, případně na vyšší komunikaci rezignovat)
- tlak odborníků na reedukaci řeči, logopedii, rehabilitaci.

Na straně dětí:

- jinakost („Jsem jiný než ostatní.“),
- odlišný jazyk a kultura, než mají rodiče – „Jsem cizinec ve své vlastní rodině.“,
- slyšící sourozenci,
- pobyt na internátu.

Jinakost dítěte má vliv na celý koncept rodičovství a je velkým úkolem rodičů neslyšících dětí se s takovou odlišností co nejlépe a nejrychleji vyrovnat. Zde je možné zmínit princip vyrovnání se s těžkou situací Elisabeth Kübler-Rossové (popírání, hněv, smlouvání, deprese, smíření), byť jsme si vědomi diskuzí o jeho překonání. Výhodou tohoto konceptu je ovšem jasná struktura, která umožňuje rodičům se lépe vyznat v jejich pocitech. Rodiče potřebují zejména včasnou diagnostiku dítěte a podporu specializovaných pracovišť. Bohužel je ne zřídka prvním odborníkem, se kterým se rodiče setkají, lékař, který má po většinou

patologizující představu o hluchotě. V ideálním případě by se rodiče měli co nejdříve setkat s neslyšícími odborníky, kteří jim nejlépe vysvětlí, co jejich dítě čeká. Současně je vhodné setkání s úspěšným Neslyšícími, což je významná vzpruha v celé životní perspektivě. Dostatek odborných informací rodičům pomůže vyrovnat se s diagnózou a dobře se rozhodovat ve volbě přístupu k dítěti. Zde je potřeba zmínit častou problematiku jinakosti dětí, kdy v případě zjištěného problému dítě „přestává být rodičů“ a rozhodují o něm odborníci, které nezkušený rodič musí poslouchat, nezdědka jim předá veškeré své rodičovské kompetence. Rodiče bezmezně důvěřující odborníkům často potlačí své potřeby i potřeby svého dítěte.

Jak již bylo zmíněno, ke správnému vývoji dítěte značně přispívá včasná diagnostika⁴¹, ta ale závisí na mnoha faktorech. Prvním je, zda je vada⁴² sluchu očekávatelná, tedy jestli je již nějaký neslyšící v příbuzenstvu, nebo zda došlo během těhotenství či porodu ke komplikacím⁴³ (onemocnění zarděnkami u matky, užívání některých léků ve fázích těhotenství citlivých pro vývoj sluchu atd.). Druhý faktor souvisí s mírou nedoslýchání/neslyšení.

Pokud dítě jen lehce nedoslýchá, je možné, že se porucha sluchu odhalí až s prvními neúspěchy při psaní diktátů ve škole. Objevit, že dítě neslyší, je poměrně složité. Pokud pomineme teoreticky povinný novorozenecký screening, hraje proti včasné diagnostice například způsob vztahování se k miminkům a zejména to, jakým způsobem se na maličké děti mluví. Na dítě mluvíme v jeho těsné blízkosti, zvýrazňujeme mimiku, máme jinou intonaci a používáme jednoduché věty, které několikrát opakujeme. To umožňuje dítěti porozumět, i když neslyší⁴⁴. Akcentovaná mimika a blízkost obličeje pečující osoby totiž přináší neslyšícímu miminku dostatek potřebných informací, a tak se zdá být vše v pořádku. První podezření

⁴¹ Výše bylo poukazováno na screening novorozenců, jelikož se jedná o novou vyhlášku, sítím stále některé děti propadávají, a to nezmiňujeme děti starší, u kterých se screening ani provádět neměl.

⁴² Opět, ač nerada používám toto slovo, neboť nenacházím adekvátní náhradu.

⁴³ To se pak provádí screening přímo v porodnici. Je sice snaha udělat tento screening 2-3 den po porodu u všech narozených dětí, ale není to bohužel běžné.

⁴⁴ Miminka obecně spíše reagují na mimiku a barvu hlasu než na slova, kterým ze začátku stejně nerozumí. Připomeňme oblíbenou hru, kdy miminku s úsměvem a laskavě sdělujeme něco významově negativního (například, že je raubíř) a ono se směje a kope nožičkami, právě proto, že reaguje na náš úsměv a klidný hlas.

většinou přichází při absenci žvatlání, respektive jeho napodobivé části. Žvatlání pudové, stejně tak jako broukání, se vyskytuje i u zcela neslyšících dětí. Ve stejnou dobu také děti začínají lézt a zvětšuje se jejich akční rádius. Proto matky častěji mohou na dítě volat a nečekají na navázání očního kontaktu. Ovšem neslyšící jsou od narození zvyklí sluch kompenzovat citlivostí na pohyb, otřesy podlahy a více také potřebují periferní vidění. Proto se často stane, že matka pojme určité podezření, že dítě neslyší, zkouší na něj různě volat, ale dítě se občas otočí (třeba kvůli otřesu podlahy) a matka je na nějakou chvíli uklidněna. Dále je třeba upozornit, že gumové pískací hračky, které vyluzují zvuk (a často se tedy používají k domácím zkouškám sluchu) kromě zvuku vypouští také proud vzduchu, na který mohou neslyšící děti reagovat. Všechny výše popsané jevy mohou diagnostiku neslyšení oddalovat.

Na straně dětí se v této kapitole zaměříme zejména na vztah se slyšícími sourozenci. (Specifika internátní výchovy jsou natolik důležitá, že se jimi budeme zabývat ve speciální podkapitole v rámci identity Neslyšících.) Slyšící sourozenci neslyšících dětí se většinou v komunikaci svým neslyšícím sourozencům přizpůsobí. Výrazně snazší to mají mladší sourozenci, kteří se narodí do prostředí, kde se již používá jiný komunikační kanál. Nemusí tak „kvůli sourozenci“ měnit zvyklosti a přijde jim normální, že se v rodině znakuje. Hlavní vliv na vztah sourozenců mají rodiče a to, jakým způsobem přistupují ke svému neslyšícímu dítěti. Pokud se s jinakostí nevyrovnají a buď dítě nepřiměřeně protežují, protože je podle nich „postižený chudáček, kterému musíme pomáhat“,⁴⁵ nebo se naopak za neslyšící dítě stydí a veškerou energii věnují jeho sourozencům. Pak se sourozenecký vztah nemůže rozvinout plnohodnotně. Pokud však rodina při výchově nedělá rozdíly, neslyšící dítě není odstrčené a všichni členové rodiny s ním komunikují, pak není důvod, aby neslyšení bylo příčinou vztahových patologií v rodině.

1.7 Komunikace neslyšících

Jak bylo psáno v předchozích kapitolách, neslyšící jsou velmi nesourodá skupina osob. To se odráží i v preferovaném způsobu komunikace. Nedoslýchaví a ohluchlí používají český jazyk – zejména jeho psanou formu, v porozumění mluvenému slovu si pomáhají odezíráním.

⁴⁵ Toto „páchání dobra“ se bohužel vyskytuje i u profesionálů a je třeba zdůraznit, že tento přístup plodí jen a jen sekundární postižení.

Hluchoslepí lidé kombinují Lormovu abecedu (viz příloha 1), Braillovo písmo (viz příloha 2), taktilní znakový jazyk (odhmatatelné znaky) – podle toho, jestli byli dříve nevidomí, či neslyšící⁴⁶. Čeští Neslyšící užívají ke komunikaci český znakový jazyk.

Jakým způsobem tedy komunikovat s neslyšícím? Při prvním kontaktu by sám neslyšící měl sdělit, jakou formu komunikace preferuje. Většinou se jedná o následující:

- český znakový jazyk
- český jazyk (v mluvené a/nebo psané formě)
- odezírání
- kombinace, u starších osob i znakovaná čeština
- Lormova abeceda
- taktilní znakový jazyk (odhmatatelné znaky)

Krahulcová (2002) ještě ve výčtu způsobů komunikace uvádí tyto dvě možnosti:

- totální komunikace
- bilingvní komunikace

Znakovému jazyku se pro jeho důležitost ve světě Neslyšících budeme věnovat podrobněji později, na tomto místě se tedy podáváme na zbylé možnosti komunikace neslyšících.

Český jazyk používají ke komunikaci zejména lidé nedoslýchaví, kterým sluchadla sluchovou ztrátu dobře kompenzují. A pak též lidé ohluchlí, kteří si na český jazyk zvykli a preferují komunikovat např. psanou formou. Neslyšící jsou také nuceni komunikovat v psané formě českého jazyka, a to ze dvou důvodů. Za prvé jsou menšinou, a pokud se chtějí se slyšící většinou domluvit, musí český jazyk používat, a za druhé proto, že znakový jazyk nemá psanou formu a veškeré zápisy je třeba provádět v jazyce českém.

⁴⁶ Většina hluchoslepých osob se nenarodí hluchoslepá, ale postupně ohluchnou nebo oslepnou, proto neslyšící, který oslepnou, používá raději taktilní znakový jazyk (odhmatatelné znaky) a nevidomý, který časem ohluchne, Lormovu abecedu.

Speciální formu komunikace v českém jazyce představuje **odezírání**. Dříve se mu také říkalo „čtení ze rtů“. V podstatě se jedná schopnost, kdy ze tvaru rtů a pozice (viditelnosti) zubů můžeme usuzovat, jaká slova komunikační partner právě říká. Použili jsme správně slovo *usuzovat*, protože s jistotou se dají odezřít pouze samohlásky. Pouhým pohledem nelze rozpoznat, zda je vyřčená samohláska znělá či neznělá, a hlavně – odezírat můžeme jen známá slova. Trénovaný člověk je proto schopen odezřít pouze 30 % informací, zbytek si musí domyslet (Strnadová, 1998). K tomu je ještě odezírání velmi náročná činnost, při které je třeba dělat po zhruba patnácti minutách pauzy. Je tedy zřejmé, že je tato forma komunikace zcela nevhodná pro školní prostředí. Pokud neslyšící říkají, že komunikují pouze odezíráním, většinou se jedná o jedince nedoslýchavé, kteří využívají zrakovou kontrolu k doplnění přeslechnutých slabik či slov.

Někteří neslyšící komunikují orálně a pro lepší pochopení občas vkládají do promluvy znaky českého znakového jazyka. Jedná se o jednotlivé znaky, nikoliv o znakový jazyk. Nelze současně mluvit a znakovat, neboť oba jazyky mají odlišnou strukturu i slovosled. Ve školách pro neslyšící se také hojně používala k výuce českého jazyka tzv. **znakovaná čeština**, kdy se na gramatický profil české věty naroubovaly znaky z českého znakového jazyka. Dále bylo možné zdůraznit koncovky (vyskoňovat či vyčasovat slovo pomocí speciální jednoruční abecedy znakované na obličejí – **pomocných artikulačních znaků**)⁴⁷ Pojem *znakovaná čeština* se v minulosti značně pletl se znakovým jazykem. Domníváme se, že toto pojmové zmatení bylo způsobeno zákonem o znakové řeči, kdy se pro potřeby zákona znakovou řečí myslel znakový jazyk a znakovaná čeština. Tento zákon je ale i přes jisté výhrady k němu pro komunitu Neslyšících nesmírně důležitý, a tak se mu budeme v kapitole o znakovém jazyce věnovat podrobněji.

Lormova abeceda se používá pro komunikaci s lidmi, kteří ani nevidí, ani neslyší. Podobně jako Braillovo písmo je Lormova abeceda mezinárodní (MUNI, n. d.). Používá se tak, že do dlaně komunikačního partnera „vytřukáváme“ jednotlivá písmena, ze kterých se pak skládají slova. Nutný je tedy předpoklad dobré znalosti mluveného jazyka pro příjem i „vysílání“ Lormovy abecedy. Pro ty, kteří se Lormovu abecedu učí, může být nápomocná

⁴⁷ Využívalo se znalostí logopedie a cílem znakované češtiny bylo naučit žáka mluvit česky. Takže N se například ukazovalo ukazováčkem a prostředníčkem přiloženým na nosní chřípí, aby byly cítit vibrace. U jiných hlásek se přiložením prstu k ústům kontroloval proud vzduchu vycházející z úst a podobně.

rukavice, na které jsou vyznačena místa artikulace jednotlivých písmen, případně je možné se dívat na nákres. Přijímání je samozřejmě těžší a vyžaduje více cviku. Kvůli nutnosti znalosti analýzy a syntézy mluveného jazyka využívají Lormovu abecedu zejména lidé, kteří nejprve oslepli a posléze ohluchli, případně Ti, co ohluchli v pozdějším věku. (Nákres Lormovy abecedy je umístěn v příloze 1.)

Neslyšící, kteří oslepnou, používají spíše než Lormovu abecedu pro komunikaci **taktilní znakový jazyk** (odhmatatelné znaky), kdy volně položí ruce přes znakovou ruce svého komunikačního partnera a tím zjistí, co jejich společník právě znakuje. Je to vlastně jen způsob, jakým se pro hluchoněmého člověka zpřístupní znakový jazyk. Další možností je tvarovat ruce druhého člověka do patřičných tvarů, ve stylu loutky s nimi opisovat předepsané pohyby a tak vytvářet znaky.

Braillovo písmo je vynález Luise Brailla, který využil francouzské vojenské písmo určené ke čtení za tmy a přetvořil ho pro nevidomé. Toto písmo se skládá z 6 bodů (3 body ve 2 sloupcích, první sloupec je od shora očíslován 1, 2, 3 a druhý 4, 5, 6), kdy 1 až 6 z nich je vytlačeno inverzně nad niveau papíru. Z těchto bodů se skládají jednotlivá slova. Braillovo písmo je mezinárodní, národní odlišnosti se většinou řeší stranovým převrácením.⁴⁸ Braillovo písmo používají zejména nevidomí a hluchoslepí, kteří ovládají český jazyk. K jeho dobrému užívání nestačí jen vědět, kde se nachází body pro jednotlivá písmena, je třeba také získat cit v rukou, aby bylo možné jednotlivé body od sebe rozlišit.

Krahulcová (1998) do komunikace neslyšících zařazuje bilingvní či **bilingvální komunikaci**. Dle našeho názoru to ale není speciální komunikační forma, ale pouze filozofické východisko zdůrazňující potřebu plynule hovořit jak českým, tak znakovým jazykem. Používá se zejména ve školách, kdy některé předměty jsou učeny ve znakovém a jiné v českém jazyce, také je možné využít služeb neslyšícího asistenta, který na děti znakuje, kdežto učitel mluví, a tak se děti naučí oba jazyky.

Totální komunikace pak dle Krahulcové (2002) využívá všech známých komunikačních prostředků pro zjednodušení komunikace. Je to komplexní komunikační systém. I zde se domníváme, že je lépe držet se přirozených jazyků. Neslyšící učit ve znakovém

⁴⁸ Například písmeno S (viz příloha 2) se skládá z bodů 2, 3, 4 a české Š z bodů 1, 5 a 6.

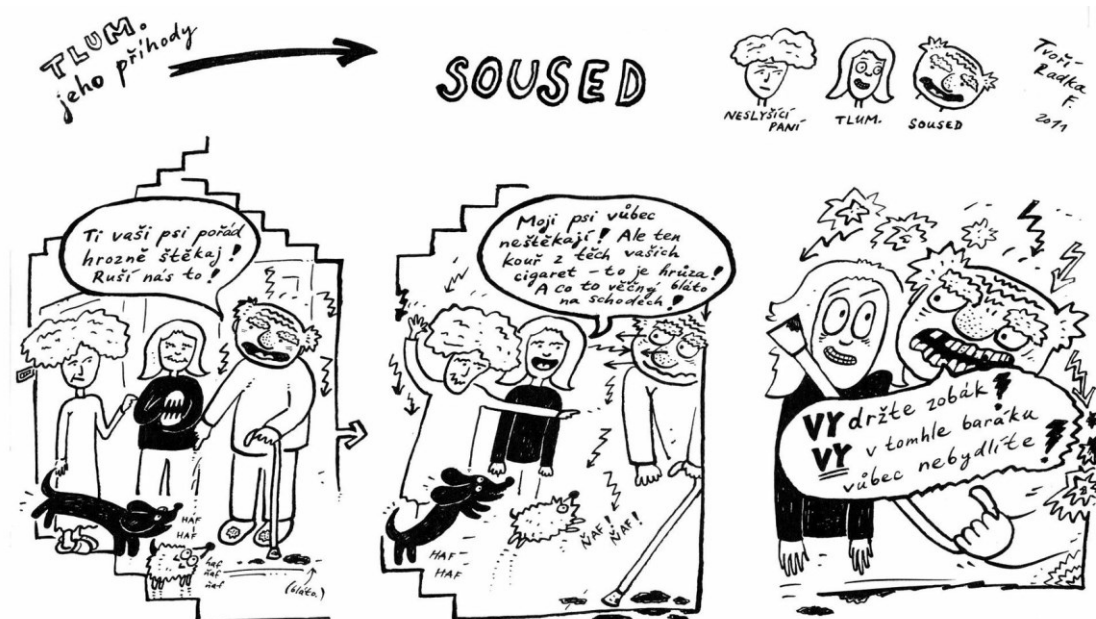
jazyce a češtinu jako cizí jazyk, nedoslýchavé žáky v jazyce českém. V praxi také totální komunikace může skrývat neznalost znakového jazyka. Pokud učitel mluví, do toho občas použije znak a přidá prstovou abecedu, může tato forma komunikace vypadat dobře, ale porozumění bývá obtížnější.

Komunikace s Neslyšícím jako taková má svá vlastní pravidla. Pro upoutání pozornosti se používá dotyk (zejména na předloktí a rameni), mávání rukou, a pokud je k tomu vhodná podlaha, tak i zadupání. Pokud vstupujeme do místnosti, kde se nachází Neslyšící, který příchod nezaregistruje, například je k příchodímu otočen zády, je vhodné bliknout stropními světly. Dotek či náhlé zjevení se vedle něj by mohlo způsobit leknutí.

Dále je třeba myslet na technické parametry komunikace: dobré osvětlení, pozice mluvčího (osvětlený obličej, ideálně frontální postavení). Artikulaci není třeba přehánět, spíš se snažit pečlivě vyslovovat. Také je nutné upozornit, že snaha o příliš hlasitou mluvu je v komunikaci s neslyšícím člověkem spíše kontraproduktivní. Porozumění také brání žvýkačka v ústech, překážkou mohou být delší vousy u mužů.

Na místě je také třeba zmínit komunikaci přes **tlumočnicka znakového jazyka**. Tlumočnick je jako most a v komunikaci by měl být neviditelný. Proto, když přijde neslyšící klient s tlumočnickem na terapii, komunikačnickm partnerem je Neslyšící. Jeho pozdravíme, s ním je třeba udržovat oční kontakt. Obracení se na tlumočnicka, případně mluvení o Neslyšícím ve třetí osobě („Řekněte mu, ať se posadí.“) se pokládá za krajně nezdvořilé. Tlumočnick mluví v první osobě (za klienta) a tlumočí vše, co se řekne od chvíle příchodu, neboť je vázán etickým kodexem.⁴⁹ Tlumočnick nemůže vysvětlovat, zjednodušovat, dodávat informace (např. když o ně Neslyšící přijde třeba tím, že potřebuje na toaletu, tlumočnick odchází za dveře s ním, pokud v místnosti nezůstává ještě jiný Neslyšící). Kolegové tlumočnicki si užili (zpětně) mnoho veselých historek (viz obrázek 4), kdy je chtěl lékař vyšetřovat, když tlumočili: „Tady mě bolí.“ Povědomí o tlumočnickích roste i vzhledem k jejich pravidelné přítomnosti na obrazovkách České televize.

⁴⁹ Např. Etický kodex České komory tlumočnicků znakového jazyka

Obrázek 4: Tlumočnické paradoxy (otištěno s laskavým svolením autorky R. Staré)

Po dlouhých letech, kdy v tlumočení nebyl žádný řád a tlumočil ten, kdo chtěl a způsobem jakým chtěl (a neslyšící byli vděční i za to málo) vznikla v roce 2000 Česká komora tlumočnicků znakového jazyka. Prvním předsedou⁵⁰ byl zvolen Jiří Janeček a jejím hlavním úkolem bylo zprofesionalizovat tlumočení znakového jazyka v České republice. Byl vytvořen do té doby nevídaný Etický kodex tlumočnicku znakového jazyka a také se začal rodit systém vzdělávání tlumočnicků znakového jazyka. Za členy Komory, kteří vzděláváním prošli a stále na sobě pracují, Komora garantuje vysokou odbornost a profesionalitu.

Zvolený způsob komunikace záleží na mnoha faktorech, nejčastěji to bývá velikost ztráty sluchu a fakt, zda pomocí sluchadel zvládne neslyšící rozumět lidské řeči. V takovém případě většinou volí orální způsobe komunikace. Dalším důvodem pro orální komunikaci bývá domnělá nadřazenost mluveného jazyka nad znakovým. Někteří starší neslyšící, kteří prošli školní docházkou za komunistického režimu, se za svou hluchotu stydí, připadají si méněcenní a snaží se komunikovat orálně i za cenu nedorozumění.

Obecně lze říci, že volba komunikačního kanálu je složitý, dlouhotrvající proces a měla by být pečlivě zvažena všechna pro a proti různých variant. Co však zůstává neměnné, je:

⁵⁰ Současnou předsedkyní je Barbora Fodorová.

- Slyšící většina komunikuje orálním způsobem.
- Znakový jazyk je smyslům Neslyšících i slyšících přístupný a jeho prostřednictvím lze předat veškeré informace.
- Neslyšící, ať už se rozhodnou pro jakoukoliv formu komunikace, se musí naučit číst s porozuměním a psát.
- Komunikační schopnosti a potřeby se mohou časem měnit, proto je dobré zůstat otevřený všem možnostem.

1.7.1 Pravidla komunikace s Neslyšícími

Komunikace s Neslyšícími má svá specifická pravidla, která je třeba znát, pokud chceme s Neslyšícími pracovat.

Upoutání pozornosti – k upoutání pozornosti se používá buď zadupání nohou, nebo mávání jednou rukou ve směru, kde se nachází ten, jehož pozornost máme upoutat. Bez upoutání pozornosti a navázáním očního kontaktu nelze s neslyšícím člověkem jakkoliv komunikovat. Kyle (1998) zmiňuje, že k upoutání pozornosti lze použít dotyk na horní polovinu těla, ovšem nikoliv na záda.

Pozdrav – Neslyšící se zdraví zamáváním, obejmutím anebo znakem, který bez orálního komponentu⁵¹ znamená dle potřeby *ahoj* nebo *dobrý den*. Znakuje se rychlým, krátkým pohybem ruky s nataženou dlaní od čela šikmo směrem od těla. Orálním komponentem můžeme zdůraznit, zda si s dotyčnou osobou tykáme či vykáme. Znak DOBRÝ DEN je spíše formální, případně ho používá starší generace Neslyšících. Odlišnost vyjadřování tykání a vykání v češtině a v ČZJ vede k častým chybám. Proto není vhodné považovat za drzost, když se Neslyšící objedná na konzultaci: „Ahoj, kdy můžu přijít?“ nebo „Ahoj, prosím Vás, kdy můžu přijít?“

Loučení – Neslyšící se loučí „ve francouzském stylu“ tedy letmým políbením na obě tváře. A to i s lidmi, se kterými nejsou ve vyložené přátelském vztahu. Je možné tento způsob

⁵¹ Nemanuální složka znaku, bude blíže vysvětlena v kapitole o znakovém jazyce.

loučení očekávat i při loučení s terapeutem (pokud se klient, poučený, že slyšící se v našich končinách takto neloučí, nerozhodne přizpůsobit se slyšící většině).

Povolené doteky Neslyšící osoby se v případě komunikační potřeby lze lehce dotýkat v oblasti ramen, paží a předloktí. Pozor na hrubé, silné doteky, ty jsou nepřijatelné, stejně jako dotýkání se na jiných místech (ruce, stehna, záda...) (Kyle, 1998).

Běžně se znakový jazyk používá ve vytyčeném prostoru před tělem (tzv. znakovacím prostoru), ten bývá ohraničen temenem hlavy, horní částí trupu a do stran upaženými lokty (např. Macurová 1994), ovšem mohou nastat výjimky, kdy se znaky tvoří jinde, nebo znakovací prostor přesahují. Jedná se o umělecké tlumočení, výrazně emotivní projev ve znakovém jazyce, dětské znakování (případně znakování na děti) a komunikaci s lidmi s Usherovým syndromem. V jejich případě je třeba předem zjistit, jakým způsobem mají zúžené zorné pole, znakovat ve výrazně větší vzdálenosti a znaky tvořit na malém prostoru, ideálně pouze před obličejem – jen tak totiž člověk s omezeným zorným polem může vnímat celý projev.

1.7.2 Znakový jazyk a jeho vývoj (historický pohled)

Helen Keller uvedla: „Slepota odděluje člověka od věcí, hluchota od lidí.“ (Hrubý, 1999. s.13)

Citát slavné hluchoslepe Američanky Helen Kellerové nejlépe ukazuje, jak velmi je komunikace pro člověka důležitá. Je také jedním z vysvětlení toho, proč se hluchoslepi lidé začali přiřazovat k neslyšícím namísto toho, aby patřili do skupiny nevidomých.

Jak zmiňujeme v historickém exkurzu, systematickou komunikaci neslyšícím zajišťovali učitelé/vychovatelé a ti se přirozeně vyskytovali pouze ve velmi bohatých rodinách – vychovatel se svým svěřencem bydlel a představoval most mezi ním a světem. Tito učitelé většinou používali jednoruční prstovou abecedu a se svými chráněnci pracovali orální metodou, využívající jejich mluveného jazyka. Jak však poznamenává Hrubý (1998), vychovatelství byla lukrativní práce, a tak se učitelé nechtěli s nikým dělit o své know-how. Proto se stávalo, že v případě úmrtí vychovatele a učitele přišel dotyčný svěřenec o veškerý kontakt se světem a trvalo delší časové období, než si s nástupcem učitele vytvořil nový komunikační systém.

Přirozeně se v rodinách pečujících o neslyšícího člena začaly vyskytovat tzv. **domácké znaky**⁵². Jsou to gesta, která si každá rodina v průběhu času utvářela, aby si usnadnila komunikaci. Znaky byly orientované na „tady a teď“ a pojmenovávaly důležité činnosti a předměty denní potřeby. Znaky a gesta nebyly vzájemně kompatibilní a sloužily pouze ke komunikaci s určitým členem rodiny v dané rodině. Tato izolovanost jednotlivých neslyšících trvala až do roku 1770, kdy Abbé de l'Épée založil v Paříži školu pro hluchoněmé (viz kapitola o vzdělávání Neslyšících). Založením svého institutu de l'Épée umožnil odbourat izolovanost jednotlivých neslyšících a připravil tak půdu pro vznik znakového jazyka. V některých publikacích (Hrubý, 1999, Blais, 2006) se uvádí, že Abbé de l'Épée vyvinul znakový jazyk, spíše se však zdá, že jeho vznik „pouze“ umožnil⁵³ a poté celý život znakový jazyk pozoroval a popisoval.

Znakový jazyk není mezinárodní (před rozšířením televizního vysílání a umožněním snazšího cestování se značně lišil i znakový jazyk používaný na různých školách v ČR).⁵⁴ Pro neslyšící tak zcela přirozeně časem vyvstala potřeba dorozumění se na mezinárodní úrovni. K tomuto účelu by vytvořen **mezinárodní znakový systém**, který je sice politicky korektní, a proto se užívá zejména na lingvistických konferencích, ale má značnou nevýhodu v absenci rodilých mluvčích (a tedy nejhorlivějších zastánců). Proto se posledních letech zdá, že americký znakový jazyk – stejně jako u mluvených jazyků angličtina – převezme roli univerzálního komunikačního prostředku mezi Neslyšícími různých národností. Domníváme se, že hlavním důvodem pro vůdčí roli amerického znakového jazyka je přítomnost univerzity pro Neslyšící

⁵² Domácké znaky (gesta) vznikaly v rodinách s neslyšícími členy, kde cítili potřebu alespoň rámcové domluvy a neznali znakový jazyk. Nejčastěji odkazovaly na předměty denní potřeby a s nimi spojených činnostech.

⁵³ Tím, že na jedno místo shromáždil větší množství neslyšících, kteří spolu přirozeně začali komunikovat vizuálně

⁵⁴ Zde vývoj znakového jazyka kopíruje vývoj jazyka mluveného, kdy nářečí postupně vlivem sdělovacích prostředků a menší izolovanosti regionů ustupují hovorové, resp. obecné češtině, která je nejvíce zastoupena ve sdělovacích prostředcích. Stejně tak znakový jazyk – s tím rozdílem, že nářečí se netvořila z důvodu krajové odlišnosti, ale z důvodu izolovanosti jednotlivých škol (Hudáková a Táborský, 2008). V současné době neslyšící moderátoři pořadů pro Neslyšící i tlumočníci znakového jazyka používají pražské znaky, a tak má toto nářečí navrch.

na území Spojených států amerických. Většina vzdělaných Neslyšících touží po studiu na Gallaudetově univerzitě, a proto se přirozeně učí i americký znakový jazyk.

Vývoji znakového jazyka na území dnešní České republiky se věnuje Okrouhlíková (2021). Popisuje první polovinu 19. století. Český znakový jazyk začal vznikat postupně poté, co se otevřel 7. prosince roku 1786 Ústav pro hluchoněmé v Praze. Byl sice ještě německý, české oddělení bylo otevřeno až za 50 let, ale již v roce 1834 vydal **Johann Mücke** knihu psanou německy, kde mimo jiné zmiňuje znakový jazyk jako přirozený jazyk neslyšících a také popisuje, jak se má s jazykem zacházet – tedy učit se od žáků jejich přirozené znaky, vlivem školního vyučování je opracovat a následně znaky naučit nově příchozí chovance ústavu. Tak měl jazyk šanci začít se přirozeně vyvíjet (Okrouhlíková, 2021). Dále Okrouhlíková uvádí, že spis obsahuje také slovník čítající 263 písemných popisů znaků tematicky řazených. Český znakový jazyk byl v úplném počátku ovlivněn francouzským znakovým jazykem, který přinesli němečtí učitelé do Vídně, kde zakládali školu pro hluchoněmé. Rakouští učitelé pak supervidovali vznik pražského ústavu, tudíž z počátku byl český znakový jazyk směsí francouzského⁵⁵ a německého znakového jazyka a domácích znaků chovanců.

⁵⁵ To, že má český a francouzský jazyk k sobě blízko zjistila na vlastní kůži i autorka, která byla nucena komunikovat s francouzským Neslyšícím (provádět ho po skanzenu) a rozuměli si (zejména v základních znacích jako např. MATKA, OTEC, DŮM, STROM atd.).

1.7.3 Lingvistika znakového jazyka⁵⁶

Obrázek 5: Výzkum znakového jazyka (otištěno s laskavým svolením autorky R. Staré)

Zákon č. 155/1998 Sb. definuje český znakový jazyk takto: „Přirozený jazyk a plnohodnotný komunikační systém tvořený specifickými vizuálně-pohybovými prostředky, tj. tvary rukou, jejich postavením a pohyby, mimikou, pozicemi hlavy a horní části trupu. Český znakový jazyk má základní atributy jazyka, tj. znakovost, systémovost, dvojitý členění, produktivnost, svébytnost a historický rozměr, a je ustálen po stránce lexikální.“

Znakový jazyk od svého vzniku čelil velké nedůvěře ze strany některých učitelů neslyšících. Argumentovali tím, že je znakový jazyk primitivní, nelze jím vše vyjádřit. Také, že „posunky“ jsou podobné komunikaci zvířat atd. Lingvisté zaměření na znakový jazyk se tyto názory snažili od počátku vyvrátit. Vycházeli z teorie přirozených jazyků (Ferdinand de Saussure) a snažili se dokázat, že jazyk znakový, i když může na první pohled vypadat poněkud odlišně, obsahuje vše, co dělá jazyk jazykem. To, že je znakový jazyk jazykem přirozeným, na mluveném jazyce nezávislým, popsal poprvé **Wiliam Stokoe** (1960)⁵⁷. Stokoe také poprvé použil pojem *fonologie* pro (americký) znakový jazyk. Dokázal, že znakový jazyk má rysy

⁵⁶ V současné době je v platnosti (od r. 2008) novela zákona č. 155/1995 Sb., o znakové řeči, která jednak přejmenovala zákona na zákon o komunikačních systémech neslyšících a hluchoslepých osob a také zákon značně upravila. Nicméně původní hlavně terminologické nedostatky obsažené v zákoně se poměrně značně zažily jak u odborné, tak u laické veřejnosti. Hlavně termín **znaková řeč** (který je lingvisticky nepřesný – jedná se ve skutečnosti o konkrétní jazykový projev jedince) je vnímán mezi Neslyšícími značně pejorativně.

⁵⁷ V publikaci Sign language structure.

přirozeného jazyka (tak, jak je chápeme v mluvených jazycích) – tedy dvojí členění a arbitrárnost.⁵⁸

Dvojí členění se projevuje tím, že lze znak (nesoucí význam) rozdělit na menší komponenty, které význam sice nenesou, ale dokážou ho rozlišit. V českém jazyce to můžeme vidět na slovech *les* – *pes* – *ves*, kdy souhlásky *p*, *v*, *l* sice význam nemají, ale jejich záměnou se zcela změní význam slova (Čermák, 2011). Komponenty znaku, které jsou schopny odlišovat význam, Stokoe (1960) v první fázi objevil tři: tvar ruky, pohyb a místo artikulace, později přidal ještě orientaci dlaně a prstů, kontakt a vzájemnou polohu rukou.

Arbitrárnost spočívá v tom, že neexistuje vztah mezi označujícím (znak, slovo) a tím, co označuje – např. stůl jako nábytek nijak nesouvisí se shlukem písmen ve slově *s-t-ů-l*, a pokud by se na tom společenství domluvilo, mohl by se stůl jmenovat třeba *jablko* nebo *bahl*. Výjimku v mluvených jazycích tvoří onomatopoeia⁵⁹. Ve znakových jazycích se vztah mezi znakem samotným a jeho významem objevuje výrazně častěji, než se v mluvených jazycích vyskytují onomatopoeia. Tento vztah založený na podobnosti se nazývá **ikoničnost** (Kuchařová, 2005). Umožňuje ho vizuální podoba znakového jazyka, který přímo vybízí některé věci ztvárnit na základě vizuální podobnosti, typických znaků či napodobení toho, jak se určitá věc používá (např. znak MLÉKO připomíná dojení, DŮM naznačuje tvar střechy, TABLET přejíždění po displeji, u znaku KOČKA se naznačují vousky). Tyto vizuálně motivované znaky se mohou časem posouvat k arbitrárnosti – málokteré malé dítě ví, když se učí znak MLÉKO, jakým způsobem se dojí, a tak pro něj znak MLÉKO a pohyb dojení nemají žádnou souvislost.

Zatím bylo popisováno pouze to, co má znakový jazyk společného s mluvenými jazyky. Co ho ale odlišuje? Znakový jazyk je ze své podstaty **vizuálně-motorický**, tzn. **existuje v trojrozměrném prostoru** a dokáže tedy prostor využít jak v gramatické, tak lexikální rovině. Díky existenci v prostoru a většímu počtu nosičů významu umí být znakový jazyk **simultánní**. V mluveném jazyce technicky nelze vyslovit dvě slova najednou, musíme je artikulovat postupně. Znakový jazyk má naproti tomu nosiče významu manuální (tvar ruky, místo artikulace, pohyb) a nemanuální (např. mimika), které mohou být artikulovány současně, také

⁵⁸ Český znakový jazyk se začal zkoumat až později, teprve v roce 1998 (Macurová, 2001) se na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze otevřel obor Čeština v komunikaci neslyšících.

⁵⁹ Slova zvukomalebná, která napodobují skutečné, přirozené zvuky, například *haf*, *chrchlat*, *grrrr*.

lze znakovat každou rukou jiný jednoruční znak (Macurová, 2001). Proto je možné najednou podávat větší množství informací. Například poměrně složité vyprávění o dvou letadlech, z nichž jedno narazilo zespodu nosem do levého křídla jiného letadla, lze ve znakovém jazyce provést vcelku jednoduše: každá ruka ve tvaru Y (viz příloha 3) představuje jedno z inkriminovaných letadel a pohybem v prostoru do sebe ruce narazí požadovaným způsobem.

Z lingvistického hlediska je naprosto nutné, aby si dítě do věku pěti let osvojilo jazyk (Horáková, 2012), ideálně mateřský a pro něj smyslově přístupný. Pokud se tato pro jazyk kritická hranice nedodrží, dítě nebude v budoucnu ani s tou nejlepší péčí schopno používat jakýkoliv jazyk a nebude schopno pochopit jeho gramatiku. Jeho vyjadřování se omezí na několik slov/znaků a nebude se dále rozvíjet. V tom mají neslyšící ztížené podmínky. Uvádí se, že neslyšících uživatelů ZJ, pro něž je znakový jazyk jazykem mateřským, je jen 5–10 % (Macurová, 2001).⁶⁰ Kritickou hranici pěti let je třeba brát v úvahu i v případě, že rodiče zvažují kochleární implantát – v zájmu rozvoje jazyka je nutné na dítě znakovat, i když po implantaci bude dítě komunikovat orálně (volně dle Čáp, Veselá, Běhalová, 2015).

Zápis znakového jazyka

Znakový jazyk nemá psanou formu, což ho dlouhou dobu velmi znevýhodňovalo. Pokud si neslyšící uživatelé znakového jazyka chtěli něco zapsat, museli tak učinit prostřednictvím psané formy mluveného jazyka, který většinou zcela neovládali. Také díky tomu veškeré kroniky a zápisy o světě Neslyšících prováděli jejich slyšící učitelé. To však mohlo vést ke značnému zkreslení, neboť nutně preferovali svůj pohled. Výraznou pomoc v tomto ohledu představuje technický pokrok, vynález kamery a v posledních letech zejména chytré telefony. Záznamová zařízení umožňují Neslyšícím zaznamenat, uchovat nebo sdílet promluvu ve znakovém jazyce. Přesto se ale stále setkáváme s potřebou jednotlivé znaky znakového jazyka zapsat, a to zejména z lingvistických důvodů. Tento zápis – **notace** – je ale náročný na čtení, a proto neumožňuje přepis celých promluv ve znakovém jazyce. Používá se zejména k popisu znaků v některých slovnících znakového jazyka. Notaci českého znakového jazyka se věnuje Macurová (1996), která přepracovala Stokoeho notaci pro záznam ASL a modifikovala ji pro

⁶⁰ Procentuální nesoulad s počtem neslyšících dětí neslyšících rodičů je dům tím, že i někteří neslyšící se snaží na své děti mluvit. Buď z přesvědčení, že je znakový jazyk méněcenný nebo kvůli tomu, že ho neovládají, protože byli vychovávaní orálně.

český znakový jazyka, a Okrouhlíková (2008, 2015)⁶¹, která popisuje různé způsoby zápisu znaků ve znakovém jazyce.

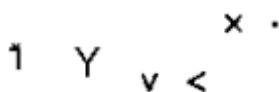
Pro ruční zapisování notace se lépe hodí notační systém Macurové (1996), pro počítačové zpracování systém Benešův (2003) (Okrouhlíková, 2008). Na ukázkou vkládáme asi nejrozšířenější způsob notace od Macurové. Matice pro zápis jednoručního⁶² znaku vypadá takto:

TAB DEZ_{OR11} OR12^{SIG}

TAB je místo artikulace znaku, DEZ tvar ruky při artikulaci znaku, OR11 představuje orientace dlaně a OR12 orientaci prstů, SIG značí pohyb ruky (Macurová, 1996).

Zápis jednoručního znaku vypadá například takto:

Znak ZAJÍMAVÝ:

Obrázek 6: Notace znakového jazyka (Macurová, 1996 s. 8)

Tabulka možných tvarů ruky pro český znakový jazyk a jejich notačních značek je k dispozici v příloze 3.

Podobným způsobem jde zapsat i dvouruční znaky, jak symetrické, kdy jsou obě ruce ve stejném tvaru (např. ULICE), tak asymetrické, kdy je každá ruka v jiném tvaru (např. DÁREK, ČOKOLÁDA).

Slovníky znakového jazyka

⁶¹ V publikaci z roku 2008 se autorka publikace podrobněji věnuje notačním systémům Macurové a Beneše, v publikaci z roku 2015 obšírněji zkoumá způsoby zápisu od vzniku znakového jazyka, přes notaci Stokoaho, až po moderní počítačové programy, např. Sign writing.

⁶² Jednoruční znak – znak artikulovaný jednou rukou

Potřeba zaznamenat a nějakým způsobem klasifikovat a třídit znaky znakových jazyků přišla vzápětí po vzniku znakového jazyka. První slovníky obsahují nádherné ilustrace (např. Hrubý, 1999, Okroulíková, 2021), pozdější slovníky (jako tři níže uvedené) obsahují většinou fotografie, v nichž je kresbou naznačen pohyb rukou, a význam znaku je zachycen pomocí slova v příslušném mluveném jazyce. Nejnovější internetové slovníky plně využívají digitálních možností a znak je nahrán ve videu (často z více stran), případně program umožňuje 3D rotaci, což je vzhledem k podstatě znakových jazyků velmi výhodný způsob prezentace.

Slovník znakové řeči (Gabrielová et al., 1888) byl svého času jediný zdroj znaků českého znakového jazyka. Slovník obsahuje kromě fotografií i slovní popis jednotlivých znaků. Např. CIBULE – prsty pravé ruky ve štipci se vytácejí v levé dlani (Gabrielová et al., 1888, s. 29).

Znakuj! Znakujme! Znakujte! (Růžičková, 1998) je slovníkem k učebnici Učíme se českou znakovou řeč (Růžičková, 1997). Od ostatních tištěných publikací se odlišuje tím, že místo fotografií obsahuje kresby Jana Žampacha.

Slovník křesťanských pojmů pro neslyšící (kolektiv autorů, 2001) je tematický slovník obsahující i ustálené formulace jako například Otčenáš. Obsahuje též kresby Jana Žampacha.

Všeobecný slovník znakového jazyka A–N (Potměšil, 2002) a **Všeobecný slovník znakového jazyka O–Ž** (Potměšil, 2010) obsahují i notaci českého znakového jazyka. Oba Potměšilovy slovníky se v praxi moc nepoužívaly, protože původně vyšla jen půlka abecedy, a v době, kdy bylo vydáno pokračování, se již začínaly používat online slovníky s vide, byť první díl působil v době vydání jako nadějně zjevení a s radostí se čekalo na pokračování.

Online slovníky jsou z hlediska znakového jazyka velmi výhodné, protože umožňují vkládání videí, která jsou pro přesnou artikulaci znaku důležitá (u fotografií, byť s naznačeným pohybem, občas došlo k nepochopení pohybu znaku a následné špatné artikulaci). Další nespornou výhodou je možnost postupného doplňování znaků.

Spreadthesign.com (n. d.) je internetový slovník znakových jazyků. Jeho výhodou je vysoký počet přispěvatelů, díky kterým roste i počet jednotek v něm obsažených. To, že se na jednom místě nachází znaky z různých znakových jazyků, poskytuje lingvistům znakových

jazyků mnoho jednoduše sebraného materiálu pro různé komparace. Například ekvivalent slova *kočka* je v tomto slovníku ve 39 jazykových verzích (včetně např. hindského a tureckého znakového jazyka).

Dictio beta (n. d.) je výkladový a překladový slovník, který vznikl pro potřeby studentů Masarykovy univerzity v Brně. Obsahuje znaky českého, slovenského a amerického znakového jazyka a také mezinárodního znakového systému.

Zoologický lexikon znakového jazyka (Kulda, 2018) vymyslel a založil Martin Kulda, který se znakům pro zvířata věnuje dlouhodobě a pořádá o nich přednášky. Slovník byl původně rozsáhlejší, ale vinou nefunkčnosti serveru, kde byl uložen, musel být vytvořen znovu, neboť byl zcela zničen.

Mezinárodní slovník znaků měst **Deaf World Sign** (n. d.) má mezinárodní tmelící charakter, neboť Neslyšící se snaží v něm představit svá města, ukázat zajímavosti své země a navzájem se tak vlastně utvrzují, že jsou jedna velká rodina.

Stále doplňující se seznam slovníků znakových jazyků na svých stránkách opatruje Česká komora tlumočnicků znakového jazyka (ČKTZJ, n. d.-b).

1.7.4 Vývoj znakového jazyka u dítěte

V názvu podkapitoly záměrně vynecháváme slovo *neslyšícího*, protože záleží na rodičích, jaký jazyk používají, a tím pádem, jaký jazyk bude mateřský pro jejich dítě. V tomto směru není vůbec důležité, zda dítě neslyšících rodičů slyší či nikoliv. Neslyšící dítě se musí spoléhat zejména na svůj zrak, na vibrace, v menší míře také na čich a chuť. Pokud zrakem zaměří pozornost na jedno místo, velmi snadno se může stát, že přijde o vjemy, které se odehrávají na místě, které zrovna nesleduje. První informace o světě dostane v přirozeném jazyce svých neslyšících rodičů, získá veškeré komunikační dovednosti – přepínání pozornosti, střídání se v projevu atd. Dítě se učí navazovat oční kontakt s matkou a přepínat pozornost mezi ní a předmětem komunikace (Hronová, Motejzиковá, 2002). Slyšící dítě neslyšících rodičů si ZJ osvojí stejně přirozeně jako dítě neslyšící, ale pak se (díky znalosti fungování jazyka) naučí mluvený jazyk později prostřednictvím kamarádů na hřišti, slyšících prarodičů, případně pohádek v televizi. Pettito (2001) vyzkoumala, že neslyšící děti „žvatlají rukama“, zkouší

různé tvary rukou a jejich mozek vykazuje stejnou aktivitu, jakou vykazuje mozek žvatlajícího slyšícího dítěte (Pettito in Pettito et al., 2001)⁶³.

Ruce jsou poněkud jednodušší na ovládnutí v porovnání s hlasivkami, děti neslyšících rodičů tedy začínají komunikovat dříve (v 6–9 měsících). Proto bývá poslední dobou tak oblíbené znakování s batolaty, kdy se slyšící děti slyšících rodičů učí společně s matkami izolované znaky znakového jazyka, aby si mohli lépe rozumět a vyjádřit své potřeby dřív, než to zvládnou mluveným jazykem.

Vývojové fáze osvojování si znakového jazyka probíhají sice dříve v čase, ale jinak kopírují fáze osvojování si jazyků mluvených. S tím rozdílem, že než ke komunikaci vůbec dojde, musí matka naučit své dítě zaměření pozornosti a její přepínání.

V prvním období dítě používá **globální znaky** (stejně jako pro slyšící děti je *haf* všechno zvířectvo a *ham* cokoliv, co se týká jídla). Pro dětské znaky neplatí tak přísná pravidla, co se týče znakovacího prostoru a místa artikulace znaku. Například znak KRÁLÍK, u kterého prsty naznačujeme dlouhé uši, můžeme znakovat na své hlavě, dítěti na jeho hlavě a také na hlavě nějakého plyšáka, se kterým si dítě právě hraje. Některé znaky mají jednodušší dětskou verzi – například znak LETADLO děti neznakují jednou rukou, ale užívají obě ruce, kterými naznačují křídla, neboť jednoruční znak vyžaduje skrčit prsteníček, prostředníček a ukazováček, a naopak natáhnout malíček a palec (tvar ruky Y – viz příloha 3), což malé děti nezvládnou. Existují také speciální dětské znaky.

Po období globálních znaků následuje spojování znaků do dvou, posléze tříznakových vět, později dojde i na složitější věty a souvětí. Leigh a Andrews (2017) uvádějí, že spojování znaků do dvojznakových vět přichází ve chvíli, kdy dítě ovládá aktivním způsobem alespoň 50 znaků. Ve třech letech neslyšící děti ovládají topikalizaci⁶⁴, podmiňovací způsob a shodová slovesa⁶⁵. Počet aktivně užívaných slov/znaků bývá u slyšících i neslyšících dětí podobný – kolem 3 let 3000, mezi 4 a 5 lety kolem 8000 slov nebo znaků. Rozumí ale samozřejmě mnohem

⁶³ Do té doby se mělo za to, že žvatlání je výsadou mluvených jazyků.

⁶⁴ Gramatický jev, při kterém se na začátku projevu ukazuje jeho téma, předmět se předsouvá před sdělení. Bývá navíc doprovázen nadzvednutím obočí.

⁶⁵ Druh sloves ve znakovém jazyce, která mění směr pohybu podle toho, kdo/co je podmětem a kdo/co je předmětem věty (např. PTÁT SE, NADÁVAT, DÁVAT, NAVŠTĚVOVAT).

více. Úplně naposledy se děti učí tzv. **specifické znaky**, jejichž užití je poměrně složité, neboť se jejich význam mění podle kontextu. I v tom, že o sobě neslyšící děti mluví (znakují) ve třetí osobě, kopírují přirozený vývoj řeči u slyšících dětí (např. Strnadová, 1998). Vždyť rodiče je také oslovují jménem (nebo jmenným znakem)!

2 Specifika psychologické práce s Neslyšícími⁶⁶

V této kapitole se zaměříme na hlavní odlišnosti světa slyšících a Neslyšících. Pokusíme se nastínit zejména identitu českých Neslyšících a popsat, z čeho vychází a jak se v čase proměňuje. Domníváme se, že právě znalost těchto souvislostí spolu se znalostí znakového jazyka a respektem ke kultuře Neslyšících je to hlavní, z čeho psycholog pracující s neslyšícími klienty musí vycházet. Také se zorientujeme ve vnímání Neslyšících (zejména slyšícími) odborníky, nastíníme stručný vývoj přístupu k nim – na rozdíl od kapitoly věnující se historickým souvislostem se zaměříme na hledisko psychologické: jakým způsobem se přistupovalo k Neslyšícím a jak úvahy odborníků o mentálních funkcích, hypersexualitě Neslyšících apod. ovlivňovaly a doposud ovlivňují odbornou pomoc. Pokusíme se také zdůraznit skutečnosti, které potkávají neslyšící komunitu i jednotlivce v průběhu jejich života a zásadně mohou jeho směřování ovlivnit.

Je třeba si připomenout rozdílné potřeby neslyšících osob co se týče psychologických služeb. Jak jsme se snažili ukázat v první kapitole, nepředstavují neslyšící homogenní skupinu, a to je třeba mít neustále na zřeteli. Jiným způsobem se musí pracovat s dvanáctiletou dívkou, která ohluchne po meningitidě, jinak s od narození nedoslýchavým chlapcem, jinak s neslyšícím dítětem neslyšících rodičů, jinak s neslyšícím dítětem slyšících a můžeme libovolně pokračovat. Lišit se budou jak jejich potřeby, důvody a cíle psychologických konzultací, tak i způsob komunikace. Ve zmíněném případě ohluchlé dívky (která bude potřebovat zejména kvalitní logopedické služby) se budeme věnovat vyrovnání se se ztrátou⁶⁷ sluchu a přizpůsobení se novým životním perspektivám dívky i její rodiny. U nedoslýchavého chlapce, který má kvalitní sluchadla, můžeme řešit jinakost a stud z nošení sluchadel⁶⁸ či limity při volbě povolání. Témata neslyšícího dítěte neslyšících rodičů by se nijak neměla lišit od témat jeho slyšících vrstevníků, jen se k nim mohou přidat další, popsaná v následující kapitole. Problémy mohou

⁶⁶ Takto krkolomný nadpis poukazuje na shodu s názory odborníků (Glickman, Harwey, 1996, Lane 2013), že neexistuje něco jako *psychologie Neslyšících*.

⁶⁷ V tomto případě je medicínský diskurz zcela na místě.

⁶⁸ Brýle, které jsou asi nejčastější kompenzační pomůckou, si drží již od dob svého vynálezu pozitivní status a váže se k nim spousta pozitivních konotací o chytrosti jejich nositele. Pravděpodobně to pochází z dob, kdy brýle měli jen vzdělaní lidé. U sluchadel takové pozitivní konotace nenacházíme a často se setkáváme s tím, že je neslyšící skrývají.

nastat v případě potřeby psychologického testování a případného pobytu na specializovaném pracovišti. U neslyšícího dítěte slyšících rodičů může být hlavním předmětem psychologické práce přijetí sebe sama a komunikace s okolím atd.

Pokud nebude uvedeno jinak, zaměříme se na Neslyšící, tedy na to, jaká jsou psychologická specifika práce s osobami, jejichž primárním komunikačním prostředkem je znakový jazyk a které se cítí být součástí jazykové a kulturní menšiny.

2.1 Psychomotorický vývoj neslyšícího dítěte

Tuzemské knihy zaměřené na diagnostiku obsahují většinou kapitolu o smyslově postižených dětech. Nejčastěji se tam opakují slova a slovní spojení jako *deprivace* a *schopnost naučit se používat řeč* (Svoboda et al., 2001, Říčan, Krejčířová, 2006, Pugnerová, 2016). Jako by byla řeč hlavním kritériem zdravého vývoje. V úvaze o jazyku jako nástroji myšlení se ale úplně zapomíná na znakový jazyk, který myšlení také umožňuje, neboť, jak již bylo řečeno, má veškeré atributy přirozeného jazyka. Autoři dále uvádějí jako hlavní ukazatel postižení opožděný vývoj řeči a sociálních dovedností. Domníváme se, že v případě včasné diagnostiky (a včasné volby adekvátního komunikačního prostředku) nemusí být sociální dovednosti neslyšícího dítěte vůbec narušeny (v případě, že hlavní pečující osoba má dítě ráda a komunikuje s ním tak, aby jí rozumělo). Ovšem Leigh a Andrews (2017) poznamenávají, že neslyšící děti slyšících rodičů častěji nenaváží bezpečnou vazbu⁶⁹ se svými rodiči (v porovnání s rodinou, kde jsou Neslyšící všichni). Jak důležitá je komunikace ve vývoji dítěte, ukazuje i studie Lundyho (2002) o vývoji teorie mysli u slyšících a neslyšících dětí. Výzkum ukázal, že neslyšící děti slyšících rodičů mají několikaleté zpoždění oproti slyšící kontrolní skupině. U neslyšících dětí neslyšících rodičů takové zpoždění výzkumníci nezaznamenali a vývoj teorie mysli probíhá srovnatelně jako u slyšících vrstevníků.

Co se týče aktivizace mozku za použití jazyka, ukazuje se, že na funkci a zapojení mozkových center nemá vliv modalita jazyka, tedy že Brockovo⁷⁰ a Wernickeovo⁷¹ centrum fungují stejně bez ohledu na to, zda dotyčný znakuje nebo mluví. Emmorey (2011) dokonce

⁶⁹ Pravděpodobně je to díky kombinaci dvou faktorů – vyrovnání se s tím, že mé dítě neslyší, a absenci plnohodnotné komunikace (pokud se jako rodič nenaučím znakový jazyk).

⁷⁰ Centrum produkce řeči

⁷¹ Centrum porozumění řeči

zjistila, že Neslyšící, pokud se vyjadřují pantomimicky, zapojují zcela jinou oblast v mozku (mozkovou kůru), než když používají ASL, a to naprosto stejným způsobem, jakým střídají tyto dvě oblasti lidé slyšící.

Nicméně stále zaznívá z úst odborníků například: „Vrozená těžká sluchová vada nebo sluchová vada získaná v prelingválním období má trvalé a vážné důsledky pro vývoj osobnosti postiženého dítěte.“ (Holmanová, 2002, s. 6) Kniha Holmanové Raná péče o děti se sluchovým postižením byla navíc v roce 2002 schválena jako metodická příručka pro učitele speciálních škol. Pugnerová (2016) uvádí, že neslyšící děti jsou i motoricky opožděné, protože se neotáčí za zvukem a vykazují menší manipulaci s předměty. Z výpovědí neslyšících matek neslyšících dětí a ze zkušenosti autorky této práce se však ukazuje, že neslyšící děti se otáčejí za vibračními a světelnými podněty. Domníváme se, že děti, u kterých není prováděna dostatečná podnětová stimulace přiměřená jejich smyslům, mohou být z nedostatku podnětů apatické a pak mohou méně manipulovat s nabízenými hračkami. Tato oblast by si jistě zasloužila další zkoumání.

Rodiče neslyšících dětí bývají obvykle ve stresu z odpovědnosti za výběr komunikačního prostředku (nebo za souhlasem či nesouhlas s kochleární implantací), neboť tím značně ovlivní budoucí život svého dítěte (Meadow-Orlans et al., 2003). Tíha důležitého okamžiku na ně dopadá. Na odbornících je, aby jim rozhodování ulehčili a) dostatečným množstvím všestranných informací, b) kontaktem s dospělými Neslyšícími, c) zmírněním fatálnosti jejich rozhodnutí – vždyť rodiče opakovaně dělají rozhodnutí, která ovlivňují život jejich potomků: život na samotě nebo ve městě, domácí vzdělávání prestižní škola, život v zahraničí, víra atd. Pokud si budou vědomi rizik svého rozhodnutí, je možné ohlídat případné nežádoucí následky a přístup změnit. Nejdůležitější je, že mají své dítě rádi, takže pokud dělají chyby s láskou, není to zdaleka tak fatální jako chyby bez lásky.

Pro správný vývoj neslyšícího dítěte platí úplně stejná pravidla jako pro vývoj dítěte slyšícího, tedy: **plnohodnotná komunikace, bezpodmínečná láska a dostatečná podnětová stimulace**. Pokud jsou výše zmíněné podmínky splněny, dokáže neslyšící dítě nedostatky v akustických informacích kompenzovat a vyvíjet se srovnatelným způsobem se svými slyšícími vrstevníky a samotné neslyšení mu život příliš nekomplikuje. Proto je třeba poskytnout adekvátní podporu pečující osobám. V České republice funguje dobře raná péče, kdy přímo do rodiny s neslyšícím dítětem (0–7let) chodí poradce, takže odborná pomoc nepředstavuje pro rodinu takovou zátěž, jako kdyby musela někam dojíždět. Síť odborníků rané péče se neustále

rozšiřuje. Poradci zprostředkovávají odborná vyšetření, učí rodiče komunikovat s dítětem, zapůjčují pomůcky a poskytují informace (Horáková, 2017).

Důležitost plnohodnotné komunikace mezi rodiči a dětmi podtrhuje studie srovnání výsledků neverbálních testů inteligence neslyšících dětí, kdy lepších výsledků (i u neverbálních!) testů dosahovaly neslyšící děti neslyšících rodičů. Neslyšící děti slyšících rodičů měly výsledky výrazně horší (Leigh a Andrews, 2017). Ovšem v úkolech zaměřených na řešení problému, např. Hanoiská věž, obě skupiny neslyšících zaostávaly za svými slyšícími vrstevníky (Luckner a McNeill, 1994).

Neslyšící dítě se může zdát poněkud roztěkané oproti stejně starému slyšícímu dítěti. Není to však proto, že by neslyšící děti byly více hyperaktivní, ale proto, že je nuceno neustále přepínat pozornost a tékat očima, aby mu nějaká informace neutekla. Dále také proto, že vnímat svět očima je mnohem náročnější než jinými smysly, a tak musí takové dítě občas odpočívat a vypnout, a může se tím pádem zdát, že je nepozorné. Toto je nutné zohlednit v psychodiagnostice. Edwards a Crocker (2008) poukazují na vyšší riziko vzniku poruch chování u neslyšících dětí. Odůvodňují to právě nedostatkem komunikace a menším množstvím sociálních kontaktů zapříčiněných tím, že jejich rodiče jsou povětšinou slyšící.

Potměšil (2015) poukazuje na Helusova (2009) slova o nutnosti střídání rolí a pohledů na ně (např. žák ve škole, žák doma, žák jako spolužák) v kontextu vzdělávání neslyšících a jejich častém pobytu – takřka $\frac{3}{4}$ všech neslyšících dětí – na školním internátě. Po celou dobu jsou jen v pozici žáka a spolužáka. „Pokud dítě dochází denně domů k rodině, má možnost případnou neúspěšnost ve školní práci odreagovat a převzít roli dítěte – člena rodiny, kamaráda v místě bydliště a podobně.“ (Potměšil, 2015, s. 33)

Výrazným faktorem v životě neslyšícího dítěte je také **reedukace řeči** a pravidelná **logopedická cvičení**. Samozřejmě, že její intenzita záleží na mnoha faktorech (zejména na ztrátě sluchu, vlastnictví kochleárního implantátu a ambicích dětí i rodičů), ale i děti zcela neslyšící mají logopedii v osnovách pro docházku na základní škole a snaží se naučit se vyslovovat. Pro správný vývoj dítěte je nutné najít rovnováhu mezi snahou odstranit komunikační handicap a potřebou užít si dětství. Někteří rodiče tráví veškerý volný čas logopedickými cvičeními ve snaze vyrovnat dítě v řeči se slyšícími spolužáky a přichází tak o „nepracovní“ interakci s dítětem, na kterou pak již nezbyvá čas. Jsou hnáni touhou udělat pro

dítě to nejlepší, mnohdy velmi mnoho obětují, ale kýžený výsledek to nepřinese. Děti pak vzpomínají na dětství jako na čas neustálého drilu.

Problematika rovnováhy a zhoršená orientace v prostoru jsou dalšími tématy k odlišnosti vývoje jedince bez intaktního sluchu. Neslyšící se nemohou spolehnout na jeden z nejdůležitějších smyslů, což vede zejména ke zhoršené orientaci v prostoru. O tom, že Neslyšící mají problémy s rovnováhou se všeobecně mluví, ovšem zaznamenali jsme pouze jednu diplomovou práci L. Pártla (2008), která rovnítko mezi neslyšením a špatnou rovnováhou vyvrací, respektive uvádí, že probandi byli schopni chybějící informace dobře vykompenzovat a výsledky nebyly odlišné od kontrolní skupiny. Nicméně také proto se Neslyšící většinou nezúčastňují sportovních soutěží se slyšícími sportovci (pokud ano, tak se jedná o nedoslýchavé sportovce, kteří sami se za Neslyšící nepovažují) ani Paralympiády a mají speciální akci pojmenovanou *Deaflympiáda*.

2.2 Sociokulturní odlišnosti komunity Neslyšících

V diskuzích o psychologické charakteristice Neslyšících se často objevují slovní spojení jako *emoční plochost*, *emoční nestabilita*, *mentální retardace*, *hypersexualita*, *podnětová a citová deprivace* apod. (srovnej práce Krahulcové, Vyhnálkové, Potměšila atd.). Na to reaguje např. Šedivá (1997) sepsáním metodiky nácviku sociálních dovedností u sluchově postižených. V reakci na podobná tvrzení a medicínský pohled na hluchotu jako ztrátu, postižení atd., se začali někteří odborníci (Bauman a Murray, 2014) vůči tomuto tvrzení vymezovat termínem **Deaf Gain**, volně přeloženo „být Neslyšící je výhra“, kdy upozorňovali na výhody neslyšení a odmítali tím tvrzení, že je potřeba Neslyšící napravit (léčit).

Vidíme to jako obrovský dluh vůči Neslyšícím, který způsobili jejich slyšící učitelé, vychovatelé a vůbec všichni slyšící, kteří se dívali na Neslyšící paradigmaticky vady a nedostatečnosti. Je pravdou, že se tak v určitých případech mohou někteří, zejména starší Neslyšící⁷² jevit, ale generalizovat to je velmi zjednodušený pohled a je třeba hledat souvislosti.

⁷² Narážíme zejména na osoby, které měly tu smůlu, že vyrostly v době zákazu znakového jazyka, v době redukováných osnov a názoru, který z Neslyšících dělal občany druhé kategorie. A jejich smůla se ještě znásobila, když neměli vedle sebe někoho Neslyšícího, který by je znakový jazyk naučil a vše jim vysvětlil. Je tedy zřejmé, že se to netýká všech Neslyšících.

Domníváme se, že výše uvedený výčet není obecná charakteristika Neslyšících, ale **důsledek nepochopení a špatně nastavené péče**. Tyto projevy jsou pouze ukazateli deprivace, a to sociální, podnětové, citové atd. Odborníci mají obrovskou moc, a pokud prohlásili, že neslyšící dítě například nezvládne osnovy základní školy, většina rodičů poslechla a neměla důvod tuto informaci zpochybňovat. Pokud napíše Vymlátílová, že „neslyšící opírají myšlenkové pochody především o konkrétní činnosti, např. manipulaci s předměty a pozorování a obtížněji tvoří obecné pojmy a myšlení a obtížně dosahují stádia symbolických operací“ (Vymlátílová, 2006), víme (zejména ze způsobu její práce a neznalosti znakového jazyka), že k takovému zjištění dospěla pouze verbálním zkoumáním, a můžeme souhlasit, že úroveň mluveného jazyka (případně psané formy mluveného jazyka) bývá v porovnání se slyšícími vrstevníky horší, ale neznamená to, že neslyšení blokuje abstraktní myšlení. Doporučujeme v této souvislosti Milgramovy výzkumy o vlivu autority na chování jedince (Milgram, 2004), případně knihu D. Cummins Záhady experimentální psychologie. Dále pak výzkumy Jacobsonové a Rosenthala (1992), které se věnovaly Pygmalion a Golem efektu při výuce. Je zřejmé, že se tento nedobrovolný experiment děl dlouhá léta mezi Neslyšícími. V České republice vyšlo po revoluci několik knih a odborných článků, které se snažily napravit pokřivené vnímání jak odborníků, tak veřejnosti (i Neslyšících samotných). Mezi jinými musíme vyzdvihnout práce Strnadové (zejména Hluchota a jazyková komunikace, 1998) a články Macurové ve Speciální pedagogice a Slově a slovesnosti.

Dítě musí mít v první řadě (stále zde opakujeme, ale považujeme to za nutné) **jazyk přístupný smyslům, pomocí kterého by mohlo poznávat svět a hlavně myslet**. Jedinec, který je vychováván v jazyce, kterému nerozumí (a nemůže rozumět), opravdu může vykazovat známky mentální retardace. S volbou jazyka také úzce souvisí školství. Pokud se domnívám, že znakový jazyk není vhodný k výchově a vzdělávám všechny děti orálně, jistě dojdou ke stropu možností této metody. Když vzápětí usoudím, že je to tím, že neslyšící učivo nezvládají, a redukuji osnovy, tak spolu s nimi redukuji i krystalickou inteligenci všech žáků ve škole. Pokud se dětem nedostatečně věnuji (například na internátě), mohu být svědkem sexuálních kontaktů mezi svěřenci, které jsou spíše východiskem z nudy než charakteristikou skupiny lidí.

Znovu je třeba zdůraznit nutnost znalosti komunikačního prostředku vhodného pro Neslyšící. Pokud Neslyšící nechtějí nebo nezvládají komunikovat českým jazykem, je třeba používat jazyk znakový. Bohužel jeho znalost není nutnou podmínkou pro práci na školách pro

děti se sluchovým postižením. Již u konkurzu se setkáváme s frází, „ono se to rychle naučíte“⁷³. Tento přístup jasně vypovídá o tom, jaké mínění některé vedení škol o českém znakovém jazyce má – znakový jazyk se nelze naučit přes noc. Autorka textu byla mnohokrát svědkem výchovného působení učitelů na škole pro sluchově postižené, kdy kárali Neslyšícího za přestupek slovy „ty být hodný chlapec“ ve víře, že snad porozumí lépe. Proto je třeba si uvědomit, co je příčina a co následek. Důkazem proti teoriím o mentálním stropu Neslyšících a tvrzením, že nejsou schopni metakognice, budiž zvyšující se počet neslyšících absolventů vysokých škol a Neslyšících dosahujících vyšších akademických titulů.

U většiny Neslyšících probíhá vrůstání do světa Neslyšících komplikovaně, neboť k němu nedochází uvnitř vlastní rodiny, jelikož slyšící rodiče jsou často „cizinci“, kteří se učí porozumět světu Neslyšících spolu se svými dětmi. Na tomto místě je tedy znovu potřeba vyzdvihnout roli škol pro neslyšící (sluchově postižené) a různých spolků. To, jak je sounáležitost a dobrá komunikace důležitá, ukazuje i fakt, že když se mezi Neslyšícími rozkřikne, že ta či ona firma je přátelská ke světu Neslyšících – například tím, že poskytuje tlumočníky, školí mistry ve znakovém jazyce atd. – začnou se tam Neslyšící shlukovat i za cenu dlouhého dojíždění. V současné době se jedná zejména o firmy Amazon a Novaco.

Na tomto místě bychom považovali za důležité upozornit na některé filmy, kde se v příběhu vyskytují Neslyšící. Mnohdy ukazují více než obsáhlé monografie. Proto doporučujeme shlédnutí těchto filmů: *Minulost* (1997), *Pupendo* (2003), *Children of a Lesser God* (Bohem zapomenuté děti) (1986), *CODA* (V rytmu srdce) (2021) a *Miracle worker* (1979) vyprávějící příběh Heleny Kellerové.

Televizní klub neslyšících (TKN) je televizní pořad, který se vysílá jedenkrát za čtrnáct dní a uvádí ho dvě dvojice moderátorů (každá z dvojic tedy připravuje pořad jednou za měsíc) – Josef Brožík a Zlata Kurcová, kteří zastupují starší generaci Neslyšících, a Milan Fritz a Marie Mašláňová nebo Markéta Spilková (nahradili dvojici Radka Nováková a Petr Vysuček), za generaci mladší. To je velmi důležité, protože mezi Neslyšícími je generační rozdíl jak v používání znakového jazyka, tak i v tématech, která jim připadají nosná. I u slyšících se liší uvažování a chování různých generací, ale u Neslyšících je tento rozdíl ještě zdůrazněný tím,

⁷³ Rozuměj: pár znaků, které ke komunikaci stačí.

v jakých podmínkách generace vyrostly.⁷⁴ V pořadu vystupují zajímavé osobnosti jak ze současnosti, tak z historie, řeší se dávky, vztahy, školy, kulturní akce, technologické novinky i tlumočnické služby. Pořad představuje zásadní komunitní pojítka.

Během festivalu Jeden svět se v roce 2017 promítal dokumentární film Neslyšící syn, vyprávějící příběh jedné holandské rodiny, do které se narodil neslyšící chlapec. Jeho otec byl shodou okolností režisér, a tak svého syna často filmoval. Z nasbíraných materiálů vznikl časosběrný dokument, který je reflexí života neslyšících lidí v Holandsku na přelomu tisíciletí. V roce 2021 natočil Ivan Crnac krátký dokumentární film Mezi dvěma světy, který je volně dostupný na YouTube, a v září 2023 bude mít premiéru Crnacův film CODA o Jolaně Půlpánové.

V České republice se od roku 2015 ve spolupráci s Českou televizí⁷⁵ natočí jedna pohádka ve znakovém jazyce ročně, a ta se pak vysílá na Vánoce v rámci speciálního TKN. První byla Vánoční království, poté následoval Nepovedený čert, Nejkrásnější dar, Vodníkova princezna, Kde bydlí strašidla, Loupežnická balada a O kouzelné rybí kostičce. V pohádkách excelují neslyšící herci, zejména Zlata Kurcová a František Půlpán. Pohádky jsou volně přístupné na webu České televize a jsou předabovány do češtiny, takže se na ně může podívat i zájemce, který ČZJ neovládá. Uvedené pohádky představují velmi dobrou příležitost pochopit svět Neslyšících, jejich humor, způsob vypravování atd.

Pro neslyšící děti je vizualizace velmi důležitá a předávání informací skrze znakové pohádky se jeví jako velmi dobrá strategie. Například pohádka Jak zvítězit nad drakem Koronem, je reakce na aktuální situaci: Sergej Josef Bokuvn vypráví pohádku o dracích, a přitom nenásilně seznamuje děti nejen se slovní zásobou týkající se covidové éry, ale také vysvětluje pravidla chování, jako např. jak a proč nosit roušku a dezinfikovat si ruce (Centrum pro dětský sluch TamTam, o. p. s., n. d.).

⁷⁴ I u slyšících je rozdíl v myšlení lidí, kteří se narodili až po sametové revoluci, a lidí, kteří prožili celý svůj život v nesvobodě. U Neslyšících se k tomu ještě přidává stud za jejich vlastní jazyk, který starší generace brala jako neplnohodnotný. A také výše zmíněné limity ve školním vzdělávání na školách pro sluchově postižené.

⁷⁵ Odkazy na pohádky jsou uvedeny v příloze 11.

Dále stojí za připomenutí, že Česká televize tlumočí do znakového jazyka spoustu čtených pohádek, například Pohádky pana Donutíla, Dr. Žako.

U programů, ve kterých se vyskytuje tlumočnické okénko (pohádky, Události, Sama doma apod.) je nutné, aby byl divák již zběhlý ve střídání pozornosti, neboť ve chvíli, kdy se zahledí na tlumočnicka, přijde o to, co se děje na obrazovce, a pozornost tedy musí neustále přepínat mezi obrazem a tlumočnickem v rohu obrazovky. U malých diváků se s tím tvůrci snaží vyrovnat tak, že střídání je pomalé, tlumočnick napřed situaci vysvětlí a pak teprve situace nastane, případně jsou záběry táhlejší, aby si děti stačily všimnout, co se právě odehrává. Pro ještě menší diváky je ideální, když je průvodcem pohádky znakový vypravěč, který je přímo v ději, a tak přepínání pozornosti může být minimální.

Vizuálnost znakového jazyka umožňuje expresivnost a mimika v obličejí nese (mj.) gramatickou informaci, to jsou zřejmě základní důvody, proč jsou Neslyšící povahou podobní spíše jižanským národům.

Některé vybrané nápadné odlišnosti v komunikaci a interakci mezi Neslyšícími (např. Kosinová, 2008, Nováková, 2008, Vysuček, 2021):

- Neslyšící tleskají tak, že oběma rukama s roztaženými prsty třepou před hrudí nebo nad hlavou.
- Při přivítání se Neslyšící zdraví jako Francouzi – dvěma letnými políbeními na tvář.
- Dobrou chuť přejeme poklepáním klouby sevřené pěsti do stolu (i když existuje znak DOBRÝ i CHUŤ)
- Pro získání pozornosti se mává nataženou rukou před sebou.
- Při přípitku se Neslyšící dotýkají i rukama (nejen skleničky cinkají).
- Oslovení (viz kapitolu o znakovém jazyce) – Neslyšící používají tzv. jmenné znaky.

Podle zkušeností autorky prelingválně Neslyšící zvládají lépe mentální rotace⁷⁶ než jejich slyšící vrstevníci. Belugi et al. (1990) vyzdvihují u Neslyšících schopnost rozeznat tvary

⁷⁶ Mentální rotace bývá položkou testů inteligence. Většinou se porovnávají dvě tělesa různě natočená. Proband má poznat, zda jsou tělesa různě pootočená stejná či nikoliv. K tomu potřebuje si tělesa v hlavě imaginárně

a obličej, Belmont a Karchmer (1978) poukazují na to, že si Neslyšící lépe pamatují prostorové struktury a mají lepší periferní vidění. Pravděpodobně to souvisí s existencí znakového jazyka v prostoru a tím, že se Neslyšící musí spoléhat zejména na zrak. O to výraznějším problémem pak bývá tubicové vidění a ztráta periferního vidění u osob s Usherovým syndromem, které tak ztrácí schopnost orientace v prostoru.

Psychologickými otázkami se zabývají i některé časopisy pro Neslyšící – jako první začal vycházet časopis Gong, časopis sluchově postižených, ten však v roce 2017 skončil. Unie má rubriku Psychokoutek, Info-Zpravodaj: magazín Informačního centra o hluchotě vycházel se Slovem psychologa. Rubriku zpočátku připravovala zejména Věra Doušová (Procházková) a poté převzala žezlo Kristina Pánková Kratochvílová. V současnosti Info-Zpravodaj nahradil časopis Dětský sluch, v němž je rubrika Názor odborníka, kterou však nepřipravuje jedna osoba, ale je realizována většinou formou rozhovoru s různými odborníky (foniatr, psycholog, psychoterapeut atd.). Zmíněné rubriky se snaží vzdělávat Neslyšící v oblasti duševního zdraví a současně odbornou veřejnost informovat o potřebách Neslyšících z psychologického hlediska.

2.3 Neslyšící dítě – cizinec ve své vlastní rodině?

Autoři knihy Deaf Young People and their Families (Gregory et al., 1995) zpovídali 82 rodičů a jejich 71 neslyšících dětí žijících ve Velké Británii. Někteří Neslyšící používali britský znakový jazyk, jiní komunikovali orálně. Ptali se jich na témata obsahující komunikaci, vzdělávání, rodinný život, budoucnost apod. Zajímavé je právě srovnání odpovědí rodičů a jejich neslyšících dětí, které byly často protichůdné. Neslyšící vyjadřovali nespokojenost s formou komunikace, vzpomínali na to, že rodiče často neberou ohledy na to, že jejich děti nestíhají sledovat komunikaci (zejména rodičů mezi sebou) a vysvětlování omezují na „potom ti to povíme,“⁷⁷ zároveň rodiče děti často přerušovali a vraceli, když děti znakovaly se svými kamarády a rodiče jejich rychlost nestíhali (Gregory et al., 1995).

natočit do stejné polohy. V úlohách, kde se vyskytovaly mentální rotace řešili Neslyšící v porovnání se slyšícími vrstevníky lépe a rychleji.

⁷⁷ Ne náhodou je Potom ti to povíme také název knihy Věry Strnadové, jedné z prvních, které na téma neslyšení vyšly po revoluci v České republice.

Zde je třeba připomenout, že jen velmi malé procento neslyšících dětí se narodí neslyšícím rodičům, a proto vznikne hned po narození velká komunikační bariéra. Slyšící rodiče se rozhodují, jaký komunikační kanál zvolí. Ale i v případě, že se rozhodnou pro znakový jazyk, není vyhráno. Stále bude znakový jazyk pro rodiče cizí, bude těžké v něm vyjádřit drobné nuance, které jsou tak potřebné v mezilidské komunikaci. Při komunikaci v cizím jazyce člověk často podléhá jakési autocenzuře, kdy si předem zakáže mluvit o tématech, pro něž nemá dostatečnou slovní zásobu. Navíc mluvení v cizím jazyce je energeticky značně náročné. Slyšící rodiče neslyšících dětí tápou také v kulturním užití jazyka – například v různých říkačkách, protože ty, které sami slyšeli jako malé děti od svých rodičů, použít nemohou. Pokud se ale rodiče neslyšícího dítěte nenaučí komunikovat se svým dítětem a sdílet s ním tolik potřebné emoce a zážitky, stává se neslyšící dítě cizincem ve své vlastní rodině a je mu lépe se spolužáky ve škole pro neslyšící (sluchově postižené). (Srovnej např. Lane, 2013, Hoffmeister a Bahan, 1996 nebo Gregory at al., 1995.) Problém nemusí nastat pouze s rodiči, často se znakový jazyk odmítnou učit prarodiče, tety, bratrance atd. Neslyšící dítě je pak ochuzeno o sociální kontakt s nimi.

Pokud chtějí mít slyšící rodiče se svým neslyšícím potomkem dobrý vztah, musí mu přizpůsobovat komunikaci pokaždé, když je nablízku (nebo v místnosti), a to i v případě, že zrovna není účastníkem komunikace. Velmi dobře je to ukázáno ve výše zmíněném filmu *Neslyšící syn*, kdy rodiče spolu mluví a v okamžiku, kdy jejich neslyšící syn vejde do místnosti, přejdou plynule do znakového jazyka, aby neměl pocit, že třeba mluví o něm, aniž by jim rozuměl.

V souvislosti s neslyšícími dětmi je vhodné zmínit, byť na okraj, jejich slyšící sourozence. V závislosti na tom, jak se jejich rodiče vyrovnají s jinakostí svého dítěte, se ze slyšícího sourozence stává buď ochránce a druhý či třetí rodič (např. du Feu a Chovaz, 2014), nebo na něj směřují veškeré rodičovské ambice, nebo se naopak může cítit odstrčený, když rodič tráví veškerý čas logopedickou péčí o neslyšícího sourozence.

2.4 Identita Neslyšících

Stokoe prohlásil, že neschopnost slyšet nebo slyšet dobře, je individuální fyzický stav, hluchota je ale sociální konstrukt (Stokoe, 2001).

Identitou rozumíme základní lidskou potřebu, která skrze sociální hodnoty a sociální uplatnění formuje vědomí vlastního já a sebepřijetí (Matějček, 2008). Tvoří ji odpovědi na otázky, kdo jsem a jak mě vidí ostatní (du Feu a Chovaz, 2014). Je zřejmé, že neexistuje jeden typický neslyšící člověk ani jedna identita, kterou by všichni Neslyšící sdíleli (Holcolomb, 2013, s. 67). Leight a Andrews (2017) dodávají, že to, jakým směrem se identita Neslyšícího vyvine, záleží hlavně na přístupu okolí ve vnímání Neslyšících jako takových. Corker (1996) přidává, že fakt, že člověk neslyší, není hlavním určujícím faktorem identity Neslyšících. Obecně lze ale říci, že nejsilnější identitu člena neslyšící komunity mají ti jedinci, kteří nemají problém sociálně interagovat se svými neslyšícími vrstevníky. Různorodý proces vytváření identity různých Neslyšících ukázali v knize *Deaf identities* Taylor a Darby (2003), kde poskytli prostor Neslyšícím, aby sdělili, jaká byla/je jejich životní cesta, co se dělo v jejich vlastní rodině, jak vybírali způsob vzdělávání a jaké mají vztahy s okolím. Nasbírané zkušenosti jsou cenným vodítkem jak pro odborníky, kteří se Neslyšícím věnují, tak pro samotné Neslyšící, a ukazují, jak důležitou roli v utváření jejich identity hraje jazyk, komunita a školy.

Utváření kulturní identity u menšinových skupin, které čelí útlaku ze strany dominantní kultury, se věnoval Glickman, který vytvořil *Deaf Identity Development scale* (DIDS) jako 60 položkový dotazník. Výsledkem měření je pak jedno ze čtyř stádií identity (Glickman, 1996). Pokračovatelé snížili počet položek. Dle Leigh (2017) však není toto dělení dostatečné a je ho třeba přehodnotit, zejména pak fakt, že se pohybuje na škále mezi dvěma kulturami: slyšící a Neslyšící. Dále se identitou zabývají Sue a Sue (2003), kteří navrhli pětistupňový vývoj kulturní identity (konformita, disonance, odpor a ponoření (resistance and immersion), introspekce a integrativní uvědomění). V první fázi dávají příslušníci kulturní menšiny přednost kulturním hodnotám dominantní kultury před hodnotami své vlastní kultury a mohou mít negativní názory na svou vlastní kulturu (nebo na kulturu svých rodičů⁷⁸). Ve fázi disonance je jedinec vystaven názorům, postojům a přesvědčením menšinové kultury, které jsou v rozporu s názory dominantní kultury, což vede ke zpochybňování a napadání těchto názorů. Další stádium je charakterizováno pocitem viny, studu a hněvu, protože si jedinec uvědomuje, že jeho dosavadní přesvědčení a postoje znehodnocují jeho vlastní kulturní dědictví. V posledních dvou fázích začíná jedinec zpochybňovat skupinové názory a vybírat si ty, které chce podporovat, a nakonec chápe a oceňuje aspekty jak své, tak dominantní kultury

⁷⁸ V případě, že se jedná o CODA děti – pozn. autorky.

(Sue a Sue, 2003, s. 214).⁷⁹ Bat-Chava (2000) vytvořil 3 skupiny identit pro Neslyšící, a sice kulturně slyšící, kulturně Neslyšící a bikulturní. Neslyšící si mohou svobodně vybrat, do které skupiny chtějí patřit, a své rozhodnutí mohou měnit podle toho, jak se cítí s volbou spokojeni.

Identitu chápeme jako základ vztahování se k sobě samému. V této kapitole se budeme věnovat několika pilířům, které identitu českých Neslyšících tvoří, nebo ji naopak lomí a mění.

K otázce, kdo jsem, se vztahuje i velmi fluidní vymezení pojmů okolo osob se sluchovým postižením – Neslyšících. To, že jsem Neslyšící, neslyšící, nedoslýchavý atd., není jasně daná záležitost, jako když jsem levák, mám nesnášenlivost lepku či cystickou fibrózu. Proto si každý neslyšící musí rozhodnout, do jaké kategorie chce patřit, jakým jazykem bude komunikovat a zda chce či nechce používat kompenzační pomůcky, případně jaké.⁸⁰ Mnohdy je to mnohaletý proces, který se mění během dospívání v souvislosti s tím, koho v životě potkám a do jakých situací se sám dostanu.

2.4.1 Jazyk jako pilíř identity

Americká neslyšící sociolingvistka Barbara Kannapell (1989) o znakovém jazyce prohlásila, že je to náš jazyk ve všech významech tohoto slova. My jsme si ho vytvořili, my ho udržujeme při životě a on udržuje nás a naši tradici.“ (Kannapell, 1989, s. 21) Eckert (2010) vysvětluje identitu Neslyšících na základě příslušnosti k jednomu jazyku a stejnému vzdělání v paralele s občany starověkého Říma, kteří také pocházeli z různých koutů světa a spojoval je jazyk, náboženství, a to, že se v Římě narodili.

Pro každou menšinu je důležitá identita a tvoření identity je složitý proces, na kterém se podílí historie, jazyk, postavení ve společnosti. Identitě v souvislosti s Neslyšícími se věnuje např. Kalousová (2012), Potměšil (2010) nebo Bognerová (2011). **Chápat a respektovat identitu, historii a jazyk Neslyšících je základní předpoklad pro psychologickou práci s nimi.** Není v silách této práce obsáhnout vše, co má vliv na sebeurčení Neslyšících. Pokusíme se zde nastínit nejdůležitější charakteristiky, ale zaměříme se zejména na odlišnosti od slyšící

⁷⁹ Překlad autorky

⁸⁰ Zejména lidé nedoslýchaví musí hledat odpověď na otázku, kdo jsou, která je často položena pouze pólově: slyšící – neslyšící.

většiny, tedy na rozdíl obou skupin, jejichž nepochopení by mohlo být překážkou v psychologické práci neslyšícími klienty.

O jazyce, který identitu výrazně ovlivňuje, bylo psáno výše, proto se v následujících odstavcích pokusíme nastínit kulturní a komunikační odlišnosti českých Neslyšících.

Důležitou součástí komunity jsou kulturní a společenské akce a spolky, které sdružují Neslyšící stejných zájmů (např. turistické, rybářské spolky) nebo se jedná o spolky místně příslušné (například Spolek neslyšících, Pražský spolek neslyšících). Mezi stálé a oblíbené kulturní akce patří Mluvící ruce, moderovaná přehlídka zejména divadelní tvorby, která se koná každoročně pod záštitou České unie neslyšících od roku 1998. O historii Neslyšících se stará Petr Pánek, tlumočnický ČZJ, syn neslyšících rodičů, který se velmi obětavě věnuje digitalizaci starých filmů a domácích videí, probírá se archivy a tím zachovává důležité vzpomínky. Neslyšící ženy v ČR – Czech Deaf Women založila Šárka Prokopiusová společně s Pavlínou Spilkovou. Spolek má facebookovou skupinu a organizuje mezi neslyšícími ženami velmi oblíbený festival Jsem žena/bohyně. Mezi další vyhledávané akce patří Znakovárna Jana Wirta, Znakofest a nesmíme opominout také aktivity na Facebooku, například Zábava pro neslyšící v ČR. Opět musíme vyzdvihnout technologický pokrok, který umožňuje snadno natáčet a sdílet videa ve znakovém jazyce, v tomto směru nemají Neslyšící již žádné komunikační bariéry. Název facebookové skupiny by se mohl zdát matoucí, neboť se nejedná jen o zábavu a legraci – Neslyšící si dávají vědět o novinkách týkajících se jejich komunity, slouží ale i k osvětové činnosti a v neposlední řadě k politickým diskuzím. To bylo vidět zejména při poslední prezidentské volbě, kdy se kandidátka na prezidentku Danuše Nerudová rozhodla svůj program zpřístupnit Neslyšícím, nechala ho přeložit do znakového jazyka, často zvala na mítinky tlumočníky a byla pro Neslyšící velkým favoritem.

Na tomto místě uvádíme několik organizací pro Neslyšící, které mají velký podíl na udržení a rozvíjení identity českých Neslyšících:

- **Asociace neslyšících, nedoslýchavých a jejich přátel (ASNEP)** sdružuje organizace věnující se neslyšícím: Trojrozměr, Informační centrum rodičů a přátel sluchově postižených, Evoluce, Klub přátel červenobílé hole, Českomoravská unie neslyšících, Czech Deaf Youth, Audiohelp, z. s., Svaz neslyšících a nedoslýchavých osob v ČR, z.

s., čestnými členy ASNEP jsou Věra Strnadová a Jaroslav Hrubý, prezidentkou je staronově Lucie Sedláčková Půlpánová.

- **Česká unie neslyšících, z. ú. (ČUN)** v roce 1990 vzniklo občanské sdružení, prvním předsedou byl zvolen Vladimír Bubrle. ČUN poskytuje tlumočnické, přepisovatelské a sociálně aktivizační služby, vydává časopis Unie a pořádá kurzy ČZJ. Současným ředitelem je Martin Novák.
- **Svaz neslyšících a nedoslýchavých v ČR, z. s. (SNN)** vznikl v roce 1990. Patří pod něj Centrum zprostředkování tlumočení neslyšícím, Jsem jedno ucho, půjčovna pomůcek pro sluchově postižené osoby. Současnou prezidentkou je Šárka Prokopiusová.
- **Centrum pro dětský sluch TamTam, o. p. s.** (býv. Federace rodičů a přátel sluchově postižených) – Federace vznikla již v roce 1990, stála tedy u zrodu péče o sluchově postižené u nás. Služby již tenkrát obsahovaly Informační centrum o hluchotě (knihovnu) a psychosociální poradenství speciálně pro Neslyšící. Federace se také velmi zasloužila o zákon o znakové řeči. Později přibyla Bilingvální⁸¹ mateřská škola Pipan, raná péče a organizace postupně expandovala do dalších měst. Ředitelkou je Jana Fenclová.
- **Tichý svět** (Tichá linka, Tichá kavárna, Tiché zprávy) poskytuje své služby od roku 2006 a postupně své portfolio rozšiřuje. Nyní nabízí odborné sociální služby, sociální rehabilitaci, tlumočnické a přepisovatelské služby. Ředitelkou je Marie Horáková.
- **53. skautský oddíl neslyšících Potkani** je jediný skautský oddíl, pro který je český znakový jazyk jediným komunikačním prostředkem, a tak je přístupný Neslyšícím z celé republiky. Mimopražští se zúčastňují zejména vícedenních výprav a tábora. Vzhledem k tomu, že se jedná o jediný skautský oddíl pro Neslyšící, musí fungovat i v tomto ne zcela standardním celorepublikovém režimu. Oddíl vznikl v roce 2000 a

⁸¹ Bilingvální – dvojjazyčná. Školka, ve které se děti učí souběžně český a znakový jazyk a to díky učitelům s asistentům, kteří jsou rodilí mluvčí zmíněných jazyků. V současné době představuje bilingvální vzdělávání (nebo alespoň snaha o ně) hlavní vzdělávací tendenci. V době krátce po Revoluci to byl počín vskutku přelomový.

založily ho neslyšící skautské tlumočnice znakového jazyka. Zpočátku byl otevřený i sourozencům neslyšících dětí a CODA, kteří ovládali český znakový jazyk, později se možnost členství v oddíle omezila pouze na Neslyšící. Současný hlavní vedoucí je Jan Semerád (Křeček).

- **Czech Deaf Youth** je organizace pro mladé Neslyšící do 35 let. Organizuje různá setkávání, tábory, a to jak na domácím, tak i zahraničním poli. Současnou předsedkyní je minimálně do října, kdy se bude konat valná hromada, Veronika Skohoutilová.
- **Klub Usher** je, jak název napovídá, sdružení pro osoby s Usherovým syndromem, jehož zakladatelkou a hlavní tvář je Barbora Flusserová. Klub je aktivní na sociálních sítích.
- **Neslyšící katolíci**⁸² – římskokatolická farnost pro Neslyšící funguje od roku 2017, správcem farnosti je Stanislav Góra a v současnosti sídlí v komunitním centru u kostela sv. Prokopa ve Stodůlkách. Velkou zásluhu na mších tlumočených do ČZJ má tlumočnice Romana Petráňová.
- **Pevnost – České centrum znakového jazyka, z. ú.** založili v roce 2000 Petr Vysuček a Radka Nováková jako organizaci, která má za úkol zejména učit český znakový jazyk a šířit všeobecné povědomí o něm v České republice. V současnosti působí jak v Praze, tak v Hradci Králové.

Pro pozitivní identifikaci s menšinou je nutné mít nablízku pozitivní vzory a moci se s nimi ztotožnit, tedy v našem případě znát Neslyšící, kteří se dokázali „uplatnit se navzdory osudu“. Jsou to sportovci, herci, učitelé, vědci, průkopníci nových oborů a podobně. Petr Vysuček, Radka Nováková, Zlata Kurcová, Josef Brožík, František Půlpán, Lucie Sedláčková Půlpánová, Milan Fritz, Radek Červinka, Marie Pangráčová a spousta dalších. Svým přístupem k životu a odhodláním zdolávat překážky odvedli pro identitu českých Neslyšících velkou práci, v mnohém podobnou snažení obrozenců během národního obrození.

⁸² Jedná se současně o název webové stránky určené pro neslyšící katolíky, kde jsou k dispozici překlady čtení do ČZJ a také například Otčenáš.

Dobrym zdrojem informaci o vyjimecnych Neslyšících jsou dvě (zatím) knížky s názvem Tiché rozhovory (Kastnerová a Motejzíkova (ed.), 2012, 2015), ve kterých různí autoři zpovídají neslyšící osobnosti napříč generacemi. Vzhledem k tomu, že jsou jednotlivé rozhovory doplněné o fotografickou dokumentaci, mnohdy archivní, poskytují knížky i dobrou představu o životě Neslyšících.

Žhavou novinkou letošního roku (2023) je, že se populární ankety Zlatý Ámos pro nejlepšího učitele zúčastnil i David Jorda, učící na střední škole v Radlicích. Velkým úspěchem byl jeho postup do finále soutěže.

V roce 2023 zástupci World federation of the Deaf na setkání v jihokorejském Jeju konečně vybrali podobu mezinárodní vlajky všech Neslyšících. Byl to dlouhý proces, schvalování probíhalo několik let. Autorem vlajky je francouzský neslyšící⁸³ umělec Arnauld Balard.

Obrázek 7: Sign Union Flag, oficiální vlajka Neslyšících (Wikipedia, n. d.)

⁸³ Balard je ve skutečnosti hluchoslepý, protože má Usherův syndrom, ale cítí se být Neslyšící.

Dále je třeba zmínit hnutí **Deaf power**⁸⁴. Soutloví pochází z období, kdy Neslyšící studenti Gallaudetovy univerzity protestovali proti slyšící prezidentce v kampani Deaf President Now a přitom znakovali právě DEAF POWER. Symbol, který je níže uveden jako obrázek nebo znak DEAF POWER (otevřená dlaň kryje ucho a druhá ruka je zvednutá v pěst), vyjadřuje sounáležitost Neslyšících na celém světě a jejich jednotu v boji za jejich práva. Také je důležitým symbolem hrdosti na jejich komunitu – „Jsem hrdý/á, že jsem Neslyšící“.

Obrázek 8: Deaf power (Deaf power me, n. d.)

V rámci procesu utváření identity mělo Deaf President Now movement nezastupitelnou roli – Neslyšící se poprvé vzepřeli slyšícím, dokázali se zorganizovat a zůstat jednotní. Brzy se začaly podobné myšlenky šířit i mimo Spojené státy.

I když se v této kapitole věnujeme identitě Neslyšících a zmiňujeme důležité osobnosti z řad Neslyšících, myslíme si, že by byla velká chyba na tomto místě nezmínit dvě slyšící ženy, které zásadně ovlivnili životy Neslyšících v České republice.

Vesta Dee Sauter je tlumočnice původně amerického znakového jazyka, která svým příchodem do České republiky v roce 1997 zásadně ovlivnila komunitu Neslyšících nejen po tlumočnické stránce, ale také po stránce duchovní. Byla totiž nejen tlumočnicí (jako dcera neslyšících rodičů), ale také spolu se svým mužem Markem plnila v Čechách misijní službu baptistické církve. Sauter přinesla do České republiky zaběhnutou praxi ze Spojených států amerických a její působení zanechalo otisk zejména v pravidlech tlumočení a ve výuce znakového jazyka. Zároveň tlumočila do znakového jazyka hudbu (právě jejím působením se

⁸⁴ Je třeba zmínit že soutloví Deaf power (Síla Neslyšících) vyjadřuje sounáležitost Neslyšících a jejich hrdost a také odhodlání postavit se útlaaku. V žádném případě však nemá agresivní konotaci a nepoužívá se ve stejné smyslu jako například „Bílá síla“, kterou dávají skinheads najevo svoji nadřazenost.

inspirovala Tichá hudba, která vznikla v roce 1998) (Kosinová, 2008) a zpřístupňovala Neslyšícím křesťanskou víru.

Prof. PhDr. Alena Macurová, CSc., je bohemistka, která se jako první začala zajímat o český znakový jazyk z lingvistického hlediska. Kromě toho, že založila obor Čeština v komunikaci neslyšících, se velmi zásadně zasloužila o zrovnoprávnění českého znakového jazyka s češtinou, neboť dokázala po vzoru amerických kolegů jeho naprostou jedinečnost, svébytnost a plnohodnotnost. Napsala mnoho odborných publikací, které ovlivnily vnímání Neslyšících. Za zásadní považujeme zejména cyklus Poznáváme český znakový jazyk, který vycházel v časopise Speciální pedagogika, a nové poznatky se tak mohly dostat i k učitelům Neslyšících a jiným odborníkům, kteří do té doby vesměs ČZJ jako plnohodnotný jazyk neuznávali. Jak jsme psali výše, jazyk je identitní základ a tím, že prof. Macurová dokázala jeho hodnotu (jak v očích odborníků, tak samotných Neslyšících), položila základy sebevědomé komunity Neslyšících u nás, jakkoliv patetické se to může zdát. Za své zásluhy dostala v roce 2022 stříbrnou medaili předsedy Senátu ČR.

V následujících podkapitolách uvedeme stručný nástin několika pilířů ovlivňujících utváření identity českých Neslyšících. S jejich výběrem by zajisté bylo možné polemizovat, ale snažili jsme se vybrat hlavní odlišnosti směrem ke světu slyšících a také body, které z psychologického hlediska mají dle našeho názoru největší vliv na utváření identity českých Neslyšících.

2.4.2 „Dva druhy“ neslyšících?

Je velký rozdíl narodit se jako neslyšící dítě neslyšícím rodičům a narodit se jako neslyšící dítě slyšícím rodičům. Czubek a Greenwaldová (2005) popsali rozdíly v sžívání se obou světů na paralele s kouzelnickým světem Harryho Potttera spisovatelky J. K. Rowlingové. Harry Potter je kouzelník, ale vyrůstá v rodině, kde jsou všichni jiní než on, protože kouzlit neumí, jsou to mudlové – na první pohled to na nich ale vidět není. Všichni kouzelníci se učí ve Škole čar a kouzel v Bradavicích, stejně tak jako většina neslyšících dětí stráví povinnou školní docházku na internátě. (Ve Velké Británii a Spojených státech amerických kvůli velkým vzdálenostem ještě častěji než v České republice.) Je to úplně jiný svět, kde kouzlí úplně všichni, takže si najednou Harry nepřipadá tak sám (neslyšící děti si také často myslí, že jsou na světě samy, dokud nezačnou chodit do školy). Je veliký rozdíl, když jedete do Bradavic

poprvé jako Harry a Hermiona a nic nevíte o čarodějnickém světě: nevíte, co je famfrpál, neznáte jeho pravidla a už vůbec neznáte sportovní hvězdy famfrpálu, vyděsí vás hýbající se obrázky v novinách, zvláštní tvorové a zvířata, hýbající se čokoládové žáby... Oproti tomu jejich spolužáci ze starých kouzelnických rodin (například Ron a Draco) tohle všechno znají a mají velkou výhodu nejen v tom, že se nemusí všechno učit od začátku, ale také jsou svým způsobem váženější. Děti z neslyšících rodin ovládají znakový jazyk i kulturu Neslyšících a mají oproti dětem z rodin slyšících velkou výhodu. Tolik shrnují Czubek a Greenwaldová. Jistě by se daly najít ještě jiné paralely – například pokud chce Hermiona zůstat v kouzelnickém světě, výrazně se tím omezí její kontakt s mudlovskými rodiči. Stejně jsou bariéry mezi slyšícím a neslyšícím světem.

Leigh a Andrews (2017) přidávají ještě jedno dělení Neslyšících, a to na Born Deaf a Deaf. U nás takové dělení není. Lidé, kteří ohluchnou a užívají znakový jazyk, jsou „jen“ Neslyšící, stejně jako lidé, kteří se neslyšící narodí, jsou také Neslyšící. Je však pravda, že lidé, kteří ohluchnou později (kolem 3 let a dále), mají větší šanci udržet si znalost českého jazyka, a mají tak oproti neslyšícím od narození značnou výhodu. Leigh a Andrews k tomu podotýkají, že I. King Jordan, první neslyšící prezident (rektor) Gallaudetovy univerzity, byl ohluchlý (i když používal znakový jazyk a respektoval kulturu Neslyšících). Prvním opravdu neslyšícím (Born Deaf) prezidentem se stal až o dvacet let později T. A. Hurwitz (Leigh, Andrews, 2017). Poznámka na okraj: po Hurwitzovi se v roce 2015 stala prezidentkou GU Roberta Cordano, doktorka práv a první žena (pokud nepočítáme 8 dní Elisabeth Zinser) v čele univerzity, navíc otevřeně se hlásící k lesbické orientaci.

2.4.3 Internát – neslyšící dítě jako host ve vlastní rodině

Základních škol pro sluchově postižené je v ČR pouze 12. Proto je většina rodičů neslyšících dětí postavena před rozhodnutí, zda se s celou rodinou přestěhovat do města, kde se taková škola nachází, zda je v jejich silách každodenní dojíždění, či mají dítě odeslat na internát a vídat ho jen o víkendech a prázdninách. Neslyšící rodiče neslyšících dětí mají nespornou výhodu v tom, že ví, co potomky na internátu čeká, a berou to jako normu, obzvlášť v případě, že sami internátem v mládí prošli a vzpomínají na něj s láskou.

Je třeba také zmínit, že internátní školy pro neslyšící byly dlouho dobu jedinými nositeli kultury Neslyšících (např. Marschark, 1993), a to zejména v období jazykových a kulturních

restrikcí, kdy byl internát byl často jediné místo, kde se neslyšící dítě pocházející ze slyšící rodiny mohlo tajně seznámit se znakovým jazykem. Dle našeho názoru je toto také hlavní důvod, proč neslyšící pobyt na internátu hodnotí vesměs pozitivně, byť z psychologického hlediska mnoho pozitivního na odloučení od rodiny není. Ještě v době první republiky internátní vzdělávání vypadalo tak, že děti jezdily domů jen na Vánoce a velké prázdniny (např. Hrubý, 1999). Škola pro chovance ústavu pro hluchoněmé znamenala rodinu a často bylo těžké ji po dlouhé době opustit. Mnozí hledali zaměstnání v areálu ústavu nebo v jeho bezprostředním okolí. Je třeba si uvědomit, že v té době jednak nebylo rozšířené, že by se rodiče neslyšících dětí učili znakový jazyk, a také to, že když se Neslyšící vrátil do míst, kde se narodil, byl s vysokou pravděpodobností jediným Neslyšícím v okolí. Tato sociální izolovanost byla hlavním důvodem, proč se Neslyšící stěhovali do okolí škol. Dítě, které je od svých 3 let na internátě, naváže se školou velmi úzký vztah, který může být limitující například při volbě povolání – volí školy a obory, které se nabízí na „jeho“ škole. Pozitivní stránkou odloučení od rodiny je intenzivní kontakt s Neslyšícími, a tak se dítě, které nemá neslyšící rodiče, dozvídá prostřednictvím spolužáků a neslyšících učitelů a asistentů o světě Neslyšících, jehož je součástí. Za největší komplikaci internátního vzdělávání však pokládáme odtržení od vlastní rodiny. Je časté, že rodiče internátních dětí nejsou motivováni ke komunikaci ve znakovém jazyce, protože „přes víkend se to nějak vydrží a přes týden tu s námi není“. Zároveň se nezdá stává, že dítě vracející se z internátu domů nemá ani svou vlastní postel a spí na rozkládacím gauči v obývacím pokoji. To se děje zejména u sociálně slabších rodin s vícero členy, kdy převládne argument, že je škoda místa, když se nevyužívá. Dítě se pak do své vlastní rodiny vrací jako host a propast mezi ním a rodinou se neustále prohlubuje.

Někdy ale nastane situace, kdy není možné se přestěhovat do míst, kde se nachází škola pro sluchově postižené (ať již z důvodu sourozenců, nebo třeba vázanosti rodiny na zemědělskou půdu), a je třeba se rozhodnout, zda volit internát, či denní dojíždění. To však není úplně jednoduché. Rodiny, které se rozhodnou dítě denně do školy vozit, tráví spoustu času na cestách, ale dovážejícímu rodiči se navíc komplikuje možnost výdělků. Tak se stane, že vysokoškolsky vzdělaný rodič vezme za vděk práci doplňovače zboží v supermarketu blízko školy, protože tuto práci může vykonávat na zkrácený úvazek během vyučování.

2.4.4 Integrace a inkluze

Vyřešení problému s dojížděním do školy pro sluchově postižené může přinést i integrace (inkluze) dítěte do školy běžného vzdělávacího proudu – ta je upravena vyhláškou č. 27/2016 Sb., o vzdělávání žáků se specifickými vzdělávacími potřebami, která upravuje školský zákon z roku 2004⁸⁵. Potměšil (2010) chápe integraci jako začlenění žáka se sluchovým postižením do celku (například do hlavního vzdělávacího proudu). Inkluzí je v pojetí Potměšila (2010) stav, kdy jsou lidé s postižením běžnou součástí společnosti. Pokud se tedy nezmění pohled celé společnosti⁸⁶, není zatím inkluze Neslyšících do společnosti dle našeho názoru možná. U lidí nedoslýchavých je to úplně jiná otázka, tam o inkluzi mluvit můžeme. Nicméně je třeba upozornit na to, že integrace nebo, chcete-li, inkluze⁸⁷ není cestou pro každého a je třeba zařazení dítěte do integrace velmi pečlivě zvažovat.

Před definitivním rozhodnutím o inkluzi (integraci) je třeba zvážit několik důležitých oblastí:

- **Osobnost dítěte** – (např. introvertní dítě bude mít pravděpodobněji problém být středem pozornosti, což nutně z podstaty inkluze, na výkon zaměřené dítě bude muset vynaložit mnohem více úsilí a bude častěji selhávat.)

⁸⁵ Zákon č. 562/2004 Sb. V něm je obsaženo právo žáka na spádovou školu a právo rodičů vybrat takovou školu, která je pro jejich dítě z jejich pohledu nejlepší. Novela z roku 2016 garantuje na vzdělávání integrovaných žáků finanční prostředky.

⁸⁶ V roce 2003 objevila autorka dizertace na Islandu v jednom kostele kancionál, který obsahoval i překlad písní do „znakového jazyka“ – obrázky jednotlivých znaků. Kostelník na dotaz odpověděl, že zde žije jedna neslyšící rodina, a proto vytvořili zpěvník se znaky, aby mohla být součástí společenství. Takový stupeň inkluze směrem k Neslyšícím v České republice zatím nenajdeme.

⁸⁷ Jsme si vědomi toho, že termín inkluze nahradil dříve používaný termín integrace. Ale z důvodů, které snad vyplývají z této práce, pro některé Neslyšící není inkluze možná. Například z důvodu přítomnosti tlumočnicka znakového jazyka nejde zcela setřít rozdíly mezi znakovým žákem a jeho spolužáky.

- **Motivace rodičů** – nevede-li je k inkluzi (integraci) pouze snaha o popření toho, že dítě neslyší (jakési utvrzování se v „normálnosti“ dítěte, když nemusí na speciální školu).
- **Časová náročnost** – neslyšící žáci ve škole nemohou souběžně sledovat výklad a psát si poznámky. Vzhledem k nutnosti očního kontaktu je také vyšší pravděpodobnost přeslechnutí některých informací, které je pak nutné doplňovat doma.
- **Identita** – integrované dítě musí vědět, kam patří. Bylo by tedy vhodné, aby ani v integraci neztratilo kontakt se svými vrstevníky z komunity Neslyšících, třeba prostřednictvím zájmových kroužků, a aby nemělo pocit, že je samo na celém světě.
- **Připravenost školy**, kde se integrace má provádět, a v neposlední řadě i **zapálení učitele pro věc** (jsme si vědomi toho, že škola dítě integrovat musí, ale pokud má učitel pocit, že mu přítomnost integrovaného dítěte jen přidělává práci, nebude dobrým partnerem pro vzdělávání).

V současnosti se pojem integrace nahrazuje „vyšším stupněm“ – inkluzí, kde se předpokládá, že je dítě plně začleněné do třídního kolektivu. Obávám se však, že u Neslyšících inkluze není možná vzhledem ke komunikační bariéře. To samozřejmě neplatí o nedoslýchavých žácích, kde je inkluze naopak velmi úspěšná. Marta Sheridan, která prostřednictvím rozhovorů s neslyšícím dětmi a posléze adolescenty zkoumala *wellbeing* amerických neslyšících, často slychala, že integrace na prvním stupni ZŠ byla „moc prima“ – výhodou byla dostupnost školy, množství spolužáků v sousedství a zejména každodenní přítomnost rodičů. Na střední škole se to ale otočilo, slovy jednoho respondenta „Jak můžete prostřednictvím tlumočnicka pozvat holku na rande?“⁸⁸ (Sheridan, 2008)

Pokud rodiče váhají, jestli je pro jejich dítě vhodná integrace, doporučujeme knihu I. Jungwirthové *Dítě se sluchovým postižením v MŠ a ZŠ*, kde autorka popisuje, jaké kroky je

⁸⁸ Překlad autorky

třeba před samotnou integrací udělat, jakým způsobem instruovat učitele atd. Kniha je také je vhodným počátečním vodítkem pro pedagogy, kteří mají / budou mít ve třídě neslyšícího žáka.

2.4.5 Sociální a ekonomická podpora Neslyšících

Peněžité pomoci či jiné výhody pro osoby s handicapem⁸⁹ jsou jistě dobrý způsob, jak jim pomoci. Ale zdá se, že plošné přiznání invalidního důchodu všem Neslyšícím v 18 letech může být značně demotivační pro proces vzdělávání. Vzhledem k častým odkladům školní docházky u neslyšících dětí a případné desetileté školní docházce je osmnáctiletý student teprve na začátku studia a nezřídka školu kvůli dávkám opouští. Někteří Neslyšící si ostentativně invalidní důchod nepřebírají a vyjadřují tím přesvědčení, že na nich není nic invalidního. Zdálo by se lepší vyplácet peníze speciálně na kompenzační pomůcky, baterie do sluchadel, chytré telefony a tablety a zejména na tlumočníky ČZJ, přepisovatele a vizualizátory českého jazyka.

2.4.6 Kochleární implantát

Jak již bylo řečeno výše, snad nic ve světě Neslyšících nevzbuzuje takové vášně jako debata o kochleárním implantátu. Rozděluje svět Neslyšících na dva nesmířitelné tábory: Ty, co berou KI jako útok na svou identitu, a ty, co si myslí, že je to jediné řešení, jak pomoci „postiženým dětem“. Na vyhocení situace se dle našeho názoru v první fázi podílely stejnou měrou dvě věci: Tou první bylo medicínské paradigma disfunkce a vady, kdy lékaři svými necitlivými výroky typu: „My vám ho opravíme.“, „To nevádí, že vaše dítě neslyší, dáme mu implantát a už nebude postižené.“, zraňovali sebeurčení Neslyšících. Na straně druhé je třeba zmínit malou informovanost a sečtělou některých Neslyšících. Proto nazývají někteří Neslyšící implantované „roboty“. V období, kdy se začaly implantovat mladší a mladší děti a některým z nich byla následně zjištěna porucha autistického spektra, se vedly bouřlivé debaty o tom, že implantace autismus způsobují⁹⁰. V souvislosti s implantacemi se také mluvilo o genocidě Neslyšících (např. Lane, 2013). V posledních letech se zdá, že se situace kolem kochleárních implantací poněkud zklidňuje. Například předsedkyně výkonného výboru SUKI⁹¹ Leona Pejcharová se svými dvěma dětmi, které mají KI, nejprve komunikovala znakovým jazykem, protože se s nimi chtěla domluvit, než se ukončil zdlouhavý proces nastavování řečového

⁸⁹ Průkazy ZTP, ZTP/P, invalidní důchod, příspěvek na mobilitu, příspěvek na zvláštní pomůcku atd.

⁹⁰ Viz například TKN ze 14. ledna 2015, či www.ruce.cz

⁹¹ Spolek uživatelů KI

procesoru. Znakový jazyk ale neopustili ani poté, protože jeho prostřednictvím komunikují při sportu a také v době, kdy děti nemají ještě nasazený přijímač, např. ráno či v noci.⁹² Leona Pejcharová se tak aktivně stará o propojení světa slyšících a Neslyšících. Vysuček (2021) ve své dizertační práci zkoumá proces rozhodování o kochleární implantaci u neslyšících rodičů neslyšících dětí. Zaměřuje se na motivy rodičů, které je k implantaci vedly, a celkový pohled na zkušenost s kochleárním implantátem u jejich dítěte. U motivů se objevuje zejména špatná zkušenost se slyšící většinou a přání, aby jejich dítě takové problémy nemělo, aby mohlo telefonovat a mělo více studijních možností. Uvádí také, že rodiče podepisovali smlouvu o kochleární implantaci bez přítomnosti tlumočnicka znakového jazyka (tedy bezmezně věřili lékařům a nepotřebovali rozumět tomu, co podepisují (Vysuček, 2021). Žádná ze zkoumaných rodin ale svého rozhodnutí nelitovala a k implantaci by se rodiče dětí rozhodli znovu.

U dětí s KI je identitní otázka velmi důležitá: žijí na pomezí dvou světů a mají možnosti přijímat výhody z obou. K tomu, aby se tak stalo, je nutné se zamyslet nad důvody, které rodiče k implantaci vedou. Pokud jsou hnáni motivací „nemít postižené dítě“ nebo v případě neslyšících rodičů častou motivací „aby nám pak děti pomohly“ nebo „aby z nich něco bylo“, jsou děti vystaveny neúměrnému tlaku na výkon. Reedukace sluchu zabere veškerý volný čas a děti nemají žádný kontakt s Neslyšícími. Při porovnávání se slyšícími vrstevníky takové děti nezdá se selhávají a má to negativní dopad na jejich vlastní sebehodnocení. Proto je žádoucí jejich sdružování, např. právě v SUKI, a také kontakt s komunitou Neslyšících.

2.4.7 CODA⁹³

Domníváme se, že je nutné v této práci věnovat pozornost i CODA (slyšícím dětem neslyšících rodičů), i když jsou to osoby, které mají sluch zcela v pořádku. Přestože slyší, potýkají se s řadou problémů, které pramení z toho, že mají neslyšící rodiče. V České republice se tématu CODA věnuje např. Karel Redlich (bakalářská práce *Slyšící dítě neslyšících rodičů*), pravděpodobně zejména díky tomu, že sám je CODA.

V roce 2021 vstoupil do kin kritikou oceňovaný film CODA (v České republice promítaný jako *V rytmu srdce*), který jednak široké veřejnosti umožnil nahlédnout do každodenních radostí a starostí dítěte neslyšících rodičů, jednak se v něm objevila Marlee

⁹² TKN z 23. 4. 2023 (dostupné online www.ceskatelevize.cz)

⁹³ Z anglického *Children of Deaf Adult*, (slyšící) dítě Neslyšících rodičů

Matlin – první neslyšící držitelka Oskara.⁹⁴ Ve filmu jsou dobře zachyceny životní strasti slyšícího dítěte neslyšících rodičů. Ukazuje problematiku soužití – rodiče jsou hluční (neví, že dělají hluk), rodiče neumí dobře anglicky, což vede k potížím s úřady, které musí jejich slyšící dcera řešit, film obsahuje i ikonickou scénu s tlumočením u lékaře.⁹⁵ Neméně všeříkající je dějová linka o tom, že dcera by ráda byla zpěvačkou – tedy vynikla v něčem, co rodiče nedokážou ani ocenit, ani tomu rozumět, ale hlavně jako zpěvačka by musela opustit svět Neslyšících, což v rodičích vzbuzuje úzkost.

Slyšící děti neslyšících rodičů se podobně jako lidé s kochleárním implantátem pohybují mezi světy slyšících a Neslyšících. Je jejich velkým úkolem přijít na to, kým chtějí být. Zároveň je potřeba vyrovnat se s jinakostí rodičů, což bývá problém během puberty, kdy některé CODA nechtějí znakovat a na své rodiče schválně mluví, i když vědí, že jim nerozumí. Dalším milníkem se stává volba životního partnera. Pokud se jedná o slyšícího člověka, který z komunity Neslyšících nevzešel a není příliš motivován naučit se znakový jazyk, stává se vztah s rodiči ještě komplikovanějším, často se kontakt buď přeruší, nebo se zcela formalizuje (Redlich, 2008).

Neslyšící své děti vychovávají ve znakovém jazyce, a tudíž i pro jejich slyšící děti platí vývojové zákonitosti neslyšících dětí. Někdy se ale stane, že se rodiče rozhodnou na své slyšící dítě mluvit, aby lépe obstálo ve většinové společnosti, a to i v případě, že český jazyk zcela neovládají a jejich artikulace je špatně srozumitelná. Neuvědomují si, že svému dítěti poskytují špatný mluvní i jazykový vzor. Dítě pak za jazykovou normu pokládá mluvní projev svých rodičů⁹⁶. Je proto mnohem lepší s dítětem znakovat a naučit ho správně přemýšlet ve

⁹⁴ Marlee Matlin získala v roce 1986 Oskara za film *Bohem zapomenuté děti*, druhý neslyšící herec, který obdržel Oskara, byl Troy Kostur – nejlepší herec ve vedlejší roli právě ve filmu CODA.

⁹⁵ Ve Spojených státech amerických je vlivem velkých vzdáleností situace v mnohých oblastech podobná tomu, jak to vypadalo u nás před revolucí a krátce po ní, tedy, že slyšící děti neslyšících rodičů byly/jsou využívány jako levní tlumočníci – ovšem bez ohledu na jejich psychickou újmu a také samozřejmě bez norem a standardů současného tlumočení. Proto je ve filmu nádherná scéna, kdy hlavní hrdinka tlumočí rodičům na gynekologii. Otec se ptá, jak dlouho musí být bez sexu. Lékař řekne něco o týdnech, kdežto dcera razantně prohlásí, že „sex už NIKDY“.

⁹⁶ Stejně tak u slyšících rodičů, kdy jeden nebo oba ráčkují (mají rotacismus), dítě přirozeně ráčkuje, neb se učí nápodobou.

znakovém jazyce a rozšiřovat jeho znakovou zásobu. K učení českého jazyka dobře poslouží logopedi, učitelé mateřských škol, kamarádi ze hřiště a v neposlední řadě babičky a dědečkové.⁹⁷ U dětí, které jsou vychovávány v pidgin⁹⁸ mluveném jazyce hrozí, že nedosáhnou stejné jazykové úrovně jako jejich vrstevníci.

Pod záštitou Svazu neslyšících a nedoslýchavých v ČR pořádá Karel Redlich letní tábor CODA, také skupinka neslyšících žen pořádá pro své děti tábor Mateřidouška. Opět musíme zdůraznit důležitost setkávání, vědomí sounáležitosti a toho, že na světě nejsem jediný člověk, který má neslyšící rodiče.

Tak jako jsme psali o fázi vyrovnání se s narozením neslyšícího dítěte, musíme připomenout, že neslyšící rodiče popisují podobné pocity, když zjistí, že jejich dítě slyší. Neslyšící rodiče často v rozhovorech či v terapii zmiňují, že by byli rádi, kdyby jejich dítě bylo také Neslyšící, bylo součástí komunity a oni o něj později nepřišli. Britský neslyšící jazykovědec Paddy Ladd prohlásil (a vystihuje tím pocity většiny Neslyšících), že narození neslyšícího dítěte považuje každá komunita Neslyšících za vzácný dar (2003). Neslyšící, kteří pokládají neslyšení za problém, se těší, že jejich slyšící dítě nebude mít takové problémy, bude mít v životě lepší možnosti a pracovní uplatnění. U některých stále přetrvává to, co bylo časté při nedostatku tlumočnicků, a sice, že byly děti využívány k tlumočení neslyšícím rodičům.

Tyto pocity jsou společností vnímány jako zakázané, protože rodiče „mají být rádi, že mají zdravé dítě“, a tak je často Neslyšící skrývají. I přes to, že vědí, že jejich dítě bude mít v životě více příležitostí k uplatnění, cítí, že se jednou jejich cesty rozejdou a že jejich dítě bude (zejména pokud si najde slyšícího partnera) jen návštěvníkem v jejich světě.

CODA děti mohou mít problémy ve škole a je třeba k nim preventivně přistupovat jako k dětem z jiné jazykové kultury (byť víme, že se s českým jazykem v běžném životě setkávají, ve škole mohou nastat komplikace). Je dobré zvážit přípravný ročník základní školy, případně asistenta.

⁹⁷ Zde se vracím k informaci, že jen 10 %, dle Gallaudet Recherche Institut 4%, Neslyšících se narodí neslyšícím rodičům.

⁹⁸ Pidgin jazyk vzniká při kontaktu dvou jazyků, je zjednodušený a míchá oba jazyky dohromady.

2.4.8 Minorita v minoritě

Být součástí minority přináší mnoho životních komplikací, ovšem někdy se přihodí, že se jedinec stane členem minority v minoritě. V případě českých Neslyšících můžeme hovořit zejména o dvou menšinách: LGBTQ+ a romské.

Otevřeně se jako jedna z prvních ke své lesbické orientaci hlásila americká sociolingvistka Barbara Kannabell⁹⁹, dcera neslyšících rodičů, která jako první neslyšící osoba získala titul Ph.D. v lingvistice. V roce 1972 založila Deaf Pride a ve chvíli, kdy byly ve Washingtonu umožněné sňatky stejnopohlavním párům, si v roce 2013 vzala svou dlouholetou partnerku (The New York Times, 2021). Jejího příkladu pak následovali další. Nicméně uzavřená komunita Neslyšících se zdá být v tomto ohledu konzervativnější než většinová společnost¹⁰⁰.

Díl TKN z 10. února 2021¹⁰¹ se věnoval „netradičním rodinám“, kde čtyři ženy popisovaly, jaké je jejich soužití a jak je přijímá okolí. Vnímala jsem tento počín z jejich strany jako velkou statečnost. Další díl TKN na toto téma proběhl 7. července 2023¹⁰², zdá se, že se ledy pomalu prolamují. Neslyšící homosexuál má situaci zhoršenou zejména tím, že Neslyšící nejsou v otázkách sexuálních menšin zcela benevolentní – v tomto směru dělají velkou službu mediálně známí Neslyšící, kteří se otevřeně ke své orientaci hlásí. Několik homosexuálních neslyšících párů vychovává úspěšně děti (ať vlastní či adoptované), snad tedy se nálada ve společnosti pomalu obrací. V souvislosti s menšinovou sexuální orientací nelze nezmínit také další komplikaci, kterou je ztížená volba životního partnera. Pokud trváte na člověku z komunity Neslyšících, máte velmi malý výběr. V rámci této komunity ale funguje spolek Degales – Deaf Gays and Lesbians in Czech Republic a nově též facebooková skupina Duha pro Neslyšící. Lidé sdružení kolem této skupiny organizují přidružené akce s tématy speciálně

⁹⁹ (1937-2021)

¹⁰⁰ Du Feu a Chovaz (2014) upozorňují na chybějící sexuální výchovu na školách pro sluchově postižené. Je možné, že tato konzervativnost komunity Neslyšících je toho důsledkem.

¹⁰¹ Odkaz na zmiňovaný díl: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/1096066178-televizni-klub-neslysicich/221562221800001/>

¹⁰² Odkaz na zmiňovaný díl: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/1096066178-televizni-klub-neslysicich/223562221800009/>

pro Neslyšící v rámci Prague pride a také se zasadili o to, aby byl program celého festivalu tlumočen do českého znakového jazyka.

Neslyšícím Romům se věnuje zejména Josefina Fritzová Kalousová. Např. ve své bakalářské práci (2012) zdůrazňuje rozkročení se nad třemi jazyky a třemi kulturami. Neslyšící Romové musí složitě integrovat jak češtinu a romštinu, tak český znakový jazyk, a dále se vyrovnávat s negativními konotacemi, které se na Romy váží.

3 Specifika psychologické diagnostiky Neslyšících

3.1 Základní východiska psychologické diagnostiky Neslyšících

Dlouho se mělo za to, že Neslyšící nepotřebují z psychologického hlediska žádný speciální přístup, že jediný jejich problém je v komunikaci a povaze. Myklebust (1960) charakterizoval Neslyšící jako hloupé a egocentrické. Ve Spojených státech amerických se situace začala měnit v 90. letech 20. století, kdy postupně vzrůstala potřeba psychologických testů pro Neslyšící a s nimi také lingvistických testů pro zjištění úrovně ASL. Lane uvádí jako příklad Stanford Achievement Test, který testovala spíše jazykovou vybavenost probandů než jejich školní úspěšnost (Lane et al., 1996). Později výzkumy v oblasti psycholingvistiky odhalily i další specifika, která Neslyšící v rámci psychologického testování značně limitují a handicapují. Leigh a Andrews (2017) připomínají, že historicky byla výše inteligence osob velmi úzce spojena se schopností číst a psát. Například Pollard upozorňuje na předsudky ohledně písemného vyjadřování Neslyšících, případně jejich projevy v mluvené angličtině, které mohou působit jako by se jednalo o osobu s mentálním handicapem (Pollard, in Marschark a Clarc, 1998).

Od roku 1974 platí ve Spojených státech amerických zákon Rehabilitation Act, který v článku 504 zakazuje organizacím a zaměstnavatelům vylučovat nebo odpírat osobám se zdravotním postižením služby a benefity a z něhož se také odvozuje potřeba validovat psychologické testy přímo pro Neslyšící. Nicméně, ani ve Spojených státech amerických není situace ohledně psychodiagnostiky a terapie Neslyšících dobrá. Stále neexistuje kompletní testová baterie a dostupnost služeb je nízká (de Feu a Chovaz, 2014). Jak píše Pollard:

„...protože většina odborníků zabývajících se mentálním zdravím jsou slyšící bez znalosti hluchoty, amerického znakového jazyka, nebo sociokulturních charakteristik Neslyšící komunity, není překvapující, že „normální odlišnosti“ Neslyšících mohou být klasifikovány jako patologie.“ (Pollard, in Marschark a Clarc, 1998, s.172)

Při výběru psychologických testů i při samotné práci s Neslyšícími musíme mít na zřeteli zejména to, že Neslyšícím chybí možnost mimovolného učení – neslyšící děti si například nemohou hrát a k tomu poslouchat pohádku nebo vnímat maminku, jak něco vysvětluje. Jejich komunikace vyžaduje oční kontakt, mohou tedy buď komunikovat nebo si

hrát, tj. musí komunikaci věnovat maximální pozornost. Navíc oči jsou snadno unavitelné, je potřeba dělat přestávky. Tento handicap je potřeba brát v potaz při tvorbě psychologických testů, jelikož neznalost některých pojmů se v případě Neslyšících nerovná hlouposti. Zároveň je třeba zdůraznit, že je možno tuto nevýhodu odstranit cíleným zprostředkováním informací (např. Doušová et al., 2014)¹⁰³. Pokud se Neslyšící naučí dobře číst a získává informace z textu, rozdíly mezi slyšícími a Neslyšícími se stírají. Tato dovednost ale většinou přichází až v rané dospělosti. Čtení je ale pro Neslyšící obtížné, jelikož český jazyk není jejich jazykem mateřským a jazyk znakový má úplně jinou gramatickou strukturu (jak bylo popsáno v kapitole o znakovém jazyce). Proto je nutno mít na paměti, že český jazyk je pro Neslyšící jazykem druhým/cizím a k jeho znalosti vede dlouhá a složitá cesta. Někteří Neslyšící se ze stejného důvodu bojí psát, protože jejich psaný projev bývá plný agramatismů a chyb plynoucích z odlišné gramatiky českého a znakového jazyka. Tento fakt se projevuje zejména při vyplňování dotazníků, kdy neslyšící raději napíší odpověď, kterou dovedou napsat než tu, která by odpovídala skutečnosti.

Odlišnost Neslyšících se projevuje i v sociálním kontaktu. Neslyšící se zdraví odlišným způsobem, než to běžně dělají slyšící, navazování kontaktu se řídí zcela jinými pravidly, proto mohou při testování vznikat nedorozumění vinou špatné interpretace probandových odpovědí.

Psychologická diagnostika Neslyšících nespočívá jen v testování, je rozkročena mnohem širěji a obsahuje informace od školy, lékařů (zdravotnická dokumentace), zjištění vlastního důvodu vyšetření atd. Doušová a Šauerová (2007) je souhrnně nazývají vstupními údaji. Ale samotné psychologické vyšetření se nesestává pouze z testů, obsahuje rozhovor i s klientem (/někdy také s jeho rodiči), anamnestické údaje, pozorování, analýzu školních sešitů/obrázků atd. Ukazuje se, že psychologické vyšetřování Neslyšících naráží od samého začátku na řadu nepochopení týkajících se zejména fungování znakového jazyka a vysvětlování psychologických jevů skrz češtinu (v našem případě). „Vyšetření neslyšícího dítěte většinou nelze provést podle pravidel psychologického testování, protože v souvislosti s mírou a charakterem postižení narážíme na celou řadu těžkostí“ (Vymlátilová, 2006, s. 112).

¹⁰³ To však klade větší nároky na rodinné příslušníky a vychovatele. Musí si být vědomi, že Neslyšící „náhodou“ na informace nenarazí. Dobře to ilustruje příklad se začátkem války na Ukrajině, kdy se v poradnách zvýšilo množství úzkostných dětí. Hrály si na válku, ale vlastně nevěděly tak úplně, co se děje. Pro většinu neslyšících dětí se válka zprítomnila až v okamžiku, kdy do jejich třídy přišli Ukrajinští spolužáci.

Diagnostika myšlení a pojmotvorných procesů je prováděna pouze přes mluvené jazyky, proto z nich pramení logický závěr, že Neslyšící mají malou slovní zásobu, případně omezené kognitivní funkce. „Prelingvální postižení narušuje závažným způsobem celkový vývoj dítěte, chybění či nedostatečný vývoj řečových dovedností nepříznivým způsobem ovlivní i další psychické funkce“ (Svoboda et al., 2001 s. 435).

Potměšilová (2016) například zmiňuje problematické chápání homonym u Neslyšících. Uvádí např. slovo izolace, kdy neslyšící sice znají izolaci elektrických drátů, ale izolaci jako oddělení, osamocení nerozumí. Jsme si však jistí, že odpověď na položenou otázku ve znakovém jazyce by vypadala jinak, protože ve znakovém jazyce se o homonyma nejedná. Na příkladu odlišného pojetí homonym můžeme ilustrovat rozdílné fungování obou jazyků (českého a českého znakového) a tím i těžkostí, které mohou vznikat během psychologické práce s Neslyšícími jen na základě odlišných jazyků. V českém jazyce lze jako homonymum uvést například slovo kohoutek – kohoutek pták a kohoutek na umyvadle. Ve znakovém jazyce ale příslušné znaky vůbec podobné nejsou, proto se nejedná o homonyma. To ale neznamená, že se ve znakovém jazyce žádná homonyma nevyskytují – asi nejčastěji udávaný příklad je EVA – STŘEDA – KNEDLÍK. Jejich ekvivalenty, českém jazyce homonyma nejsou. Proto pokud se Neslyšícího ptáme na homonyma a očekáváme vysvětlení na příkladech slov *oko*, *kohoutek*, *izolace*, zkusíme ho spíše ze znalostí cizího jazyka než z obecných lingvistických schopností. Z uvedeného vyplývá, že je nutné učit¹⁰⁴ Neslyšící český jazyk (zejména jeho psanou formu) na základě užívání znakového jazyka a se znalostí oboru čeština pro cizince, nikoliv stejným (byť redukováním) způsobem jakým se učí slyšící děti český jazyk ve škole.

3.1.1 Zjištění úrovně znakového jazyka

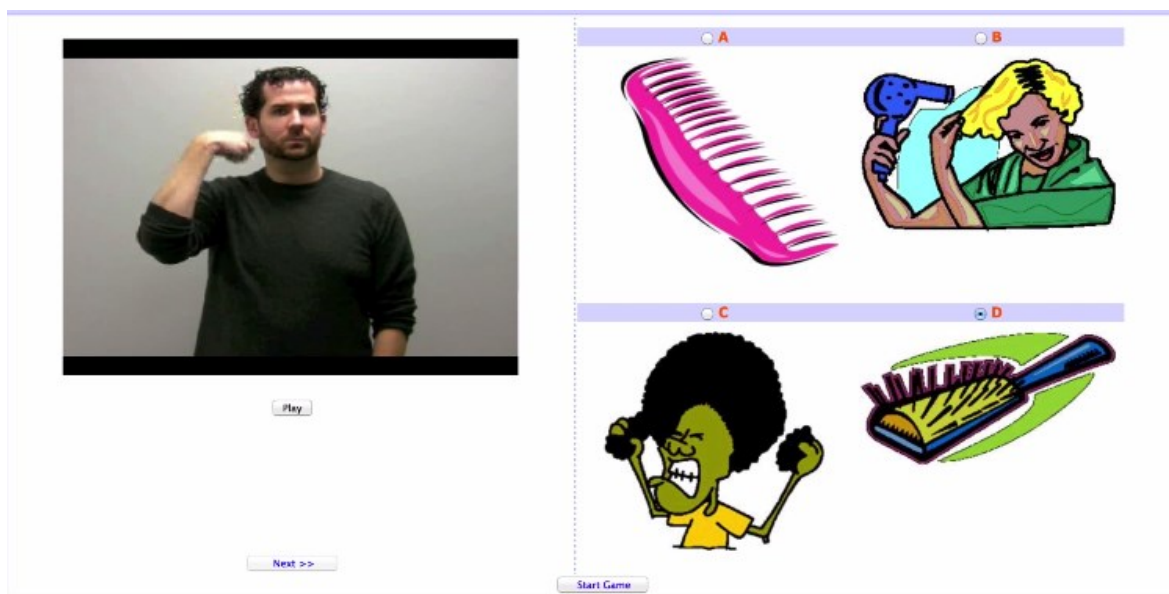
Zdá se, že dizkuze o znalostech Neslyšících, psychickém vývoji neslyšících dětí či jejich školní úspěšnosti, končily v minulosti tvrzením, že neslyšení s sebou přináší velmi zřetelné mentální limity (např. Myklebust, 1952, Vymlátlová, 1997). Všechna tato tvrzení se opírají o zjišťování mentální úrovně neslyšících dětí přes mluvené jazyky.

¹⁰⁴ Neslyšící se bez znalosti psané podoby českého jazyka neobejdou, neboť jsou s ním denně ve styku. A zejména středoškolské a vysokoškolské studium se bez této znalosti neobejde. Je proto velmi důležité naučit neslyšící děti číst s porozuměním.

Složitou lingvistickou situaci Neslyšících jsme již popisovali v kapitole o znakovém jazyce. Vzhledem k tomu, že se jedná o mimořádně důležitý aspekt celé problematiky, považujeme za důležité znovu připomenout, že jen malé procento neslyšících se narodí Neslyšícím rodičům. Proto jsou v lepším případě neslyšící vychováni jazykem, který není mateřský jazykem žádného z jejich primárních pečovatelů. Úroveň znalosti znakového jazyka se proto může velmi lišit. Před započítím jakékoli psychologické práce je nutné nejprve zjistit preferovaný způsob komunikace. Toho si všímají i tvůrci Standardů pro pedagogické a psychologické testování: „Jedinci, kteří ovládají oba jazyky, nemusí být schopni testování v kterémkoliv z nich.“ (2001, s. 99). Tím ale zjišťování nekončí.

K zjišťování úrovně znalosti jazyka, který není jazykem mateřským, slouží v anglicky mluvících zemích BICS (Basic Interpersonal Communicative Skills) a CALP (Cognitive Academic Language Proficiency), zejména výsledky CALP ovlivňují schopnost porozumět zadání psychologických testů (Cummins, 1984). Pokud je znalost mluveného jazyka dostatečná, je možné test administrovat v angličtině. Dle Gallaudet Research Institute (2009) komunikuje 47,8 % neslyšících Američanů pouze orálním způsobem a jen 11,2 % používá pouze ASL.

Miller uvádí čtyři možnosti zjišťování úrovně znalosti amerického znakového jazyka: American Sign Language Proficiency Assessement (ASP-PA), Test of ASL (TASL), American Sign Language Assessement Instrument a American Sign Language Vocabulary Test, u kterého uvádí použitelnost pro děti od 3 do 8 let (Miller a kol. 2015) ASL vocabulary test dostupný online (<https://www.signmeasures.com/>), je však koncipován pro děti 6 do 10 let a je složen ze 4 subtestů (2 produktivní, 2 receptivní), každý subtest obsahuje 40 položek. Ukázkou testu přináší obrázek 9. Výsledkem je zjištění znalosti úrovně amerického znakového jazyka, a tedy i schopnost testovaného porozumět zadávaným otázkám. Online verze je přístupná po registraci všem odborným pracovníkům.

Obrázek 9: Příklad jedné testové položky receptivní části testu (Sign measures.com, n. d.)

V České republice žádný test na zjištění úrovně ČZJ neexistuje, ale v roce 2023 byl dokončen Referenční rámec pro znakové jazyky. Pod záštitou Národního pedagogického institutu České republiky pracovalo zhruba 40 odborníků (lingvistů, neslyšících lingvistů a tlumočnicků) od roku 2017 na popsání jednotlivých úrovní znalosti českého znakového jazyka. S rozvojem a profesionalizací tlumočnictví vznikla potřeba hodnotit úroveň kompetencí ve znakovém jazyce (jak je běžné v mluvených jazycích, kdy je přesně určeno, jaké dovednosti a znalosti musí mít držitel úrovně A1, A2, B1, B2, C1 a C2) Snaha popsat tyto úrovně i pro ČZJ narazila na to, že referenční rámec pro znakové jazyky chybí, a tak bylo potřeba tento rámec nejprve vytvořit.

Výsledný materiál je volně k dispozici na internetu (<https://cefr-czj.npi.cz/>), má vysokou odbornou úroveň a existuje ve dvou jazykových verzích- v češtině a ČZJ. Materiál obsahuje jak referenční rámec pro znakové jazyky, tak popisy referenčních úrovní A1 – B2 pro český znakový jazyk. Je volně k dispozici jak pedagogům na školách pro sluchově postižené, tak i lektorům znakového jazyka. Materiály lze stáhnout a využívat při výuce ČZJ. Z uvedeného vyplývá, že je jen otázkou času, kdy na základě zmíněných materiálů vniknou testy zjišťující úroveň znalosti ČZJ u nerodilých mluvčích. Pro ilustraci v příloze 12 uvádíme příklad jedné stránky z Popisů referenčních úrovní A1- B2 pro český znakový jazyk.

3.1.2 Psychologická diagnostika pro Neslyšící v zahraničí

Miller (2006) uvádí, že na začátku 20. století bylo na Neslyšící díky verbálním testům inteligence pohlíženo jako na mentálně retardované (např. Pinter a Patersson, 1915). V pozdějších pracích autorů se objevuje tvrzení, že neslyšící děti skórují v inteligenčních testech o 10 bodů méně než jejich slyšící vrstevníci. V pracích Myklebusta (Myklebust a Brutton, 1952) se objevuje tvrzení o konkrétním myšlení neslyšících dětí a neschopnosti nebo zhoršené schopnosti myslet abstraktně.

Dále Miller (2006) tvrdí, že není nutné vytvářet nové normy pro neslyšící probandy zejména pro ty druhy testů, které se týkají oblastí nevyžadujících slovní odpovědi a vystačujících si pouze s minimálním využitím slovních pokynů. Tato skutečnost se týká např. neverbálních subtestů v testech inteligence, vizuálně-percepčních, grafomotorických testů, kreslení atd. Pokud se neslyšícím dětem zadá neupravený verbální test inteligence v angličtině, mají dle Gallaudet Research Institute (2011) v přibližně 40% mentální retardaci, ADHD, či SPU. Dillan (1980) tvrdí, že pokud zadáváme inteligenční test většinovým jazykem a užíváme test pro slyšící populaci, snižuje se naměřená inteligence až o 30 bodů. Baker a Baker (2011) (ve shodě se Svobodou, 2015) doporučují u neslyšících klientů provádět pouze nonverbální testování.

Wechslerova inteligenční škála pro dospělé WAIS (pro děti WISC) - obsahují jak verbální, tak neverbální subtesty. Dle Lana et al. (1996) je ale výsledné IQ dětí, které mají slyšící rodiče (a tedy jsou pravděpodobněji vedeni orálně) vyšší. Tedy opět se připouští pozitivní korelaci mezi znalostí angličtiny a testovou úspěšností. Pravděpodobně proto se dle některých autorů důrazně nedoporučuje používat psychologické testy s verbální složkou pro hodnocení neslyšících a nedoslýchavých osob a za nejvhodnější nástroje se doporučují neverbální kognitivní testy (např. Miller, 2003). Standardně se verbální subtesty u testů inteligence pro práci s Neslyšícími vypouští. Pomocí neverbálních testů inteligence, či neverbálních subtestů komplexních testů inteligence se však měří pouze g faktor a obecnou inteligenci (Miller, 2015).

Verbální testy inteligence se ve vztahu k Neslyšícím začaly používat až v 80. letech 20. století. Prvním přeloženým testem byl WISC-R, používala se však znakovaná angličtina a překládalo se pouze „slovo od slova“. Později se test modifikoval do ASL. Modifikace narážela

na lingvistické problémy (podrobněji se tomuto problému budeme věnovat v popisu překladu psychologického testu do znakového jazyka, zejména pak nástrahám spojeným s českým znakovým jazykem), kdy např. v otázce „Kolik haléřů obsahuje nikl?“ se probandům ukazoval skutečný niklák, neboť v americké znakovém jazyce je ve znaku NIKL již odpověď obsažena. Třetí a poslední možnost byla Pidgin Sign English, kdy se zachoval slovosled angličtiny, ale používaly se některé ASL konstrukce (Miller, 2015). Smith (1986) uvádí, že k úspěšnému zvládnutí Minnesotského multifázového osobnostního inventáře (MMPI) je zapotřebí znalost angličtiny na úrovni prvního ročníku střední školy, což je úroveň, na kterou málokterý americký Neslyšící dosáhne. Edwards a Crocker (2008) doporučují při diagnostice specifických poruch učení opírat o WISC IV^{uk} – zejména o subtest Podobnosti a slovník.

Day et al. (2015), kteří zkoumali testování neslyšících probandů neslyšícími psychology, slyšícími psychology a poučenými tlumočníky znakového jazyka, zjistili, že jak ve výsledcích, tak v interpretaci výsledků neexistuje signifikantní rozdíl, ale u slyšícího nepoučeného a neznakovujícího psychologa a u nezaškoleného tlumočnicka se objevily rozdíly v interpretaci výsledků. Tohoto zjištění bychom se měli držet i v České republice a být si vědomi, že pouhý překlad k dobré interpretaci výsledků nestačí.

3.1.3 Psychologická diagnostika pro Neslyšící v České republice

Jak již bylo řečeno v úvodu, v České republice do roku 2023 neexistoval psychologický test, který by byl přeložen do českého znakového jazyka, nebo který by zohledňoval potřeby Neslyšících. Dokonce i Kaufmanův ABC test, který byl původně v Holandsku vyvinut právě pro potřeby Neslyšících a v České republice tvoří základ baterie testování Neslyšících na školách pro sluchově postižené, je používán pouze neverbálně a nemá normy přizpůsobené Neslyšícím. Testování Neslyšících není nijak standardizováno, byť se o určitou souhrnnost pokoušely Doušová a Šauerová (in Kucharská, 2007) a poté Šedivá (2011). Není vydáno žádné oficiální doporučení, jaké testy k diagnostice užívat, jaké dílčí subtesty se mohou využívat, a hlavně jakým způsobem je možné si testy pro Neslyšící upravovat.

„V případě neúspěchu“ je vhodné si ověřit, zda dítě správně rozumělo zadání, chyby tohoto druhu jsou poměrně časté. Při interpretaci výsledků je třeba diferencovat výkony v neverbálních úkolech, např. doplňování obrázků, kresby apod., které jsou základem odhadu obecných schopností vyšetřovaného dítěte. Výsledky ve verbálních úkolech je třeba

interpretovat velmi opatrně, lze je chápat spíše jako míru aktuální úrovně těchto kompetencí, jejichž vývoj bývá více či méně narušen (Svoboda et al., 2001 s. 439).

Domníváme se, že rozšíření exaktního způsobu testování českých Neslyšících brání zejména to, že úpravy testů probíhají bez příslušných psychometrických postupů a požadavků na jejich kvalitu. Problémem je, že každý psycholog pracující s Neslyšícími si testy přizpůsobuje sám a také je vyhodnocuje dle svého vlastního uvážení. K testování Neslyšících se využívají všechny neverbální psychologické testy (byť nemají normy pro Neslyšící) a obecně lze říci, že se posléze používají dílčí subtesty komplexních inteligenčních testů, a to v závislosti na schopnostech psychologa přeložit daný subtetst do znakového jazyka a/nebo přesně vysvětlit a ukázat Neslyšícímu, co má dělat.¹⁰⁵ Standardy pro pedagogické a psychologické testování z roku 2001 již berou v potaz jazykovou a kulturní odlišnost (text je převzatý od Americké psychologické asociace, kde mají s jazykovou a kulturní odlišností letité zkušenosti), nicméně se to v přístupu k psychologickému testování Neslyšících neprojevílo.

Mezi odborníky věnujícími se Neslyšícím panuje rozepře, okolo diferenciální diagnostiky, tedy zda je vůbec možné Neslyšícím připisovat určité diagnózy, zda jde rozlišit, co z udávaných obtíží pramení z neslyšení a co je způsobeno něčím jiným. Ve školním prostředí je to patrné u otázky specifických poruch učení (jmenovitě dyslexie¹⁰⁶) a vývojové dysfázie, tedy zda je vůbec možné rozpoznat a diagnostikovat u neslyšících dětí specifické poruchy učení (SPU) a vývojovou dysfázií. Autorka této práce je zastáncem teorie, že Neslyšícím SPU (speciálně dyslexii) i vývojovou dysfázií diagnostikovat lze. Opírá se jak o vlastní zkušenost, ale tak o práce např. Edwards a Crocker (2008), které v souvislosti s Neslyšícími vyzdvihují dyslexii a dyspraxii. Dyspraxie může komplikovat Neslyšícím komunikaci, neboť projev ve znakovém jazyce pak nemusí být plynulý, obtíže mohou dělat určité komplikovanější tvary rukou, případně znaky se složitější koordinací pohybů rukou. Obecně ale Edwards a Crocker přiznávají s odkazem na výzkum z roku 2006 zaměřený na školní úspěšnost (Achievement of

¹⁰⁵ Autorka textu se během studia Češtiny v komunikaci Neslyšících ptala jedné renomované psycholožky pro Neslyšící, jestli nepoužívá nějaké neverbální testy např. Ravenovy progresivní matice. Odpověděla, že ne, že nemá, jak pacientům vysvětlit zadání.

¹⁰⁶ Diagnostikovat dyskalkulii u Neslyšících je snazší, protože tam nehraje tak velkou roli verbální složka, respektive se lze opřít i o jiné parametry.

Deaf Pupils in Scotland), že jsou většinou diagnostikováni až žáci s většími obtížemi, lehčí formy dyslexie bývají spíše dány do souvislosti s neslyšením (Edwards a Crocker, 2008, s. 90).

Testy pro Neslyšící přeložené do českého znakového jazyka:

V současnosti jsou v do českého znakového jazyka přeloženy dva psychologické testy: **PFT (C-W)**, kterému se věnuje tato práce, a **Auditory Verbal Learning Test (AVLT) Reyův auditorně verbální test učení**, a v roce 2022 přeložili Chudožilov Bendová a Holubová, a který je zaměřený na diagnostiku verbální paměti. Autorky modifikovaly test bez rekognice, a to dvěma způsoby: první varianta obsahuje test přeložený do znakového jazyka, ve druhé variantě se jedná o modifikaci, psané verze v češtině pro neslyšící probandy. Test obsahuje 30 podnětových slov, které se testovaným ukazují ve dvou sadách po 15 (Chudožilov Bendová et al., 2022).

Testy, kde byla zkoumána jejich použitelnost pro Neslyšící, byly jazykově upraveny a případně získaly i adekvátní normy:

Junior Eysenck Personality Inventory B-J.E.P.I.- SP verzi pro neslyšící v rámci dizertační práce upravil Potměšil (2015). V dotazníku jsou volena slova, která jsou dle autorů neslyšícím probandům lépe srozumitelná, důležitá slova jsou zvýrazněná. Také byla vytvořena verze ve znakovém jazyce, kterou z upraveného dotazníku přeložil rodilý mluvčí (Potměšil, 2015).

WISC III (UK) – subtest Porozumění, který ve své diplomové práci upravila do dvou verzí Potměšilová (2009). Jedna je přeložena do českého znakového jazyka a druhá upravena pro čtení s porozuměním. V rámci ověřování správnosti přístupu dostali testovaní nejprve neupravenou verzi a po čase tuto opravenou, přičemž si mohli vybrat jakou úpravu chtějí. Výsledky potvrdily vyšší stupeň porozumění u upravených verzí (Potměšilová 2009).

Následuje výčet testů, které lze používat, neboť jsou až na výjimky neverbální. Podmínkou jsou ale instrukce přeložené do ČZJ a obezřetnost v interpretaci výsledků, protože neexistují normy upravené pro neslyšící klienty. Nejen instrukce, ale i interpretaci je třeba provést ve znakovém jazyce. Je-li přítomen tlumočník, který profesionálně ovládá ČZJ, je možné tyto metody používat bez omezení – s limitem absence norem. Nicméně by bylo vhodné v budoucnu experimentálně ověřit, zda samotný překlad instrukcí do znakového jazyka nemění

výsledek testu. Předkládaný výběr psychologických testů je přehledem testů, se kterými se autorka práce potkala nebo které byly diskutovány z hlediska jejich vhodnosti pro neslyšící klienty. Není-li uvedeno jinak, vychází poznámky k jednotlivým testům ze zkušenosti autorky práce. Zde je plně otevřené pole pro další výzkum. Je třeba dodržet psychometrické kvality jednotlivých testů, nestačí jen provést jejich úpravu, ale je třeba myslet na modifikace a specifické normy pro Neslyšící respondenty. Např. každé neslyšící dítě musí mít vypracován individuálně vzdělávací plán, který obsahuje diagnostiku. Je třeba se opřít o něco hmatatelného, nejen lehce upravovat, vynechávat, použít ten či onen subtest a spoléhat se na pozorování a informace od třídních učitelů.

Testy je třeba je zadávat Neslyšícím včeském znakovém jazyce, aby pochopili, oč běží, a být si vědomi toho, že nesplňují normy (a to v obou směrech). Neslyšící jsou prostřednictvím znakového jazyka nuceni neustále přemýšlet v prostoru, proto mají výborný smysl pro mentální rotace. Co se týče pozornosti jsou od malička cvičeni přepínat a „těkat“, takže v porovnání se slyšícími dětmi vypadají nesoustředěně. Navíc když se skloní nad test tužka – papír, nemohou sledovat okolí a komunikovat, což je jim nepříjemné, a proto se musí občas rozhlédnout a mohou více chybovat. Také je potřeba připomenout, že i když je u neverbálního testu možné Neslyšícím „pouze“ přeložit zadání, aby úspěšně testem prošli, je třeba mít stále na paměti, že pro vyhodnocování jako takové nejsou normy, které by reflektovaly psychologické odlišnosti Neslyšících.

Orientační test školní zralosti (Kern, Jirásek, 1970) obsahuje tři úkoly: kresbu lidské postavy, napodobení psacího písma (– vymyšlené věty) a obkreslení skupiny deseti bodů (Svoboda et al., 2001). Dle zkušeností neslyšící děti občas zapomenou na postavě nakreslit ústa, nevyhodnocujeme to jako chybu (Svoboda et al., 2001).

Rey – Osterreytova komplexní figura (Rey 1941, doplněno Osterreytem 1944, Kočš, Novák 1987) jedná se o dvojitou reprodukci složitého obrazce – poprvé obkreslením a podruhé, s 20–30 minutovým rozestupem reprodukce z paměti (Svoboda et al., 2022). Test je dobře využitelný pro všechny probandy od věku 5, 5 roku.

Zkouška laterality (Matějček, Žlab, 1972) – zkouška pro děti velmi líbivým způsobem zkoumá preferenci v užívání párových částí těla jako jsou oči, ruce a nohy (v případě neslyšících uši zcela vynecháme). Děti dávají korálky do zkumavky, navlékají jehlu a nit,

otevívají klíčem zámek, dívají se do kukátka a krasohledu, ukazují, jak jsou velké atd. Jediné, co je třeba dětem užívajícím ČZJ upravit, je tleskání. Je třeba změnit instrukce na „zatleskej jako slyšící“, případně zkoušku úplně vynechat.

Reverzní Edfeldův test (Edfeld, Malotínová, 1968) Test zaměřený na zrakovou perцепci obsahuje testovací sešit tvořený dvojicemi obrázků. Testovaný má rozhodnout, zda se jedná o obrazce stejné či jiné (byť například jen zrcadlově otočené). Ze zkušeností vyplývá, že si Neslyšící vedou velmi dobře, přesto bývá tento test důležitou složkou diagnostiky, zejména specifických poruch učení.

Číselný čtverec (Jirásek, 1974) testový materiál tvoří tabulka s 25 políčky, čísla v jednotlivých políčkách jsou různě zpřeházená. Testovaný má ukazovat a zároveň říkat čísla od jedné do pětadvaceti. Test je administrován celkem desetkrát za sebou (Svoboda, Krejčířová, Vágnerová, 2001). Nedoslýchaví testovaní zvládnou čísla pojmenovávat, Neslyšící většinou jen ukazují, můžeme je poprosit o orální komponent číslovek. Pokud by jednotlivá čísla znakovali, výrazně by se prodloužila doba administrace, protože ve chvíli, kdy znakují číslo, nemohou ukazovat na podnětovou tabuli, proto pokládáme jakoukoliv verbalizaci u Neslyšících klientů za nadbytečnou.

Test cesty (Trail making test) (Reitan, Wolfsonová, -Preiss, Preiss, Panama, 1997) orientační neuropsychologická zkouška, která má screeningový charakter a je ukazatelem obecné výkonosti mozku. Je určena pro probandy od 8 let do dospělosti. Výhodou je krátká doba administrace cca 5 minut (Psychodiagnostika, n. d.-a).

Kohsovy kostky ko(Kohs, 1923, Košč, 1974) – patří mezi performační zkoušky, je neverbální a pracuje zejména s analýzou a syntézou. Je použitelný od 5 let (Psychodiagnostika¹⁰⁷ uvádí 6 let) do dospělosti a dle Svobody (2022) nejlépe měří v rozmezí 11 – 13 let. Testový materiál je tvořen 16 dřevěnými kostkami s různě zbarvenými hranami, z nichž 2 jsou barevně půlené, a 18 předlohami (1 zácvičná a 17 testovacích). Proband má za úkol poskládat kostky podle předlohy. Doušová se Šauerovou (2007) uvádí, že není třeba dalších úprav pro Neslyšící (Doušová a Šauerová, in Kucharská 2007).

¹⁰⁷ (Psychodiagnostika, n. d.-b).

Standardní progresivní matice, Barevné progresivní matice (Raven 1938, 1947, Ferjenčík, 1984) pravděpodobně dlouhodobě nejpoužívanější test k zjištění inteligence u neslyšících klientů. V průběhu řešení testových úloh jsou angažovány tři druhy psychických procesů: vnímání (percepce), pozornost a myšlení (Svoboda, 2022, s.101). Věkové rozpětí probandů je u 5 - 12let u barevných a 8 - 64 let u standardních matic¹⁰⁸. Test obsahuje 60 úkolů (5x12), kdy testovaný doplňuje vhodnou odpověď z šesti možných matic, obtížnost v každém z pěti setů vzrůstá (Svoboda et al., 2022). De Feu a Chovaz (2014) dodávají, že pro neslyšící děti může být samotné přiřazování matic z principu neznámé, a je tedy potřeba věnovat pozornost zácviku, aby nedošlo ke zkreslení výsledků.

Kaufmannův test (K-ABC), Kaufman Assessment Battery for Children), (Kaufman 1983, Poledňová, Vonkomer 2000) komplexní inteligenční test pro děti od 2, 5 do 12, 5 roku. Při řešení je kladen důraz na proces. Podnětový materiál je pestrý, dle naší zkušenosti dobře odráží školní úspěšnost. Pokud je test zadáván v českém znakovém jazyce (pro ty, co to potřebují), je možné jej použít bez omezení. Vzhledem k pestrosti úkolů ho děti rády vyplňují. Doušová a Šauerová upozorňují na skutečnost, že je zde odděleno měření intelektových schopností od schopností získaných učením (Doušová a Šauerová, in Kucharská 2007)

Snijders - Oomen test neverbální inteligence SON-R (Tellegen, Laros, Heider, Testcentrum- Hogrefe 2008) jde o neverbální test, složený ze šesti subtestů (Mozaiky, Kategorie, Skládanky, Analogie, Situace a Vzory), který je určený dětem ve věku od 2,5 - 7 let (Tellegen et al., 2008). Celý test je koncipován neverbálně včetně instrukcí, takže jeho zadávání neslyšící nijak neomezuje. U tohoto testu by bylo vhodné jeho standardizování pro Neslyšící.

Hiskey -Nebraska Test of Learning Aptitude (Hiskey, 1955) byl vytvořen pro potřeby neslyšících dětí v Americe, obsahuje také normy, ale nikdy nebyl aktualizován, a tak je značně zastaralý (Gutman, 2002). Test zkoumá schopnost učit se a je neverbální. Skládá se z osmi subtestů, zaměřených na oblast vizuálně percepční, motorickou, pamětní, oblast prostorové představivosti, vytváření logických vztahů a asociací (Doušová a Šauerová, in Kucharská 2007, s. 122).

¹⁰⁸ (Psychodiagnostika, n. d. -c)

Wechsler Intelligence Scale for Children (WISC -III) (Wechsler 1991, Krejčířová, Boschek, 2002) pro Neslyšící lze použít zatím jen dílčí subtesty (Šedivá, 2011, Potměšilová, in Potměšil et al. 2010). Testový materiál obsahuje 6 subtestů verbální škály (Vědomosti, Podobnosti, Počty, Slovník, Porozumění, Opakování čísel) a 7 subtestů performační škály (Doplňování obrázků, Řazení obrázků, Kódování, Kostky, Skládanky, Bludiště a Hledání symbolů) Doušová a Šauerová doporučují zaměřit se na subtesty Skládanky a Symboly, které jsou dle nich validní pro míru inteligence Neslyšících probandů, naopak Řazení obrázků pokládají za obtížné (Doušová, Šauerová, in Kucharská, 2007). Svoboda et al. dávají obecná doporučení pouze k WISC-R, a to zejména „věnovat pozornost nácviku, nevyžadovat pojmenování, tolerovat ukázání¹⁰⁹“ (Svoboda, Krejčířová, Vágnerová, 2001, s. 444). Tento test by byl zřejmě nejvhodnější na modifikaci pro potřeby Neslyšících, neboť si jej i v anglicky mluvících zemích jako vhodný test pro Neslyšící vybrali. WAIS IV má dokonce normy pro Neslyšící (Wechsler, 2010), na normách pro WISC – V se pracuje. Pro administraci WISC – V školí speciální tlumočníky, kteří budou schopni rozpoznat drobné nuance při testování (Day, Costa, Rainford, 2015).

Použití dotazníků pro práci s Neslyšícími je diskutabilní. Je třeba zajistit nebo přinejmenším zkontrolovat porozumění zadání u dotazníku (u odpovědi taková obezřetnost není potřeba), proto zde uvádíme pouze dotazník, který je pro potřeby Neslyšících upravený a sice Junior Eysenck Personality Inventory B-J.E.P.I. viz více

Škály:

Škály Bayleyové (Bayley 1974, Testcentrum, 2005) použitelné pro děti od jednoho měsíce do 3,6 let. Hodnotí se mentální (adaptabilita, myšlení, řeč, sociální chování) i motorická úroveň dítěte. Zdánlivě bez omezení, ovšem Doušová a Šauerová nabádají k obezřetnosti, neboť malé neslyšící dítě může být unavitelnější a úzkostnější (Doušová a Šauerová, 2007). Nemá totiž ještě zvládnuté kompenzační mechanismy. Škály se mohou používat i edukačně/motivačně směrem k rodičům

¹⁰⁹ Zde se opět pracuje s orálním zadáváním. Neslyšící by měl umět popsat, co na daném obrázku chybí, nicméně si zajisté pomůže ukázáním na místo, protože to znakový jazyk umožňuje. Ovšem chtít po Neslyšícím popsat vynechanou část, klade nárok na porozumění znakovému jazyku u zadávajícího psychologa.

Leiterova performační škála (LIPS) (Roid, Miller, 1997) – v zahraniční literatuře hojně zmiňovaná (Miller, 2015) neboť má normy i pro Neslyšící. Dle Doušové a Šauerové se jedná o neverbální test a zkoumá se přiřazování, třídění, zobecnování podle barev, velikosti a počtu a pochopení jednoduchých sociálních vztahů (Doušová a Šauerová, in Kucharská 2007, s. 121).

The Viniland Adaptive Behavior Scales (Sparrow, Balla, Cicchetti, 1984) mají ve Spojených státech amerických normy pouze do 12let (Gutman, 2002).

Projektivní/ semiprojektivní metody nejsou ve vztahu k Neslyšícím náročné na zadávání, protože stačí jen překlad do ČZJ, při vyhodnocování takových metod, ale víc než kde jinde zvažujeme kulturní odlišnosti dané skupiny.

Michalovo projektivní interview (Michal, 1974) test tvoří baterie, která obsahuje jednak obrázky (Dětský svět), u kterých je klient tázán, co se na obrázku děje, co se stalo před chvílí a co bude vzápětí následovat, jednak Nedokončené věty typu „Kdyby nemusela být škola...“, (Svoboda, 2001, s. 43). Kouzelný svět je projektivní rozhovor, kdy si dítě představí, že je kouzelník nebo víla a může měnit svět. Testová baterie je vhodná i pro Neslyšící, nedokončené věty je však třeba překládat do ČZJ. Pokud vyšetřovaná osoba preferuje znakový jazyk, mělo by jí být umožněno v něm také odpovídat (examinátor odpovědi zapíše sám), neboť se tak eliminuje volba odpovědi, které je dotyčný schopen napsat. Subtest Dětský svět se autorce osvědčuje při zkoumání rodin ohrožených domácím násilím.

Hand test (Wagner, 1961, Lečbých, 2013) Testový materiál obsahuje devět karet kresby ruky v různých pozicích a jedna je prázdná. Testovaný má za úkol říkat, co asi dělá tato ruka. S poslední volnou tabulí má testovaný říci, která ruka mu tam chyběla. V současnosti se používá zejména pro predikci agresivního chování (Svoboda et al., 2022). U neslyšících je dobré rozlišit, zda odpovědi vychází z toho, co opravdu podle nich ruka dělá, nebo ukazují určitý znak, jehož tvar ruky odkazuje na kresbu (některé tvary ruky jsou totiž totožné s českým znakovým jazykem¹¹⁰). Test by bylo vhodné standardizovat pro Neslyšící.

Test barevného sémantického diferenciatu (TBSD) (Ščepichin, 1974) - poloprojektivní test, fúzující Osgoodův sémantický diferenciat a Lüscherův barvový test. Proband přiřazuje tři

¹¹⁰ Např. otevřená ruka dlaní dolů, palec odtažený od dlaně může hladit, být podávána někomu na přivítanou, mlátit někoho atd., ale Neslyšící by mohl říci dětský znak LETADLO.

pastelky, které se nejvíce hodí ke každému z daných podnětových slov. Poté řadí všech dvanáct možných barev (pastelek) podle osobní oblíbenosti. Podnětová slova je možné doplňovat, autorka používá slova jako Neslyšící, sluchadlo atd. Pokud se podnětová slova přeloží do českého znakového jazyka je možné použití bez omezení (s přihlédnutím k opatrnosti při interpretaci, protože nejsou k dispozici adekvátní normy). Vhodný test na začátek testové baterie, klienty baví a reakce na podnětová slova poskytuje mnoho podnětů k rozhovoru.

Tematicko apercepční test (TAT) (Morgan, Murray, 1943) test, který zkoumá osobnost v sociálním kontextu. Testový materiál obsahuje 31 tabulí, na kterých jsou fotografie nebo obrázky, jedna tabule je prázdná. Testovaná osoba má ke každé tabuli vymyslet co možná nejdramatičtější příběh, a pokud se na obrázku vyskytují osoby, tak říci co si asi myslí nebo co říkají. Zadávání testu Neslyšícím předpokládá vysokou úroveň, jak znalosti znakového jazyka, tak i reálií světa Neslyšících, které mohou odpovědi značně ovlivnit.

Test rodinných vztahů, Test Antony – Bene (Antony-Bene, 1957, Mádrová, 1992) je semiprojektivní test, vhodný zejména jako základní zdroj informací o dítěti a jeho vztazích a jako zásoba témat pro pokračovací rodinnou terapii) Testový materiál tvoří 20 postav (figurek) různého věku a pohlaví a jeden pan „Nikdo“. Testovací sada obsahuje také kartičky s výroky, které testovaná osoba přikládá různým členům vlastní rodiny jež si předem navolí. Výroky jsou typu: „Tato osoba je veselá.“ „Tato osoba mě vyslechne.“ „Tuto osobu má maminka nejraději“ (Svoboda (ed), Krejčířová, Vágnerová, 2001, s. 261). Lístečky se vzkazy lze doplnit odkazy na specifika neslyšící komunity. Můžeme se ptát na znakování, internát, cílit na komunikaci obecně. Výroky je třeba překládat do ČZJ.

Rorschachův test (Rorschach, 1921) obsahuje deset tabulí se symetrickými skvrnami, ptáme se, co tabule připomíná. Administrace testu Neslyšícím předpokládá mimořádné jazykové schopnosti v ČZJ, v opačném případě je nutná přítomnost tlumočníka. V současnosti jsou pouze dva kliničtí psychologové, kteří ovládají znakový jazyk. Pokud však Neslyšící ve svých výpovědích reflektuje komunitu Neslyšících, nemá examinátor šanci tento fakt při vyhodnocování zohlednit.

MAPS (Make a Picture Story Test) (Schneidman, 1947) Test je využitelný od šesti let a obsahuje 67 figurek a 22 různých druhů poradí. Úkolem je vytvořit, pokud možno dramatickou situaci, a pak o ni vyprávět příběh (Svoboda et al., 2001).

Test rodinného systému FAST – testu bude věnována pozornost v kapitole o terapeutické práci s Neslyšícími.

Kresebné techniky jsou zejména u malých dětí hlavním zdrojem informací o neslyšících dětech. Doušová a Šauerová nevidí v jejich používání žádná omezení (Doušová, Šauerová, in Kucharská 2007). Autorka práce je však používá zejména na tzv. „prolomení ledu“.

Test stromu (Der Baumtest)¹¹¹ (Altman 1998) instrukce pro zadání: „Nakresli mi libovolný strom, tak nejlépe jak umíš, ale nesmí to být jehličnan ani palma“. Hodnotí se zdařilost, velikost a umístění kresby, důležitá je také absence či naopak přítomnost některých detailů (listy, kořeny, plody, dutiny apod.) V současnosti mezi laickou veřejností velmi známý test, proto se od jeho zadávání ustupuje. U dětí, zejména na 2.stupni základní školy a u studentů střední školy je použitelnost dobrá.

Test hvězd a vln (Ave- Lallemandová, 1979, Kucharská a Šturma, 1997) testovaný dostane papír s rámečkem a tužku a má dle instrukcí do rámečku nakreslit „hvězdy nad vlnami“¹¹² (Svoboda et al., 2001, s. 278). Hodnotí se zejména vyjádření tvaru (hvězdy), pohybu (vlny) a celkové umístění v prostoru. U Neslyšících osob při administraci v ČZJ se zdá být vhodnější formulace „Nakresli vlny a nad nimi hvězdy“¹¹³ Test je vhodný jako nástroj pro diferenciální diagnostiku SPU, ADHD a diagnostiku školní zralosti.

Test kresby lidské postavy dle Svobody et al. (2001) je třeba pozměnit instrukce, protože prosba o nakreslení pána je pro Neslyšící příliš abstraktní a je třeba uvádět *tátu, dědu*. Z naší zkušenosti tato nutnost nevyplývá. Nejisté děti se optají, zda pán může být i táta a dostanou kladnou odpověď, ale instrukcím rozumí (ve znakovém jazyce vsouváme do instrukcí: TYP + MUŽ, v souladu s gramatikou znakového jazyka).

¹¹¹ Autorce textu se u neslyšících dětí stávalo, že se divily, proč to nemůže být palma. Slyšící děti takovou otázku nekladly.

¹¹² Starší deseti let mají instrukce „Nakresli hvězdnou oblohu nad vlnami oceánu.“ (Svoboda (ed), Krejčířová, Vágnerová, 2001, s. 279)

¹¹³ Vzhledem k fungování znakového jazyka (jeho existenci v prostoru) by v případě, že se první uvedou hvězdy, muselo být znakováno „a pod nimi vlny,“.

Test obkreslování (Matějček, Vágnerová, 1974) slouží k hodnocení vizuální percepce, senzomotorické koordinace a jemné motoriky. Test obsahuje dvanáct předloh různě složitých geometrických vzorců a je určen dětem od 5 do 12 (Svoboda et al., 2001). Pro Neslyšící je možné užití bez omezení, test je vhodný zejména jako rychlý screening rozumových schopností.

Výčet psychologických testů není kompletní – sestavení takového seznamu nebylo cílem dizertační práce, proto jsme se zaměřili na testy nepoužívanější, problematické, na ty s největším potenciálem a na ty, které při malé úpravě mohou Neslyšícím dobře sloužit. Ucelenější výčet možných testů uvádí Doušová a Šauerová (Doušová a Šauerová, in Kucharská, 2007).

3.2 Cíle a design výzkumu psychodiagnostické části

Cílem výzkumu v diagnostické části práce je zmapovat možnosti modifikace psychologických testů pro potřeby neslyšících klientů a zejména pak jejich překlad do českého znakového jazyka. K tomuto účelu byl vybrán jako pilotní test PFT (C-W). Navazujícím cílem je zmapovat práci s metodou na malém vzorku respondentů.

Cíle výzkumu:

- 1) Překlad testu PFT (C-W) do českého znakového jazyka a jeho modifikace pro potřeby neslyšících klientů.
- 2) Návrh obecného postupu modifikace a překladu, který bude možné využít pro další psychologické testy pro neslyšící klienty.

3.2.1 Design psychodiagnostického výzkumu

Vzhledem k tématu i cílům zkoumání, které směřují do praxe bude výzkum uchopen primárně jako kvalitativní, ale bude mít i svou kvantitativní část.

V souladu s Miovským (2006) bylo rámci procesu překladu provedeno testování na dvou Neslyšících dobrovolnících, kteří hodnotili srozumitelnost testu a vložených instrukcí. Na základě jejich připomínek bylo z finální podoby testu vypuštěno opakování instrukcí před

každým videem. Z důvodu celkového malého počtu potenciálních respondentů a kvalitativního uchopení výzkumu nebyl proveden předvýzkum.

Proměnné ovlivňující výzkum:

- rodinné prostředí probandů,
- typ školy, kterou navštěvují,
- úroveň propagace znakového jazyka ve společnosti,
- znalost komunikace přes tlumočnicka.

Neslyšící dítě Neslyšících rodičů bude oproti Neslyšícímu dítěti slyšících rodičů ve značné výhodě a to jak jazykově, tak emocionálně, ale je otázkou, zda tento „handicap“ nějak uměle narovnávat například zpřísněním norem pro Neslyšící děti Neslyšících rodičů, neboť sice tím vyrovnáme podmínky probandů, ale nedostaneme obraz reálného uplatnění ve společnosti.

3.3 Výzkumné otázky

Výzkumné otázky vychází z kapitoly o základních východiskách psychologické diagnostiky Neslyšících, kdy uznáváme Neslyšící jako jazykovou a kulturní menšinu a v souladu se standardy pro pedagogické a psychologické testování (2001) souhlasíme, že je potřeba testy pro osoby s jiným mateřským jazykem modifikovat. Ve standardech pro pedagogické a psychologické testování (2001) se při popisu strategie modifikace testu upostižených osob uvádí, že „sluchově postižené osoby mohou dostat instrukce ve znakové řeči nebo v písemné podobě“ (s. 107), případně je možné použití jen určitých částí testu. Jak jsme již popsali v kapitole o psychologické diagnostice Neslyšících, pouhý překlad nestačí, instrukce podané písemnou formou také ne. Použit jen určité substesty je samozřejmě lepší než nepoužívat žádné objektivní metody, nicméně pokud je možnost modifikovat psychologické testy přímo pro Neslyšící, mělo by se toho využít. V rámci této dizertační práce bude provedena pilotní studie modifikace psychologického testu pro Neslyšící. K tomuto účelu byl vybrán Obrázkový test frustrační tolerance (PFT (C-W)).

1) Je test PFT (C-W) použitelný pro diagnostiku frustrační tolerance u Neslyšících?

2) Jaká omezení platí pro použití tohoto testu u Neslyšících respondentů?

3) Jak se liší reaktivita Neslyšících oproti normám slyšící populace?

4) Jaká úskalí se v modifikaci objevovala?

5) Je možné některé principy využít pro modifikaci jiných testů pro Neslyšící?

S ohledem na fungování znakového jazyka lze předpokládat, že Neslyšící budou své emoce vyjadřovat jiným způsobem než slyšící. Neslyšící nemají problém vyjadřovat emoce (připomínáme, že mimika (mj.) nese gramatický význam) a svým chováním připomínají spíše jižanské národy, proto v testu očekáváme zvýšený výskyt E (extrapunitivních), E' (extrapeditivních) odpovědí.

3.4 Metody výzkumu

Pro účely výzkumu byl vybrán test PFT (C-W), který byl v rámci výzkumu přeložen do znakového jazyka a modifikován pro účely diagnostiky neslyšících klientů. Jeho využití bude ověřeno na malém souboru respondentů.

3.4.1 Popis testu PFT (C-W)

Test frustrační tolerance je projektivní test, který obsahuje úvodní instrukce a 24 kreslených obrázků¹¹⁴. Na každé stránce jsou umístěny čtyři obrázky, které znázorňují různé situace vyvolávající frustraci. Obrázky jsou pojaty komiksovým způsobem, kdy jedna postava něco říká a proband má za úkol odpovědět za druhou postavu do prázdné bubliny. Poslední stránka testu slouží examinátorovi k vyhodnocení (Čáp, 2015).

¹¹⁴ Ukázky některých z nich jsou součástí následující kapitoly

Testovaný má odpovědět co nejrychleji, první, co ho napadne. Je ujištěn, že neexistuje dobrá nebo špatná odpověď, respektive, že všechny odpovědi jsou správné.

Doba administrace testu je uváděna 15-20 minut.

Při vyhodnocování si všímáme jednak typu agrese (O-D) převládání překážky, (E-D) Obrana sebe či vlastního chování, (N-P) Trvání potřeby a zdůraznění potřeby řešení a směru agrese (E-A) agrese směřuje na okolí, (I-A) agrese je zaměřena na vlastní osobu subjektu, (M-A) snaha o přenesení se přes frustraci, vyhnutí se agresi (Čáp, 2015, s. 11).

Reakci respondenta můžeme hodnotit z hlediska typu a směru agrese pomocí 11 faktorů:

E – extrapunitivní: obviňování, výčitky a nepřátelství jsou namířeny na osoby či věci v okolí. E je variantou E, kdy osoba agresivně popírá svou vinu.

E^{*} – extrapeditivní: je zdůrazněna přítomnost frustrující překážky.

e – extrapersistivní: řešení frustrující situace je důrazně očekávané od někoho jiného.

I – intropunitivní: výčitky, obviňování a nepřátelství jsou zaměřeny na vlastní osobu. I je variantou I, kdy osoba přiznává svou vinu, ale odmítá svou zodpovědnost poukazováním na nevyhnutelné okolnosti.

I^{*} – intropeditivní: frustrující překážka je interpretována jako nefrustrující či nějakým způsobem prospěšná, ev. osoba vyjadřuje rozpaky nad tím, že se účastnila na frustraci jiné osoby.

i – intropersistivní: osoba sama se snaží o řešení, často z pocitu vlastní viny.

M – impunitivní: otázka viny je přehlížena, zejména frustrující osoba je zbavena jakékoliv viny a situace je považována za nevyhnutelnou.

M^{*} – impeditivní: překážka ve frustrující situaci je zmenšena tak, že je téměř popřena její existence.

m – impersistivní: vyjádření naděje, že čas nebo očekávané okolnosti problém vyřeší, charakteristická je trpělivost a přízřůsobivost (Čáp, 2015, s. 12).

Zaznamenané odpovědi respondentů se vyhodnocují z výše uvedených hledisek a porovnávají s normami.

Ukázka protokolu je uvedena v příloze 7.

3.4.2 Překlad testu PFT (C-W) do znakového jazyka¹¹⁵

Test PFT (C-W) byl překládán do znakového jazyka a v letech (2016-2018).

Na úvod shrňme důvody výběru právě tohoto testu:

- Možnost spolupráce s autorem české mutace testu D. Čápem, která umožnila případné změny v grafickém provedení testu – pozměnění situací tak, aby byly vhodnější pro Neslyšící.
- Testový materiál je vizuální, obrázky jsou srozumitelně nakresleny a „bubliny“ se jeví jako vhodné pro vložení videa ve znakovém jazyce.
- Jedná o test zkoumající pouze jednu složku (frustrační toleranci), nejedná se tedy o komplexní test a do hry nevstupuje tolik proměnných

Jazykové uchopení testu

V kapitole o psychologické diagnostice Neslyšících jsme se věnovali zjišťování úrovně znalosti znakového jazyka. V současné době úroveň znalosti znakového jazyka nejde otestovat, byť již vznikl (2023) referenční rámec pro znakové jazyky a popisy referenčních úrovní pro ČZJ, kteréžto materiály ošetřují užití znakového jazyka jako druhého/cizího jazyka a mají být vodítkem ke státní jazykové zkoušce z českého znakového jazyka, tedy týká se to zejména tlumočnicků a učitelů. Modifikace testu PFT (C-W) však proběhla ještě před vznikem referenčního rámce pro znakové jazyky.

Mezi tlumočníky a neslyšícími odborníky probíhala diskuze o možném jazykovém rozvrstvení testu. V ideálních podmínkách by totiž bylo vhodné, aby test existoval ve třech jazykových mutacích:

- „čistý“ český znakový jazyk,

¹¹⁵ Překlad testu byl financován z prostředků SVV FF UK v roce 2017 a byl vytvořen týmem Deaffriendly, vedeném Kateřinou Peškovou, Michaela Veselou a konzultován byl s Petrem Vysučkem a Davidem Čápem. V počátcích překladu velmi pomáhala Anna Kreslová.

- zjednodušená forma českého znakového jazyka („hovorová“, - např. bez specifických znaků),
- Pidgin language – pro lidi, kteří neovládají ani češtinu ani ČZJ, většinou se jedná o osoby, které neměli možnost se vlivem špatných podmínek při vzdělávání český znakový jazyka naučit a také o neslyšící osoby s přidruženou mentální retardací.

V prvních fázích přípravy překladu se vedly diskuze také o úpravě pro starší Neslyšící, případně padaly otázky na zohlednění moravského dialektu. Všechny tyto varianty však padly, zejména kvůli časové a finanční náročnosti takového testu. Přesto znaky, které byly pro finální překlad použity, byly podrobeny přísnému výběru tak, aby výběr obsahoval pouze znaky obecné, širokému spektru Neslyšících srozumitelné.

Test je originálně koncipovaný jako tužka-papír, v nové verzi pro Neslyšící bude potřeba použít videotechniku (počítač v případě individuálního zadávání testu, plátno v případě skupinové administrace). Testovaní mají k dispozici původní testový materiál. Instrukce jsou pouštěny ve znakovém jazyce, jednotlivé testové situace se promítají zvlášť (záznamový arch PFT (C-W) má na jedné A4 čtyři obrázky). Testovaní dostanou na výběr, zda budou odpovědi do archu zapisovat, nebo je znakovat a do archu je doplní examinátor. To proto, aby se eliminovala korekce odpovědí dle znalosti českého jazyka.¹¹⁶ „Pokud nechci vypadat jako někdo, kdo neovládá češtinu, raději volím odpověď, kterou umím v českém jazyce zapsat než tu, která mě první napadne.“ Tato poměrně logická strategie byla několikrát ověřena v praxi – vzpomeňme například projekt OPPA (Operační program Praha adaptabilita, který probíhal na škole pro sluchově postižené v Holečkově ulici, kdy se při diskuzi nad dotazníkem ukázalo, že studenti volili odpovědi, které byli schopni zapsat (například u představy o tom, co budou dělat po ukončení školy), nikoliv to, co si opravdu mysleli, a tak bylo třeba zápisy doplňovat.

Pokud bude Neslyšící své odpovědi znakovat, je vhodné, aby byly s jeho souhlasem zaznamenávány na kameru. Test je koncipován jako bilingvní, tj. při testování bude respondentům ponechám původní psaný text a zároveň bude k dispozici překlad v českém

¹¹⁶ Zde připomínáme, že český jazyk se pro Neslyšící jazykem cizím.

znakovém jazyce. To je užitečné, zejména pro osoby, které fluentně nevládnou ani českým ani znakovým jazykem a souběh obou jazyků jim pomůže v orientaci v testových položkách.

Výsledným produktem práce je soubor s jednotlivými obrázky z testu videonahrávkou s podnětovými obrázky PFT (C-W). Kliknutím na každou „bublinu“ s textem se objeví rodilý mluvčí českého znakového jazyka, který větu přeloží.

Úpravy jednotlivých testových situací

Modifikovaný test PFT (C-W), přeložený do českého znakového jazyka je k dispozici v příloze 6. Pro shlédnutí videa je nutné použít uvedený odkaz.

Úprava úvodních instrukcí

Jako první jsme přidali oslovení (pozdrav), který je pro Neslyšící nesmírně důležitý a začíná jím každá promluva. Také jsme vycházeli z toho, že instrukce ve formě videa vyžadují nějakou formu oslovení, jelikož kontakt s hodnotitelem je větší než při čtení vstupních instrukcí na papíře.

Dále se ukázalo nezbytné upravit průvodní instrukce tak, aby bylo zdůrazněno, že se na obrázcích jedná o „ideální svět Neslyšících, kde všichni lidé umí znakový jazyk“. K úpravám nás vedly obavy, že by Neslyšící své odpovědi cenzurovali s ohledem na očekávané nepochopení ze strany druhé osoby. Při očekávaných obtížích v komunikaci by pravděpodobně nastaly dvě varianty odpovědí a) odpověď by žádná nepřišla, nebo by to bylo pouhé mávnutí rukou a pomyšlení si „Co já ti tady budu říkat, stejně mi nerozumíš, tak je to jedno...“ b) větší využití sprostých slov při jistotě, že jim komunikační partner nerozumí. Obě varianty si umíme představit z různých cest na dovolenou do exotických destinací. Informace o ideálním světě Neslyšících je ještě jednou zopakována při překladu prvního obrázku.

Vložení instrukcí o odpovědi

Neslyšící potřebují kontext, a tím, že se jejich pozornost upře k videu, mohou zapomenout na prázdné okénko, proto byla ke každé přeložené situaci vložena instrukce: „Co odpoví druhá osoba?“

Neslyšící odborníci také stáli o to, aby byla ke každému obrázku/videu přiřazena věta: „Bude následovat video, dívejte se“. Nakonec ale byla tato věta z testu odstraněna (zůstala jen

u prvního obrázku). Bude součástí testového materiálu a její použití bude dobrovolné, například při práci s osobami s minimální jazykovou kompetencí, je možné ji do materiálu vložit zpět. Práce v týmu je velmi důležitá, protože slyšící odborník, jakkoliv zběhlý ve znakovém jazyce či ukotvený v komunitě neslyšících nerozpozná drobné nuance, které rozeznají neslyšící kolegové, dobrým příkladem budiž poukázání na „ideální svět Neslyšících“ a důraz na opakování instrukcí.

Příklady úprav některých testových situací:

Testová situace č. 1

Obrázek 10: Testová situace č. 1 PFT (C-W) (otištěno s laskavým svolením D. Čápa)

Do první testové situace bylo vloženo ujištění o ideálním světě Neslyšících, kde všichni lidé ovládají znakový jazyk, a ještě jednou zopakovaná instrukce o tom, že video překládá text, který je v bublině na obrázku. K neustálému opakování těchto zásadních informací nás vede přesvědčení, že pak Neslyšící budou reagovat spontánně a ideální svět Neslyšících si představí. Při překladu situace se popisuje, jak voda pod koly auta vyšplouchne (to umožňuje ikonicitu znakového jazyka), naopak jsme vynechali informaci o louži.

Testová situace č. 2

Obrázek 11: Testová situace č. 3 PFT (C-W) (otištěno s laskavým svolením D. Čápa)

V této situaci byla vynechána informace o klobouku, ponechán jen konstatování o tom, že soused nevidí.

Testová situace č. 3

Obrázek 12: Testová situace č. 5 PFT (C-W) (otištěno s laskavým svolením D. Čápa)

Pro lepší pochopení celé situace byla přidána informace, že zákaznice již dvakrát hodinky reklamovala a dnes přišla potřetí.

Testová situace č. 4

Obrázek 13: Testová situace č. 7 PFT (C-W) (otištěno s laskavým svolením D. Čápa)

Společně s následující testovou situací byla toto nejtěžší položka na překlad. Neslyšící obecně nemůže slyšet, že dělá hluk. K výchově neslyšících dětí samozřejmě patří upozorňování na zvuky, které mohou způsobovat (šoupání židle o podlahu, mlaskání apod.), nicméně pokud chybí sluchová kontrola, není možné zvuky zcela eliminovat. V tlumočnickém týmu se vedla diskuze, zda je možné tento obrázek vůbec použít. Nicméně nakonec převládlo tvrzení, že se Neslyšící s takovou situací setkat mohou a může pro ně být stejně nepříjemná jako pro slyšící.

Vzhledem k tomu, že Neslyšící nemůže vědět, že je hlučný, byla formulace upravena tak, že číšník na obrázku prosí o klid a nerušení.

Testová situace č. 5

Obrázek 14: Testová situace č. 11 PFT (C-W) (otištěno s laskavým svolením D. Čápa)

Zde jsme si kladli otázky: Je vůbec možné, aby Neslyšící takovou situaci zažil? Je třeba změnit obrázek na SMS komunikaci nebo videohovor, bylo by stejně frustrující splést se v adrese? Nakonec se tlumočnický tým dohodl, že Neslyšící tuto situaci znají, jsou účastníky telefonních hovorů (přes tlumočnické služby), a tak není třeba překreslovat obrázek.

V překladu je ale přidána informace, že na druhém konci linky je někdo jiný, než volající předpokládal (což z obrázku pro slyšící vyplývá).

3.5 Popis zkoumaného vzorku

Sbírání dat probíhalo v roce 2023, prodlevu mezi ukončením překladu a následným ověřením testu způsobila koronavirová pandemie.

Test vyplňovali žáci a studenti školy pro sluchově postižené¹¹⁷. Jednalo se o žáky 8., 9. a 10. třídy základní školy a studenty střední školy, středního odborného učiliště a odborného učiliště. Probandi byli ve věku od 14 do 22 let a všichni byli uživatelé českého znakového jazyka, respektive znakový jazyk byl jejich preferovaným způsobem komunikace.

Číslo	Pohlaví	Věk
1	M	21
2	Ž	17
3	M	20
4	M	17
5	Ž	14
6	Ž	14
7	M	15
8	M	14
9	M	19
10	M	22
11	M	22
12	M	19
13	Ž	20
14	M	15
15	M	18
16	Ž	22
17	M	18
18	Ž	17
19	Ž	21
20	Ž	20

Tabulka 1: Čísla respondentů, jejich pohlaví a věk zkoumaného vzorku

Celkový počet respondentů byl 24. Z důvodu větší homogenity skupiny jsme museli odebrat jednoho respondenta výrazně staršího (35let) a 3 respondenty s duálními diagnózami (autismus, mentální retardace), proto je počet respondentů zařazených do výzkumu 20. Mužů bylo 12 a žen 8, celkový věkový průměr byl 18,25 let (muži 18,33 let a ženy 18,13let). Jsme si vědomi, že zkoumaný vzorek zcela nekopíruje doporučený věk pro administraci tohoto testu (je uváděn v rozmezí 14 - 19 let), ale po konzultaci s autorem české mutace dr. Davidem Čápem jsme se rozhodli již tak malý vzorek Neslyšících neštěpit na dospívající a dospělé a použili jsme testový materiál pro dospívající. Vedly nás k tomu tyto důvody:

¹¹⁷ S ohledem na zákon č. 101/2000 sb. O ochraně osobních údajů nebudeme informace dále specifikovat.

- V naší práci se zabýváme zejména odlišností světa slyšících a světa Neslyšících. Tyto odlišnosti se lépe vnímají ve větším počtu probandů, ale náš celkový počet probandů byl již tak spíše nižší.
- Všichni zkoumaní jsou žáky základní školy nebo studenty střední školy (vzhledem k tomu, že Neslyšící mohou mít až dva odklady a desetiletou školní docházku, mohou být studenti výrazně starší než běžná populace. Zároveň předpokládáme, že jejich problémy i způsob myšlení odpovídá spíše školnímu stupni než chronologickému věku.
- Uvedený věkový rozdíl by neměl ovlivnit výsledky.

3.5.1 Etická východiska výzkumu

Testovaným byl vysvětlen záměr testování, bylo jim poděkováno a všem byla nabídnuta možnost seznámení se s výsledky. Všichni testovaní s testem souhlasili (informovaný souhlas je v příloze 5), byla jim poskytnuta možnost, kdykoliv testování ukončit. Dále jim byla vysvětlena anonymita testování a fakt, že se nikdo o jejich výsledcích nedozví. Možnosti debaty nad výsledky využila jedna testovaná osoba.

Z důvodu důsledné anonymizace výsledků neuvádíme, v jakých školách pro sluchově postižené výzkum probíhal ani nepřidáváme žádné další informace (pouze věk a pohlaví, což jsou informace nutné k administraci testu).

3.6 Výsledky výzkumu a jejich analýza¹¹⁸

3.6.1 Modifikace psychologických testů pro Neslyšící

Pokud chceme zpřístupnit psychologické testy Neslyšícím máme v zásadě tři možnosti:

- vytvořit speciální test, který bude reflektovat jazykové možnosti Neslyšících a bude cílit na jejich potřeby,

¹¹⁸ Odkaz na Test PFT (C-W) s překladem do ČZJ je k dispozici v příloze, jsou tam viditelné jednotlivé testové situace, proto nepokládáme za nutné je popisovat v textu.

- přeložit z ASL (amerického znakového jazyka) do ČZJ test pro Neslyšící, který byl vytvořen na katedře psychologie Gallaudetovy univerzity,
- přeložit z českého jazyka do ČZJ stávající psychologický test a přizpůsobit jej potřebám Neslyšících.

První možnost je vzhledem k finanční náročnosti v současné době nereálná, byť se zdá býti možností ideální. Druhá možnost a sice překlad stávajícího testu z ASL, se jeví jako schůdnější, zvláště, když narůstá počet Neslyšících ovládajících ASL a tím pádem vzrůstá počet osob, které by se mohly podílet na překladu. Velkou výhodou je, že v České republice dlouhodobě žije Tim Curry, tlumočnick ASL, který by byl v tomto směru velkou pomocí. Test uzpůsobený americkým Neslyšícím by pro naše podmínky nebylo třeba upravovat na úrovni slyšící/neslyšící svět. Řešily by se pouze otázky jazykové a kulturní. Americký znakový jazyk je totiž do značné míry ovlivňován angličtinou. Jako příklad poslouží dvojice znaků SKUPINA a RODINA (GROUP a FAMILY), kdy znak pro rodinu je stejný jako pro skupinu, jen s tím rozdílem, že ruce při artikulaci naznačují písmeno F (podle slova *family* v angličtině). V českém znakovém jazyce takové propojování s češtinou není obvyklé a ČZJ je jazyk na češtině nezávislý.

Poslední nabízenou možnost jsme vyhodnotili jako nejschůdnější a v následující kapitole ukážeme, jakým způsobem je možné přeložit stávající psychologický test do českého znakového jazyka.

Jako test vhodný k překladu jsme vybrali Rosenzweigův obrázkový frustrační test (PFT (C-W) v úpravě Davida Čápa, (Čáp, 2015) Jsme si vědomi toho, že se nejedná o inteligenční test, po kterém nejvíce voláme, nicméně se ukázalo, že se jedná o test k překladu vhodný, a proto byl vybrán jako první v pořadí. Důvodů vhodnosti PFT (C-W) je hned několik: je pouze jednodimenzionální, testový materiál je doprovázen obrázky a obsahuje pro Neslyšící známé situace. V neposlední řadě je výhodou možnost konzultovat obsah testu i obrázky s autory české verze, zejména pak s Davidem Čápem. Původně zamýšlená varianta počítala i s kontaktováním Jany Wienerové, autorky kreslené předlohy, pokud by se ukázalo, že některé z nabízených situací jsou pro neslyšící probandy neuchopitelné. V průběhu procesu překladu se tato obava ukázala jako lichá, a tak test zůstal v původní grafické podobě, měnil se pouze počet obrázků

na stránce. Vybraný test byl přeložen ve spolupráci s organizací DeafFriendly, která poskytla prostory a techniku potřebnou pro překlad a tlumočnický českého znakového jazyka.

3.6.2 Popis úpravy a překladu psychologického testu do znakového jazyka

Překlady psychologických testů z jiných mluvených jazyků do českého jazyka jsou prováděny běžně, na rozdíl od překladu testů do jazyka znakového. Před započítím této práce nebyl v České republice žádný psychologický test pro Neslyšící přeložen (v roce 2022 Chudožilov Bendová a Holubová přeložily AVTL), nicméně existovala zkušenost s překladem odborných textů do českého znakového jazyka, včetně terminologie, (např. porodnická terminologie pro Ústav péče o matku a dítě v Podolí). Právě ve spolupráci týmu tlumočnicků a odborníků jsme čerpali inspiraci pro překlad psychologického testu do českého znakového jazyka. Ještě před započítím překladu bylo nutné sestavit tým odborníků. Osvědčila se práce ve dvou fázích. V první fázi se sejdou odborníci na danou problematiku (psychologové) spolu s tlumočnickými a lingvisticky vzdělanými rodilými mluvčími ČZJ a provedou v rámci řešitelského týmu překlad testu do českého znakového jazyka. Poté jiný tlumočnický provede zpětný překlad do českého jazyka. Tento překlad následně řešitelský tým srovná s původní verzí testu. V případě, že se verze shodují, je překlad v druhé fázi ještě jednou zpracován neslyšícími lingvisty. Tito odborníci jsou v roli jazykových supervizorů.

Takový proces překladu je poměrně složitý. Vzhledem k mnohvrstevnatosti některých psychologických testů jsme zvolili následující postup: pro nácvik vhodných postupů a eliminaci problematických míst v projektu poslouží právě test PFT (C-W). Při překladu je třeba pracovat s faktem, že Neslyšící jsou jazyková a kulturní menšina a že se test pouhým překladem může změnit, tj. nestačí testy pouze přeložit do ČZJ. Pro dokreslení uvádíme několik příkladů: díky vizuálnosti znakového jazyka nelze použít některé položky ve slovníkových subtestech (např. ve verbální části inteligenčního testu WISC se objevuje otázka "Kolik dní má týden?", v českém znakovém jazyce TÝDEN znázorníme vztyčením sedmi prstů na ruku, tedy v otázce je již odpověď obsažena a otázka tak ztrácí měřicí kritérium). Další názornou ukázkou je otázka „K čemu se používá hřeben?“, kdy znak HŘEBEN přímo ukazuje na česání. Na tomto příkladu je vidět, jak velmi záleží na jazycích, ze kterých je test překládán (připomínáme problém s haléřem a niklem v ASL zmiňovaný v kapitole o práci s psychologickými testy v zahraničí). V danou chvíli pak testující není schopen určit, zda testovaný jen nezopakoval znak, aniž by znal odpověď na otázku, nebo mu otázkou vlastně byla nabídnuta nápověda. Jenže pokud

změním použité znaky, aby odpověď přímo neosahovaly, nezměníme tím význam celého testu? Nezačneme zkoumat něco úplně jiného? Pokud test přizpůsobíme Neslyšícím například tím, že se nezeptáme Kolik dní má týden, ale: „Vyjmenuješ dny v týdnu?“ či „Na co se používá tato věc?“, ukážeme pouze na obrázek, v případě, že se ptáme na hřeben. Nicméně je potřeba si neustále připomínat validitu testu. S podobnými problémy se při překladu testu AVLT potýkaly také Bendová a Holubová (Chudožilov Bendová et al., 2022), kdy z podnětových slov musely vyřadit slovo *klobouk*, které má jako znak v ČZJ mnoho variant, a nahradit ho znakem *čepice*, který je v toto směru jednoznačný. Další problém působila fonologická podobnost znaků¹¹⁹, která by mohla vést k lepšímu zapamatování a v konečném důsledku i zkreslení výsledku testu (Chudožilov Bendová et al 2022).

Chudožilov Bendová uvádí ještě jeden příklad: V osobnostních dotaznících se objevují otázky, které mají úplně jiný význam, odpovídá-li na ně neslyšící osoba např. „Stává se vám, že nerozumíte, o čem lidé mluví?“ Pokud Neslyšící odpoví po pravdě, že stává, a test vyhodnocuje někdo neznalý, může odpověď vyhodnotit jako rys paranoie (Chudožilov Bendová, in Hradilová et al., 2023).

Další problém při převádění testů do znakového jazyka představuje samotná podstata znakových jazyků a sice jejich vizuálnost: neslyšící člověk, který komunikuje, nemůže kromě komunikace dělat nic jiného, musí se plně soustředit na sdělení. Neslyšící tak přichází o celou řadu cenných informací odposlechnutých jen tak mimochodem. Vše, co Neslyšící ví, se musel chtít naučit nebo ho to někdo musel naučit. Slyšící děti často na otázku „Jak to víš?“ odpovídají: „Když jsem si hrála, mluvila o tom maminka s tetou“. Čili něco náhodně zaslechnou a časem si to integrují do svého vidění světa. Neslyšící, je o takové náhody ochuzen. Proto je třeba se zamyslet nad slovníkovými substestý testů inteligence, kde neznalost jednotlivých slovíček u neslyšících dětí v žádném případě nemusí znamenat nedostatečnou inteligenci. Dále je třeba mít na mysli fakt, že znakový jazyk nemá psanou podobu a Neslyšící si musí jakékoliv psané informace uchovávat v jazyce, který je pro ně druhým/cizím, např. v češtině. V neposlední řadě je třeba se vyrovnat s odlišnou mentalitou Neslyšících (Neslyšící jsou i díky znakovému jazyku zvyklí vyjadřovat své emoce výrazněji, mimika je nedílnou součástí komunikace a nese (mj.)

¹¹⁹ Určité znaky měly shodný tvar ruky nebo pohyb v prostoru. Dalo by se to přirovnat ke zvukové podobnosti slov, které se pak jistě pamatují lépe.

gramatický význam, proto se může na první pohled zdát, že vše více prožívají). V úvahách o způsobu překladu je nutné přihlédnout ke značné slovníkové diferenciaci uživatelů českého znakového jazyka podle věku, pohlaví a vzdělání. Připomínáme zatím neexistující test úrovně znakového jazyka. V současnosti probíhá diskuze kvůli zohlednění jazykových dovedností Neslyšících a možné odlišení jazykových variant v testu.

3.6.3 Interpretace výzkumné aplikace PFT (C-W) na Neslyšící respondenty

Nepřímým výsledkem výzkumu v diagnostické části práce je excelový sešit na automatické vyhodnocování tesu PFT (C-W), jehož autorem je Václav Veselý. V níže uvedených shrnujících tabulkách i v excelových vyhodnoceních testů všech testovaných (které jsou k dispozici v příloze) je změněno označení některých faktorů a kategorií. Z technických důvodů je nahrazeno _*.

V následující tabulce ukazujeme souhrnné výsledky všech testovaných respondentů. Pro lepší přehlednost je v tabulce použita barva. Barevná paleta se pohybuje od zelené přes žlutou do odstínů červené, kdy tmavě zelená představuje nejnižší procentuální zastoupení daného jevu a sytě červená naopak procentuální zastoupení nejvyšší.

Protokol	GCR	O-D	E-D	N-P	E-A	I-A	M-A	E*	I*	E* + I*	E - E*	I - I*	M-A + I*
1	23,5%	16,7%	54,2%	29,2%	37,5%	25,0%	37,5%	8,3%	12,5%	20,8%	8,3%	4,2%	50,0%
2	26,5%	19,6%	52,2%	28,3%	21,7%	39,1%	39,1%	4,3%	8,7%	13,0%	8,7%	8,7%	47,8%
3	44,1%	14,6%	33,3%	52,1%	35,4%	43,8%	20,8%	2,1%	8,3%	10,4%	8,3%	12,5%	29,2%
4	35,3%	37,5%	33,3%	29,2%	33,3%	37,5%	29,2%	4,2%	0,0%	4,2%	4,2%	12,5%	29,2%
5	29,4%	43,5%	43,5%	13,0%	39,1%	26,1%	34,8%	4,3%	0,0%	4,3%	8,7%	8,7%	34,8%
6	32,4%	25,0%	52,1%	22,9%	45,8%	25,0%	29,2%	0,0%	0,0%	0,0%	20,8%	18,8%	29,2%
7	35,3%	16,7%	66,7%	16,7%	37,5%	25,0%	37,5%	4,2%	4,2%	8,3%	16,7%	16,7%	41,7%
8	44,1%	34,1%	45,5%	20,5%	43,2%	36,4%	20,5%	0,0%	13,6%	13,6%	15,9%	4,5%	34,1%
9	14,7%	22,7%	54,5%	22,7%	38,6%	31,8%	29,5%	0,0%	22,7%	22,7%	9,1%	6,8%	52,3%
10	41,2%	12,5%	43,8%	43,8%	37,5%	37,5%	25,0%	4,2%	4,2%	8,3%	8,3%	14,6%	29,2%
11	50,0%	39,6%	52,1%	8,3%	47,9%	31,3%	20,8%	6,3%	6,3%	12,5%	16,7%	14,6%	27,1%
12	35,3%	23,9%	54,3%	21,7%	34,8%	17,4%	47,8%	4,3%	8,7%	13,0%	15,2%	4,3%	56,5%
13	38,2%	31,3%	45,8%	22,9%	45,8%	31,3%	22,9%	0,0%	12,5%	12,5%	20,8%	6,3%	35,4%
14	38,2%	39,6%	41,7%	18,8%	31,3%	29,2%	39,6%	2,1%	8,3%	10,4%	6,3%	12,5%	47,9%
15	35,3%	31,3%	41,7%	27,1%	18,8%	43,8%	37,5%	4,2%	12,5%	16,7%	4,2%	8,3%	50,0%
16	44,1%	15,2%	65,2%	19,6%	43,5%	19,6%	37,0%	0,0%	4,3%	4,3%	26,1%	6,5%	41,3%
17	32,4%	43,5%	41,3%	15,2%	45,7%	32,6%	21,7%	0,0%	15,2%	15,2%	17,4%	8,7%	37,0%
18	47,1%	35,4%	37,5%	27,1%	39,6%	31,3%	29,2%	2,1%	0,0%	2,1%	14,6%	14,6%	29,2%
19	29,4%	27,1%	60,4%	12,5%	29,2%	37,5%	33,3%	2,1%	18,8%	20,8%	14,6%	4,2%	52,1%
20	44,1%	39,6%	52,1%	8,3%	52,1%	27,1%	20,8%	6,3%	4,2%	10,4%	16,7%	16,7%	25,0%
Průměr	36,0%	28,5%	48,6%	23,0%	37,9%	31,4%	30,7%	2,9%	8,2%	11,2%	13,1%	10,2%	38,9%

Tabulka 2: Výsledky vyhodnocení testu PFT (C-W) v procentech

Lépe jsou vidět odlišnosti v tabulce porovnávací normy (provedené D. Čápem) s výsledky respondentů (tabulka 3). Jsme si vědomi, že nelze provádět závěry týkající se Neslyšících na vzorku dvaceti respondentů, nicméně se domníváme, že určité tendence pozorovat můžeme. V souladu s cíli práce však chceme poukázat na nutnost speciálního přístupu k testování Neslyšících a rozvířít debatu o nutnosti vzniku standardů pro psychologické testování neslyšících osob.

Protokol	GCR	O-D	E-D	N-P	E-A	I-A	M-A	E*	I*	E* + I*	E - E*	I - I*	M-A + I*
1	1	5	5	7	3	5	9	3	3	3	1	2	3
2	1	6	5	6	1	9	10	2	2	2	1	2	3
3	2	5	1	10	3	10	6	2	2	2	1	3	2
4	1	10	1	7	3	8	8	2	1	1	1	3	2
5	1	10	3	4	3	6	9	2	1	1	1	2	2
6	1	7	5	6	4	5	8	1	1	1	2	3	2
7	1	5	7	4	3	5	9	2	2	2	2	3	3
8	2	9	3	5	4	8	6	1	3	2	2	2	2
9	1	7	5	6	3	7	8	1	3	3	1	2	3
10	1	4	3	9	3	8	7	2	2	2	1	3	2
11	3	10	5	3	4	7	6	2	2	2	2	3	2
12	1	7	5	5	3	4	10	2	2	2	2	2	3
13	1	9	4	6	4	7	7	1	3	2	2	2	3
14	1	10	3	5	2	6	10	2	2	2	1	3	3
15	1	9	3	6	1	10	9	2	3	2	1	2	3
16	2	5	7	5	4	5	9	1	2	1	2	2	3
17	1	10	3	4	4	7	7	1	3	2	2	2	3
18	3	9	2	6	3	7	8	2	1	1	1	3	2
19	1	8	6	4	2	8	9	2	3	3	1	2	3
20	2	10	5	3	5	6	6	2	2	2	2	3	2
Průměr	1,4	7,8	4,1	5,6	3,1	6,9	8,1	1,8	2,2	1,9	1,5	2,5	2,6

Tabulka 3: Vyhodnocení testu PFT (C-W) z hlediska norem

V komentářích se zaměříme na tendence, které ukazují odklon od normy (a to v obou směrech, tedy jak absencí jevu, tak jeho nadměrný výskyt):

Z hlediska typu agrese převažuje (O-D) převládání překážky (Čáp, 2015), kdy výsledný průměrný sten testovaných je 8,1.

Z hlediska směru agrese má (E-A) agrese zaměřená na okolí průměr stenů 3,1 čili výrazný podprůměr. Z uvedeného vyplývá, že ve verbálním projevu testovaný soubor nevykazoval agresi vůči okolí.

Část tabulky s červeným podbarvením se týká superego vzorce (jak se proband brání nařčení z chyby), výsledky probandů jsou porovnávány s normami, odpovědi jsou řazeny tzv. tertily, na třetiny (Čáp, 2015). Z výsledků testu vyplývá, že Neslyšící probandi nejméně ze všech

možností skórovali E-E, tedy na testovaném vzorku je patrná snaha vyhnout se v okamžiku frustrace agresi.

Naopak se ukazuje opačná tendence, kdy respondenti skórovali více M-A (snaha o přenesení se přes frustraci, snaha vyhnout se agresi), a I (osoba přizná chybu, ale bere ji jako nevyhnutelnou) (Čáp, 2015).

Otázka	Protokol																				%	
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20		
1.			1,0					0,5	0,5		1,0	1,0				0,5				1,0	28%	
2.			1,0				1,0	1,0		1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0		1,0	1,0	1,0	1,0	65%	
3.		0,5							0,5		1,0					1,0		1,0	1,0	1,0	30%	
4.	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	
5.	1,0		1,0	1,0	1,0		1,0	1,0		1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0			0,5	1,0		68%	
6.	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	
7.																					0%	
8.		1,0										0,5									8%	
9.	1,0										1,0					1,0	1,0				20%	
10.						1,0						1,0	0,5	1,0	1,0	1,0			0,5		30%	
11.	1,0	1,0		1,0		1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0				0,5	1,0	1,0	78%	
12.	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	
13.											1,0	0,5							1,0	1,0	18%	
14.							1,0			1,0	1,0		0,5							1,0	23%	
15.	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	
16.		1,0	1,0	1,0		1,0	1,0			1,0	1,0			1,0					1,0	1,0	50%	
17.			1,0		1,0	0,5								1,0		1,0					23%	
18.	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	
19.				1,0	1,0	1,0	1,0	1,0		1,0						1,0			1,0		40%	
20.	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	
21.	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0			1,0			0,5	0,5	0,5	1,0	1,0			1,0	1,0	0,5	0,5	63%
22.			0,5	1,0	1,0	1,0		1,0				1,0				1,0	1,0	0,5	1,0	1,0	50%	
23.	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	
24.			1,0					1,0	0,5	1,0				1,0							23%	
%	24%	26%	44%	35%	29%	32%	35%	44%	15%	41%	50%	35%	38%	38%	35%	44%	32%	47%	29%	44%		

Tabulka 4 Vyhodnocení Indexu skupinové konformity (GCR)

„Index skupinové konformity (GCR) vyjadřuje schodu probandem uváděných odpovědí s očekávatelnými reakcemi na jednotlivé situace.“ (Čáp, 2015, s 48)

Nulová konformita vyšla u situace č. 7 (číšník napomíná hosta, že je hlučný). Dle manuálu by měla být typická odpověď E (např. „To je mizerná obsluha.“) (Čáp, 2015, s. 26) Neslyšící ale reagovali smířlivě, případně se omlouvali. Je otázkou vyžadující další zkoumání, zda za méně útočné odpovědi nemůže osoba znakuující figurantky, která žádá o klid smířlivěji, než si můžeme představit, že je uvedeno v textu.

V testové situaci č. 8 (sdělení muže, že půjde tancovat s dívkou kolegy) bydle manuálu měla být očekávaná odpověď opět E („To je ale potvora!“ „Nepůjdeš!“) (Čáp, 2015, s.27)

Neslyšící probandi odpovídali spíše: „Jej, zapomněl jsem, ale chtěl jsem přijít.“ (M) „Mrzí mě to.“ (E') „Aha, to nevadí.“ (M'). Míra shody s GCR je jen 8 %.

Naopak nejvyšší míru konformity (78 %) vykázali respondenti u testové otázky č. 11 (člověk v noci volá na špatné číslo). Dle manuálu by měla být očekávaná odpověď E („Dejte mi pokoj,“, „Tak ať se to příště neopakuje!“) (Čáp, 2015, s.31). Toto zjištění je velmi zajímavé, neboť jsme v procesu překladu u této položky nejvíce zvažovali její nahrazení, jelikož jsme si mysleli, že Neslyšící se nemají možnost do takové situace dostat a představit si tedy případnou reakci.

Odpovědi na testovou situaci č. 5 (oprava hodinek) vykazovaly míru konformity z 68%, tj. byla druhá nejvyšší. Překlad této testové situace byl několikrát měněn a pro srozumitelnost byl prodloužen o informaci opakovaném rozbití. Zdá se tedy, že to bylo dobré rozhodnutí.

S problémem vyjádření emocí, kdy součástí překladu v nějaké míře být musí jsme počítali. Nejde technicky provést neutrální projev ve znakovém jazyce zobrazující frustrační situaci. Této diskrepanci se můžeme vyhnout posunutím norem (tedy indexu skupinové konformity) směrem k pravděpodobnějším odpovědím. Opět je třeba konstatovat, že na takovou změnu by bylo potřeba otestovat více respondentů.

U testové situace č 1. (rozbitá váza), odpovídali „Nevadí, koupím novou vázu“. Častěji nevyslovovali lítost, jen konstatovali fakt. Je otázkou zda tato odpověď znamená, že se probandi do takové situace nikdy nedostali a tak nechápou vážnost situace, nebo zda se jedná o nepochopení testové situace a odpovídali za majitele rozbité vázi.

U testové situace č. 7 (v restauraci) se často opakovala odpověď: „Omlouvám se, jsem neslyšící.“ „Omlouvám se, jsem neslyšící, omlouvám se, že jsem takový.“ Zdá se, že je to omluva natolik zvnitřnělá a neustále používaná, že ji Neslyšící používají i v „ideálním světě, kde všichni znakují“

I přes instrukce o ideálním světě Neslyšících se občas objevovaly odpovědi jako: „Já mám špatný sluch, prosím napište mi to na papír.“ nebo „Nevadí, jsem Neslyšící“ jako odpověď na situaci č. 11 (špatné číslo).

Z uvedeného lze usuzovat, že se možná jedná o vybudovanou komunikační strategii některých Neslyšících.

V situaci č. 16. (omluva za rozbité auto) se vyskytly odpovědi: „Omlouvám se, teprve dělám autoškolu.“ „Omlouvám se, ožral jsem se moc.“ U těchto odpovědí bylo nutné provést dotazování, zda se nejednalo o žert (hodnoceno by to bylo jako E, ironie), odpověď však byla chápána jen jako omluva s reálným přiznáním (tedy I)

Obtíže v porozumění situaci se objevovaly nejčastěji v místech, kdy se na obrázku vyskytovalo více osob než dvě. Několika testovaným k pochopení nestačilo video přehrát jednou, bylo třeba ho opakovat. Ve dvou případech bylo nutné celou situaci přehrát „ve skutečnosti“ s respondenty (žáci ZŠ). U žáků z jedné třídy základní školy se v situacích, kde chtěli vyjádřit údiv, se nápadně často (u třech různých dětí na třech různých místech) objevilo citoslovce *ježíšmarjá*. Ukázalo se, že ho často používá třídní učitelka a děti jeho užití okopírovaly.

Hodnocení a znakový jazyk

V některých situacích se vykytovala odpověď „Mlčím.“ Na první pohled by se mohlo zdát, že proband nemá na situaci odpověď, ale při pozdějším dotazování, kdy jsme odpovědi probírali, znakovali probandi TICHO, MLČET, ovšem ve významu: „Je mi to moc líto.“ „Omlouvám se“. Význam je čitelný zejména podle výrazu v obličejí. Zde tedy opět apelujeme na dovysvětlování vyplněných testů s neslyšícími klienty, neboť může nastat posun významu vzhledem k odlišnosti českého a českého znakového jazyka, kdy probandi v odpovědi použijí přesný překlad znaku, ovšem v testu je míněn v jiném významu. Na jiném místě poukážeme a zde jen opakujeme, že český jazyk je pro většinu Neslyšících jazykem druhým/cizím a jeho slovní zásoba nebývá tak bohatá. Proto by klienti měli mít možnost odpovědi znakovat, a to i v případě, že se rozhodnou pro psanou verzi (některé složitější odpovědi zapíše examinátor).

Obtíže v souvislosti se znakovým jazykem

Pokud žáci a studenti zapisují své odpovědi sami (nechtějí pomoci při zapisování), v interakci s ostatními lidmi většinou tykají. Je možné, že je to způsobené podstatou znakového jazyka, kde se tykání a vykání rozlišuje jiným způsobem (nikoliv tvarem slovesa) - spíš jde o

volbu znaků či orálního komponentu znaku. Nejde tedy o projev neomalenosti, ale o neznalost cizího jazyka. Občas se stane, že Neslyšící použijí v zápise doslovný překlad z ČZJ do českého jazyka. To má dvě rizika: přepis do českého jazyka není gramaticky správný a může vyvolat nesprávné spekulace o inteligenci pisatele, za druhé může znamenat riziko významového posunutí odpovědi. Například slova *dost*, *hotovo*, mohou být použita ve významu „Mám toho právě dost“, „Už jsme spolu skončili!“, „No, to je konec, co jsem to udělal.“ Je třeba respektovat volbu probanda zapisovat odpovědi v českém jazyce¹²⁰, nicméně apelujeme na důležitost dovysvětlujícího rozhovoru.

Znak TICHO (zapsaný v záznamovém sešitě jako „Mlčím.“ U situace č. 21 nebo 18) neznamená, že dotyčný neví, co odpovědět, ale vyjadřuje lítost nad danou situací. Při znakování tohoto znaku hraje prim nemanuální složka znaku, tedy – výraz v obličeji a mimika.

3.6.4 Stručné shrnutí diagnostické části výzkumu

Výzkumná otázka č. 1

Je test PFT (C-W) použitelný pro diagnostiku frustrační tolerance u Neslyšících?

Z uvedeného vyplývá, že test modifikovaný PFT (C-W) je použitelný pro diagnostiku frustrační tolerance u neslyšících osob.

Výzkumná otázka č. 2

Jaká omezení platí pro použití tohoto testu u neslyšících respondentů?

Před samotným testem je třeba zjistit preferovaný způsob komunikace. V případě volby českého znakového jazyka je v ideálním případě důležité ověřit úroveň znalosti ČZJ. V současnosti, takový test není, první krok k jeho vytvoření (referenční rámec pro znakové jazyky) však byl učiněn. Je tedy na administrátorovi, aby srozumitelnost testu u respondenta ověřil. Pokud bude úroveň znalosti ČZJ (přesto, že to bude preferovaný způsob komunikace) je vhodné využít služeb reálného tlumočnicka¹²¹.

Test PFT (C-W) se ukázal být pro testovací skupinu Neslyšících srozumitelný, tudíž se jeví jako využitelný k dalšímu užití v psychodiagnostice. Je však třeba provést další testování

¹²⁰ Někdy motivované touhou ukázat, že český jazyk klient ovládá.

¹²¹ Specifická forma tlumočení, kdy tlumočí Neslyšící tlumočnick, který je schopen přizpůsobit jazykovou úroveň projevu v českém znakovém jazyce neslyšícímu klientovi s jazykovým omezením.

na větším vzorku. Tvorba norem pro Neslyšící ale bude složitá, protože není možné provádět souběžné testování s jinými testy (například TAT, jak doporučuje Rosenzweig (1978), neboť taktéž u TAT chybí standardizace. Nabízí se pouze testování společně s AVL (Chudožilov Bendová et al 2022).

Výzkumná otázka č. 3

Jak se liší reaktivita Neslyšících oproti normám slyšící populace?

Na výzkumném vzorku se objevují tendence, které by bylo vhodné ověřit na větším počtu respondentů a sice že se Neslyšící se snaží vyhnout agresi vůči okolí (E-A), průměrně skórovali sten 3,1, zároveň vykazovali vysokou (8,1) tendenci vyhnout se agresi. Index skupinové konformity byl v průměru 1,4, to znamená, že neslyšící respondenti vykazují nízkou shodu s typickou odpovědí pro normy slyšící populace.

Výzkumná otázka č. 4

Jaká úskalí se v modifikaci objevovala?

V modifikaci se objevovalo několik úskalí. Zejména se jednalo o jazykové odlišnosti spojené s rozdílným fungováním češtiny a českého znakového jazyka, obzvlášť jeho existence v prostoru. V případě překladu se jednalo o snahu o najetí rovnováhy mezi neutrálním výrazem sdělení a frustrační situací. Naléhavost sdělení si tam každý respondent čtoucí text projektivně vloží sám. Tlumočnick byl si určitou polohu vybrat sám. Otázkou k dalšímu zkoumání je, jestli tento „neutrální“ překlad nezpůsobil snahu vyhnout se agresi u Neslyšících respondentů.

S ohledem na znalost kultury Neslyšících jsme do instrukcí přidali zmínku o ideálním světě Neslyšících, aby odpovědi respondentů nebyly autocenzurovány. Dále jsme vložili instrukci o odpovědi.

V průběhu překladu se vedly diskuze o vhodnosti určitých testovacích situací pro skupinu Neslyšících, nakonec bylo rozhodnuto, že Neslyšící, byť se do stejné situace nedostanou (např. testová situace č. 11- špatné číslo), mohou si podobnou situaci snadno představit, například splést si někoho v Messengeru, na Facebooku.

Výzkumná otázka č. 5

Je možné některé principy využít pro modifikaci jiných testů pro Neslyšící?

Domníváme se, že použité principy modifikace psychologického testu pro Neslyšící by bylo možné použít i pro modifikaci dalších psychologických testů, zejména verbálního testu inteligence, který pro diagnostické potřeby velmi chybí.

Jedná se zejména o práci v týmu, ve kterém jsou přítomni psychologové, tlumočníci českého znakového jazyka, rodilí mluvčí znakového jazyka a (ideálně) neslyšící lingvisté specializovaní na znakový jazyk. Tým pracuje v několika fázích a skupinách a překlad se kvůli ověření srozumitelnosti provádí oběma směry.

Dalším obecně platným principem je otázka jazykového uchopení testu. Vzhledem k různým variantám komunikace a jazykových kompetencí je nutné dopředu vědět, pro koho je test překládán a zvolit příslušnou jazykovou formu. Dle financí na překlad určených doporučujeme zvážit přípravu mutace pro osoby s minimálními jazykovými schopnostmi.

Vzhledem k tomu, že Neslyšící chápeme jako jazykovou a kulturní menšinu je vždy nutné u testu provádět modifikaci, samotný překlad do znakového jazyka nestačí.

3.6.5 Otázky k dalšímu zkoumání

Vzhledem k časové náročnosti celého výzkumu (jen překlad testu trval téměř dva roky) nebylo možné realizovat původní záměr v celém rozsahu. Týká se to zejména množství respondentů a z toho plynoucí nemožnost tvorby norem. Jsme si vědomi, že z počtu dvaceti respondentů nemůžeme dělat obecně platné závěry, nicméně se domníváme, že výzkum ukázal způsob, jakým lze modifikovat psychologické testy pro Neslyšící, a to pokládáme za jeho největší přínos. Dále výsledky testovaných osob naznačily určité tendence, které bude dobré podrobit dalšímu zkoumání.

Pouštění videa a případné překlady odpovědí testování protahují (až k hodině), což je významně delší čas, než který bývá u slyšících probandů – kolem 20 minut. Je tedy otázkou, zda se u testování Neslyšících uměle nesnižuje jejich frustrace administrativními úkony. Navrhujeme proto další zkoumání: otestovat kontrolní skupinu Neslyšících, kteří nemají problém s porozuměním v českém jazyce, zadat jim původní verzi a obě skupiny výsledků poté porovnat.

Pro potřeby klientů s minimálními jazykovými schopnostmi by bylo vhodné vytvořit další překlad do ČZJ, který bude mít sníženou jazykovou úroveň a bude tak pro respondenty srozumitelnější.

4 Specifika terapie Neslyšících

4.1 Základní východiska k výzkumnému šetření terapie Neslyšících

V kapitole o psychologii Neslyšících jsme se pokusili nastínit obecné skutečnosti, které určují, jakým způsobem se odborníci vztahují k této skupině lidí. Domníváme se, že právě odlišné vztahování se k Neslyšícím zásadně ovlivnilo také přístup k terapii neslyšících osob. Od 70. let minulého století se ve světě (počátek byl ve Spojených státech amerických) začal přístup k Neslyšícím měnit. Paradigma postižení a defektu ustupuje a přichází chápání Neslyšících jako jazykové a kulturní menšiny – tento proces je podrobněji popsán v kapitole Stručný vývoj přístupu k neslyšícím. U nás vlivem izolovanosti od západu tento trend přichází až po roce 1990. Je třeba říci, že přerod probíhá velmi pozvolna neboť odborníci zůstávají stejní a jejich názory a dávno naučené přístupy se většinou nemění. Obáváme se, že k úplné změně paradigmatu dojde až po generační výměně na obou stranách barikády – jednak odborníků, jednak samotných Neslyšících, kteří si budou vědomi svých práv a možností a budou se jich více domáhat a trvat na nich. Pohled na Neslyšící jako na svébytné, svéprávné bytosti zásadně mění přístup k jejich terapii (a terapii Neslyšících vůbec). Když je Neslyšící považovaný za mentálně retardovaného, nebo za člověka, který není schopen popsat svoje emoce, není možné s ním terapeuticky pracovat. Potměšil (1999) vypočítává charakteristiky sluchově postižených jako: impulsivní chování, nedostatek sebeúcty, nedostatky ve vývoji empatie, neschopnost popsat momentální psychický stav, vysvětlit pocity, obtíže v morálním vývoji, zpoždění v chápání některých prosociálních pojmů, týkajících se sociálních vztahů... zjednodušené až černobílé chápání povahových rysů a vlastností člověka (Potměšil, 1999, s 69). Proto někteří odborníci usuzovali/usuzují, že je možné pracovat pouze se slyšícími rodinnými příslušníky (např. Vymlátlová, 2015), kterým je třeba poskytnout oporu.

Aby terapie mohla efektivně probíhat, musí si terapeut a klient takzvaně „sednout“. Je to otázka osobního vkusu a sympatií, ale také terapeutického směru, ve kterém je terapeut vzdělán, věku obou zúčastněných a celkového nastavení. Někdy se jedná o zdoluhavý proces. Neslyšící si ale nemohou příliš vybírat. Psychologů, kteří poskytují terapeutické služby Neslyšícím je jak šafránu, jejich počet v České republice by se dal dle našeho odhadu ukázat na prstech.

Nejdůležitějším terapeutickým faktorem je dobře plynoucí komunikace. V souvislosti se znakovým jazykem je třeba zmínit zejména ty charakteristiky, které odlišují komunikaci slyšících a Neslyšících. Jazyková bariéra do jisté úrovně trvá, i když je slyšící terapeut znalý znakového jazyka. Neslyšící podvědomě užívají v komunikaci s ním např. méně specifických znaků¹²² a snaží se komunikaci přizpůsobit potřebám a zvyklostem slyšících. Proto ideálem zůstávají neslyšící terapeuti. Ve Spojených státech, kde funguje Gallaudetova univerzita, která od roku 1989 nabízí bakalářský program studia psychologie je cesta pro neslyšící psychology otevřená. Někteří autoři (např. Leigh 1999) dávají přístupnost studia psychologie, a tím i psychologických a terapeutických služeb pro neslyšící odborníky, do souvislostí s hnutím za neslyšícího prezidenta Gallaudetovy Univerzity (Deaf President Now Movement), kdy byl za rektora zvolen Irving King Jordan, neslyšící doktor psychologie. V České republice jsou tři neslyšící psychologové, snad v blízké době přibudou i další, nicméně ani pro jednu z nich nebyl znakový jazyk primárním komunikačním prostředkem a zatím jediným oborem, kde znakový jazyk není překážkou, zůstává studijní program Čeština v komunikaci neslyšících na Filozofické fakultě Karlovy Univerzity.

Vymlátílová (2015) uvádí, že s neslyšícím klientem lze použít pouze individuální terapeutický plán a v něm využít prvky behaviorální terapie. Nejdůležitější je práce s rodiči takového klienta. Terapii neslyšících jako takovou nebere vůbec v potaz. Máme za to, že v jejím pohledu je akcentováno jazykové hledisko, které je ve své podstatě logické (klient a terapeut se musí domluvit), nicméně z něj vyplývá přesvědčení, že terapii nelze provádět v jiném než mluveném jazyce. Pro dobrou terapii neslyšícího klienta (užívajícího znakový jazyk) je třeba buď terapeuta se znalostí znakového jazyka a reálií komunity Neslyšících, nebo alespoň terapeuta ochotného přijmout tlumočnicka znakového jazyka do svých sezení a dostatečně pokorného k odlišnostem světa Neslyšících a s velkou úctou ke komunitě. Ideálem je „divící se nadšenec“, který se doptává na to, co potřebuje vědět.

¹²² Takové znaky, pro které neexistuje v češtině jednoslovný ekvivalent. Často vyjadřují emoci, postoj nebo náladu mluvčího. (Motejzlíková, 2003)

4.1.1 Problematická místa v terapii Neslyšících

Ve chvíli, kdy neslyšící klient komunikuje (ať znakuje nebo se dívá), nemůže dělat nic jiného¹²³. To vychází z fungování znakového jazyka a podrobně se tomuto tématu věnujeme v kapitole o znakovém jazyce. Tento fakt má zásadní vliv na použití některých terapeutických technik, kdy je třeba podat všechna vysvětlení předem, a pak si být vědom, že veškerá interakce povede k přerušení tvořivého procesu. Například pokud se chceme dítěte stavícího v pískovišti optat, co právě dělá, musíme na něho zamávat (upoutat pozornost), případně se ho lehce dotknout na předloktí (opět poukazujeme ke kapitole o pravidlech komunikace Neslyšících). Ono musí práci přerušit a podívat se na nás. Tím se ale vystavujeme riziku, že nebude schopné navázat tam, kde skončilo, a přerušíme tak terapeutický proces. Slyšící dítě běžně může komentovat, co právě dělá, aniž by činnost přerušilo, a tak interakce mezi ním a terapeutem není zdaleka tak rušivá.

Dalším oříškem je provádění relaxací a imaginací. Relaxační techniky jsou mezi neslyšícími klienty oblíbené. Před začátkem relaxace je třeba předem vše vysvětlit – povyprávět příběh, vysvětlit dýchání, putování tepla a tíhy a to, jak bude celá relaxace probíhat. Pokud v rámci relaxace postupuje např. teplo a tíha, je možné tento postup korigovat předem domluvenými doteky. Některým Neslyšícím vyhovuje vibrační znamení, které ohlašuje postup v relaxaci. Další možností je provádět techniky bez zavření očí, alespoň ze začátku, kdy je potřeba nacvičit správný rytmus.

Jak jsme zmiňovali, relaxační techniky patří mezi velmi žádané nástroje pro psychologickou práci s Neslyšícími, ale je třeba si uvědomit, že pokud neslyšící klient zavře oči, ztratí veškerý kontakt se světem, a proto je třeba postupovat velmi pomalu a trpělivě zkoušet, kam až si klient dovolí zajít.

Terapeutické služby byly dlouhou dobu pro Neslyšící nedostupné. V současné době se dostupnost zlepšuje, nicméně obecné povědomí o psychologických a terapeutických službách není tak velké, jak by bylo záhodno. V komunitě Neslyšících (pravděpodobně též vlivem nedostupnosti odborné péče) vzniká poptávka po různých pseudopsychologických kurzech, rychlokoučích apod¹²⁴. Pro laika je velmi těžké posoudit, zda mu daný „odborník“ nemůže spíše

¹²³ Hluboký životní zážitek přinesla autorce textu i jízda autem s neslyšícím (značně upovídáným) řidičem.

¹²⁴ Velkým tématem posledních měsíců jsou mužské a ženské kruhy, kněžky ženství a sexualita.

uškodit. Neslyšící mají v tomto směru méně informací a nemohou proto příliš srovnávat. Proto je na nás, kteří poskytujeme služby neslyšícím klientům, abychom přísně drželi hranice a klienty v tomto směru edukovali.

V neposlední řadě je třeba zmínit skupinové terapie, které jsou pro většinu Neslyšících nedosažitelné. Výše jsme uváděli argument, že přítomnost tlumočnicka skupinu ruší, protože odvádí pozornost. Ovšem ani tematické skupiny pro Neslyšící možné nejsou. Ve shodě s du Feu a Chovaz (2014) připomínáme nedostatek anonymity v prostředí komunity Neslyšících. Není proto možné vytvořit bezpečné skupinové terapie, i když by byly tak potřebné. Možná právě proto mají velkou oblibu „ženské kruhy“, které vlastně skupinovou terapii suplují. Co však možné je, je pracovat s podpůrnými skupinami ve škole (např. pro děti s ADHD) případně je možná práce se třídou v rámci třídnických hodin, jejichž cílem je zlepšení klimatu ve třídě, prevence šikany, případně náprava sociálněpatologických jevů ve třídě. Při práci se třídou nemůžeme mluvit o skupinové terapii, ale můžeme používat terapeutické techniky, tak jak nám to bezpečí účastníků dovolí.

4.1.2 Dostupnost psychologických a terapeutických služeb

Jak jsme již v kapitole Systém odborné péče předesílali, v České republice je 12 základních škol pro sluchově postižené. V každé takové škole se nachází speciálně pedagogické centrum, které poskytuje i psychologickou podporu a diagnostiku. Pokud se na škole nachází školní psycholog, školní poradenské pracoviště a speciálně pedagogické centrum bývají úzce propojeny. Ne všichni psychologové, kteří na těchto školách působí, ovládají český znakový jazyk. Z části je to dáno nedostatkem takových odborníků, leckde to však odpovídá filozofii dané školy, kde jsou přesvědčeni, že ve většinovém světě se pouze mluví a děti proto musí být na takový svět připraveny. Historie a lingvistické zkušenosti ale ukazují, že lidé, kteří opravdu nic neslyší a nemohou komunikovat orálně, znakový jazyk potřebují, protože jim umožňuje plnohodnotné začlenění do společnosti. V případě čistě orální výchovy jsou jejich jazykové a kognitivní schopnosti značně omezeny.

Centrum pro dětský sluch TamTam, o. p. s. (bývalá Federace rodičů a přátel sluchově postižených) nabízí mimo jiné i psychologické služby a po revoluci byl dlouho jedinou organizací, která nabízela terapeutické služby Neslyšícím.

V neposlední řadě se setkáváme s psychologickými službami pro neslyšící v motolském centru kochleárních implantací, kde působí dr. Vymlátílová. Ta ovšem komunikuje pouze orálním způsobem, a tak psychosociální je podpora mířena spíše na pečovatele o malé neslyšící pacienty.

Z uvedeného vyplývá, že se neslyšící potýkají s nedostatkem psychologických služeb. A to zde vůbec nemluvíme o péči psychiatrické a o situacích, kdy nastane nutnost neslyšícího klienta hospitalizovat. Dlouhá léta hospitalizace neslyšícím klientům neovládajícím alespoň v písemné formě český jazyk umožněna nebyla. A pokud ano, byl pacient pouze medikován a pozorován. Na skupinová sezení neměl přístup tlumočnick ČZJ s odůvodněním, že na sebe strhává veškerou pozornost a ruší tak terapeutický proces. V současnosti se první vlaštovky objevují, například bohnická psychiatrická nemocnice přítomnost tlumočnicka ČZJ během hospitalizace umožňuje, ale stále to není standard. Je třeba si uvědomit, že Neslyšící mají omezené možnosti i co se týče krizových center a komunit pro drogově či alkoholově závislé. V této práci není prostor pro rozebírání psychiatrické péče, ale ne zřídka chodí za lékařem (psychiatrem) rodiče a převypráví mu příběh svého (i dospělého) dítěte¹²⁵. Když si pak klient objedná tlumočnicka ČZJ, slyšívá lékař trochu jiný příběh...

4.1.3 Etický problém vázaný na poskytování terapeutických služeb Neslyšícím

Gutman (2002) uvádí, že v současné chvíli provádíme rehabilitaci etických témat v souvislosti s psychologickou prací s Neslyšícími, protože dlouho dobu měli Neslyšící vzít za vděk kýmkoliv, kdo se snažil jim pomoci¹²⁶ (Gutman, 2002).

Často se s oblibou uvádí, že Neslyšící jsou „malá rodina“, taková malá vesnice, maloměsto. Tedy, že se všichni navzájem znají, nebo se alespoň jednou někde potkali. Což připomíná Peoples, když mluví v souvislosti s Neslyšícími o dvou rizicích, a sice “nebezpečí

¹²⁵ Tento bohužel neraritní příběh ukazuje pokřivené vnímání Neslyšících jako nesvéprávných bytostí – kdy Neslyšící ani nemusí být přítomen u vyšetření a zástupce jen dostane léky. Nebo v ordinaci přítomen je, ale ostatní o něm mluví, jako by tam nebyl.

¹²⁶ Toto tvrzení je platné napříč profesemi – od tlumočnicků přes učitele až po psychology. Bývalo pravidlem, že každý kdo je jen trochu ochotný znakovat a zná pár znaků je lepší než ten, kdo vůbec neznakuje. V současné době však vznikají etické kodexy, programy systematického vzdělávání a vše se pomalu zlepšuje- (pozn. autorky).

náklonnosti“ a „nebezpečí malého světa“, dále připomíná, že konec terapie nemusí nutně znamenat konec přátelství v neslyšící komunitě (zejména pokud se jednalo o neslyšícího terapeuta pocházejícího ze stejné komunity). (Peoples, 2002)¹²⁷ Poslední připomínka se může zdát pro pozorovatele neznalého komunity Neslyšících přinejmenším zvláštní. Pokud spolu dva Neslyšící mluví, velmi záhy zjistí, že mají společné známé a spolužáky. V takové atmosféře je velmi těžké najít odvahu vůbec psychologa vyhledat.

I pro samotné psychology nastává několik dilemat. Obecně platí pravidlo, že nemohu pracovat s více členy jedné rodiny najednou, případně, že není vhodné mít v péči klienty, kteří se vzájemně znají (byť o tom, že mají společného terapeuta ani nevědí), a tento fakt bývá důvodem k ukončení terapie. U neslyšících klientů a při malém množství odborníků to jde těžko. Také proto se začala scházet neformální skupina pražských psychologů pro Neslyšící (Michaela Veselá, Marie Chudožilov Bendová, Kateřina Holubová, Kristina Pánková Kratochvílová a Marie Holyanská), která se pokouší nějakým způsobem formovat současný stav a zamýšlí se také nad etikou psychologů pro Neslyšící, výstupem setkávání by měl být mimo jiné i etický kodex psychologa pro Neslyšící, vycházející zejména z Etického kodexu České asociace pro psychoterapii a Etického kodexu České komory tlumočnicků znakového jazyka.

V ideálním světě by se terapeutická práce s Neslyšícími nijak nelišila od práce s jinou jazykovou a kulturní menšinou, tedy probíhala by standartním způsobem jen by terapeut musel znát jazyk a kulturu dané menšiny. Když mám v péči Američana, musím mluvit perfektně anglicky, vědět o Dni díkůvzdání, americkém vzdělávacím systému a zdravotním pojištění. Jenže v ideálním světě nejsme, a tak se v péči o Neslyšící neustále setkáváme s nedostatkem kolegů a nedostatkem následné či souběžné péče.

¹²⁷ Větší provázanost vztahů v komunitě vede k častému překračování hranic a pro psychologa je velmi obtížné si je udržet – je třeba nalézt rovnováhu mezi dostatečně pevnými hranicemi a pocitem jisté odměřenosti, které jejich nastavení může v komunitě vzbuzovat. Dle zkušeností autorky i jejich kolegyň Neslyšící často kontaktují psychologa s prosbou o pomoc prostřednictvím SMS, Facebooku nebo WhatsAppem velmi pozdě večer či o víkendu a berou to, že je k dispozici jako samozřejmost.

4.1.4 Počet psychologů věnující se neslyšícím klientům

Psychologové jsou ve všech školách pro sluchově postižené v ČR, často jsou ke školám přidružená SPC, kde probíhá také testování klientů. Ne všude však používají pro komunikaci s Neslyšícími český znakový jazyk. Buď ho neumějí nebo mají pocit, že to není plnohodnotný komunikační prostředek. Psychologové poskytují poradenské a diagnostické služby, pokud mají psychoterapeutický výcvik, tak i terapii (nově terapeutické poradenství). Dlouhou dobu byla jedinou psycholožkou poskytující psychologické služby v ČZJ Věra Doušová (Procházková), která působila v psychologické poradně Federace rodičů a přátel sluchově postižených, postupně se k ní přidávaly další: Michaela Veselá, Iva Jungwirthová a Kristina Pánková Kratochvílová.

Psychologové ovládající český znakový jazyk jsou nejvíce zastoupeni v Praze, případně ve Valašském Meziříčí. Pokus o jejich ucelený seznam je k dispozici v příloze 9.

Nedostatek psychologů a terapeutů, kteří ovládají český znakový jazyk (nebo jsou sami přímo Neslyšící) vede k tomu, že jsou Neslyšící nuceni takové služby nevyužívat, případně vyhledávat terapeuty v doprovodu tlumočnicků.

Neexistuje žádný oficiální seznam psychologů, kteří ovládají český znakový jazyk, nebo mají alespoň respektující přístup a jsou ochotni konzultovat přes tlumočnicka ČZJ. Během koronavirové pandemie se o sepsání pokoušela Holubová, ale jména uvedená v příloze se tam více méně opakovala.

Není v silách této práce takový seznam vytvořit, budeme ho však mít na zřeteli do dalších let.

4.1.5 Terapeutická práce za přítomnosti tlumočnicka českého znakového jazyka

Tlumočníci českého znakového jazyka umožňují terapeutické působení i terapeutům bez znalosti ČZJ, tím se výrazně zvyšuje dostupnost psychologických služeb pro Neslyšící. Tlumočníci tlumočící psychologické sezení musí mít znalost psychologické terminologie. Sezení konkrétního klienta tlumočí většinou stále stejný tlumočnick, který již zná jmenné

znaky¹²⁸ zúčastněných osob a celkově se orientuje v problému. Tlumočníci nemusí podepisovat před sezením mlčenlivost, neboť ta je součástí etického kodexu a pokud je tlumočnická služba akreditovaná a/nebo je členem některé z profesních organizací (což by v kontextu psychologických služeb mělo být samozřejmostí) má již mlčenlivost podepsanou.

Klienti se prostřednictvím tlumočnicků ČZJ objednávají již na sezení, proto je třeba být připraven na to, že ženský hlas sdělí: „Dobrý den, tady Jan Novák, volám prostřednictvím tlumočnické služby znakového jazyka...“

Jak již bylo popisováno v kapitole o komunikaci prostřednictvím tlumočnické služby znakového jazyka, tlumočnický partner není terapeutův komunikační partner a měl by být prakticky neviditelný, i když sklenici vody ocení. Při delším sezení je nutné pamatovat na tlumočnické přestávky, stačí pár minut, kdy si tlumočnický partner vydechne a nabere nové síly.

Terapeutická práce s tlumočnickem má své výhody i nevýhody. Pokud terapeut není rodilý mluvčí znakového jazyka¹²⁹ má více prostoru na vlastní terapeutickou práci. Někteří autoři (např. Leight, 1999) upozorňují na blok mezi terapeutem a klientem, který tlumočnický partner vytváří. Terapeut přichází o přímý kontakt s klientem a spousta informací zůstává „ztracených v překladu“. Je proto velký rozdíl, když terapeut znakový jazyk ovládá a tlumočnický partner používá „jen pro jistotu“, nebo zda se jedná o terapeuta, který se znakovým jazykem nemá žádné zkušenosti.

Při terapeutické práci za přítomnosti tlumočnické služby ČZJ musíme brát v potaz několik věcí: Je třeba dělat pauzy v proslovu (pokud je delší). Vzhledem k odlišné gramatice českého a znakového jazyka musí tlumočnický partner často čekat až na konec sdělení. Tlumočnický partner by si měl být

¹²⁸Jména osob v českém znakovém jazyce jsou buď přímým překladem z češtiny, zejména pokud se jedná o rozšířená biblická křestní jména a lehce přeložitelná příjmení (např. Marie, Petr, Malý, Veselá, Kos atd.) anebo častěji tzv. jmenným znakem, který zastupuje jméno i příjmení a nejčastěji reflektuje výraznou nositelovu charakteristiku, vlastnost či vizuální podobnost. Je dobré, když tlumočnický partner tyto znaky zná.

¹²⁹ Pozn. autorky: Moje spolupráce s tlumočnickou službou českého znakového jazyka je obtížná zejména pro mě, protože když sleduji znakového klienta, myslím v ČZJ, a tak můj projev v jazyce českém je dost tristní. Obsahuje různé agramatismy, v souvislosti se strukturou znakového jazyka. Často začínám větu slovy: *právě, důvod, věc...*

sám schopen regulovat rychlost promluvy a gestem ruky dát vědět, že má klient či terapeut s odpovědí počkat.

Jistě neúplný seznam tlumočnicků ČZJ s praxí pro psychologické služby: Nad'a Hynková Dingová, Michaela Wu, Monika Boháčková, Terezie Vasilovčík Šustrová, Dominika Zoufalá, Martina Hájková.

4.1.5.1 Přítomnost relay tlumočnicka na sezení

Pokud terapii vyhledá klient, který obtížně komunikuje, má minimální jazykové dovednosti (úplně neovládá ani češtinu ani český znakový jazyk) případně má nějaké mentální omezení, bývá dobrým zvykem pozvat druhého, neslyšícího tlumočnicka, který se snáze úrovní projevu přizpůsobí klientovi. Je otázkou, zda v tomto případě mluvit o terapii v pravém slova smyslu nebo spíše o poradenství či edukaci, je však zapotřebí více než kdy jindy držet strukturu a neustále zkoumat, jestli klient rozumí.¹³⁰ Tato terapie pak může být náročnější nejen kvůli probíraným tématům, ale zejména vzhledem k délce tlumočení, která se dvěma tlumočnickými protahuje.

Relay tlumočníci v ČR: Josef Herz (koordinátor neslyšících tlumočnicků v Tichém světě), Kateřina Holubová, Regina Černá, Petr Vysuček, Matěj Čipera, Jana Tučková.

4.1.6 Možnosti terapeutické práce s Neslyšícími (vhodné směry a metody)

Ukazuje se, že určité terapeutické směry a techniky jsou pro práci s neslyšícími klienty výhodnější. Nejčastěji je v publikacích věnujících se terapii Neslyšících zmiňovaná kognitivně behaviorální terapie (Glickman a Harwey, 1996, Leight (ed.) 1999, du Feu a Chovaz, 2014). Výhodné se zdají být více strukturované terapeutické směry zaměřené na práci s tělem. Ovšem v žádném případě to neznamená, že by terapeut pro Neslyšící nemohl mít výcvik například v logoterapii.

Kognitivně behaviorální terapie (KBT) Edwards a Crocker uvádí, že KBT je nejvhodnější způsob terapie mladších školních dětí, pomáhá ke tvorbě identitního jádra

¹³⁰ Pokládáme za nutné zopakovat, že není vhodné se ptát, zda klient rozuměl, neboť často ze studu či strachu odpovídá, že ano. Vhodné je se ptát, jak tomu klient rozumí.

(identity core believ) (Edwards a Crocker, 2008, s. 82), také doporučují tento způsob vedení při terapii tinnitu. Terapeutky věnující se Neslyšícím v České republice mají také výcviky v systemické terapii a Gestalt terapii a nepocítují žádná omezení pro práci s neslyšícími klienty.

Krátká, na řešení zaměřená terapie Steva de Schazera a Insoo Kim Berg vychází se systemické filozofie, cílem je zaměřit se na rozvoj řešení, nikoliv na problémy. (Kim Berg, 2013) Výhodou je strukturovanost a menší časová náročnost. Jejich „zázračná otázka“ pomáhá uvědomit si nenásilným způsobem, kde je problém a jakým směrem napnout síly. Pro některé klienty je to snazší způsob formulování zakázky. Je však třeba nepodcenit přípravu na její položení, neboť zázračná otázka se nemůže v terapeutickém procesu zopakovat.

Pesso Boyden je terapeutický směr, který využívá práci s emocemi a tělesným prožitkem. Prostřednictvím této kombinace je možné přehrát důležité situace z minulosti a změnit jejich prožívání a emoční ladění (Pesso et al., 2009). V případě neslyšících klientů zejména pocit blízkosti a porozumění, případně sdělení „Mám tě rád“. Jakkoliv se nám může zdát toto ujištění jako běžná součást konverzace mezi rodiči a dětmi, někteří Neslyšící ji od svých slyšících rodičů nikdy neslyšeli (ani neviděli).

Arteterapii pro Neslyšící se věnuje zejména Potměšilová (2016), která ji používá jak terapeuticky a diagnosticky, zejména k tréninku komunikačních dovedností. Nově také absolvovala arteterapeutický výcvik Neslyšící učitelka, která se navíc malbě aktivně věnuje.

Terapeutické pískoviště je metoda, která využívá terapii hrou. Pracuje zejména s emocemi klienta, které by jinak bylo pro klienta obtížné vyjádřit a potřebami, které jsou z jeho pohledu nenaplněné. Pískoviště lze použít i relaxačním způsobem, tvorbou mandal, vysypáváním různobarevných písků do obrazců nebo jen zabořit ruce do písku a vnímat jeho působení na ruce. U Neslyšících je tato technika velmi oblíbená. Jen připomínáme, že je třeba se s klientem domluvit předem a do interakce s ním během tvořivého procesu vstupovat, až když on sám vyhledá oční kontakt. Pokud se potřebujeme klienta na něco optat, musíme počítat s tím, že přerušíme jeho myšlenkové pochody, protože musí zvednout hlavu a podívat se na nás.

Rieger a Vyhnálková (2001) využili pro svou terapeutickou práci metaforu Ostrova rodiny. U této techniky vyzdvihneme její vizuálnost. Je vhodná i pro rodiny, kde členové

nemluví stejným jazykem (rodiče neznakují) a potřebují si vztahově něco ujasnit. Ze zkušenosti autorky je tato technika efektivnější než rodinná terapie za přítomnosti tlumočnicka ČZJ, která mnohdy sklouzává k chrlení problémů, jelikož jsou klienti nadšení, že si konečně mohou věci vyříkat. Navíc vzdáleností a otočením můžeme neverbálně ukázat pozici v rodině, pocit osamění a nedorozumění, který mezi členy rodiny může panovat. Lidé, kteří nejsou zvyklí vzájemně o emocích mluvit, přijímají takové techniky s povděkem.

Obecně lze říci, že je při terapeutické práci s neslyšícími klienty vhodné využívat různé techniky, které využívají vizuálnosti, jako např. sochání, práce s kameny, figurkami v pískovišti i bez, práce se zobrazením časové osy pomocí provázku, zobrazujícího život jednotlivce nebo rodiny a kamínků ukazujícím na nejdůležitější životní události, můžeme poodejít a podívat se na svůj život s odstupem.

Možná překvapivě Edwards a Crocker (2008) doporučují využívat kombinaci KBT a narativní terapie, kdy narativní terapii používají k převyprávění příběhů. Neslyšící dítě, pokud se narodí slyšícím rodičům neví, jak se vztahovat k tomu, že neslyší, přebírá tedy vzorec svých rodičů, ve kterém se většinou mísí strach o budoucnost dítěte a lítost. Takový vzorec je potřeba celý změnit a dát tím dítěti naději v jeho vlastní budoucnost.

Test rodinného systému – FAST pro práci s rodinným systémem se velmi osvědčuje FAST, který však pro terapeutické potřeby nevyužíváme diagnosticky. Vymodelování různých pro rodinu typických situací a hovor nad nimi s případným měněním pozic bývá pro klienty přínosný a zdá se, že je tato technika pro ně přijatelnější než například sochání. Výhodou je také to, že lze pracovat jen s jednotlivci, a proto ji lze použít i při práci s velmi rozhádanými páry, kde sochání nepřipadá do úvahy. Vzhledem k tomu, že instrukce lze přeložit do ČZJ a hovor nad jednotlivými situacemi lze také provádět v ČZJ, domníváme se, že nic nebrání terapeutickému používání metody FAST pro neslyšící klienty. Ukazuje se, že by FAST mohl být v oblasti diagnostické a terapeutické práce s Neslyšícími velmi cenný nástroj, proto mu budeme věnovat více pozornosti.

Test rodinného systému vytvořil Thomas M. Gehring, pro české poměry ho v roce 2005 upravila Irena Sobotková. Testový materiál se skládá z šachovnice o 89 polích (9 x 9), 6 mužských a 6 ženských figurek s naznačenými očima a ústy. Dále obsahuje 3 páry (muž – žena) v oranžové, fialové a zelené barvě a 18 válců a podstavců různé výšky (1,5cm, 3cm a 4,

5 cm). V neposlední řadě sada obsahuje záznamové listy. Jako první se snímají anamnestické údaje. Proband je dotazován na informace, které se týkají vyplňování testu – kdo s ním sdílí domácnost nebo se v domácnosti často vyskytuje, zda se v rodině vyskytuje nějaké onemocnění, čím se členové rodiny zabývají a jak jsou staří.

Poté je vysvětlen princip testu – co znamená vzdálenost mezi jednotlivými aktéry, a jakým způsobem se posuzuje jejich vliv. Klient je upozorněn na význam obličejové figurek. Následně je proband vyzván, aby postupně sestavil tři různé situace: typickou, ideální a konfliktní. Modeluje je postupně a vždy, když je daná situace postavena, examinátor se ještě ptá na doplňující informace -např. „Jak dlouho jsou vztahy v rodině takové“, jak jste je tady ukázal/a?“ „Jak často se tato situace objevila a jak potom dlouho trvala?“ „Kdy se taková situace objevila poprvé a kdy to bylo naposledy?“ „Kdy poprvé se stala?“ „Jak se tyto (zde znázorněné) vztahy liší od vztahů, které byly v rodině dřív?“ „Proč se vztahy takto změnily?“ „Jak důležité to bylo pro vás a pro ostatní členy rodiny?“ (Gehring, 2005).

4.1.7 Neslyšící rodina v terapii

Autorka práce se jako rodinný a párový terapeut často setkává s konflikty a nepochopením v rodinách. Řeší konflikty mezi partnery, mezi dětmi, i konflikty mezigenerační. Neslyšící mají kromě problémů, které přináší život, a se kterými se běžně potkáváme u slyšící většiny několik komplikací specifických pro tuto jazykovou a kulturní menšinu. Zdá se však, že společným jmenovatelem bývá nejistota. Slyšící rodiče svým neslyšícím dětem často předávají nedůvěru v jejich schopnosti. Pravděpodobně se jedná o kombinaci špatné komunikace mezi rodiči a dětmi a toho, jak se v minulosti přistupovalo k Neslyšícím. Některé předsudky (jako například nedůvěra ve znakový jazyk, pocit, že jsou Neslyšící lehce ovlivnitelní, či že ne vše Neslyšící dokážou pochopit) se stále objevují.

Často bývá primární zakázkou (kterou slyšíme, ale nepřístupujeme na ni) “Opravte” mi ho/ji, „vysvětlete mu/jí, že tohle nemůže dělat.“ Slyšící, zpravidla málo informovaní rodiče, se často chovají ke svým dětem (i dávno dospělým) jako k nesvéprávným jedincům. Není ojedinělé, že potomkům již majícím děti a žijícím v manželství rodiče spravují peníze a rozhodují, zda pojedou či nepojedou na dovolenou nebo zda si mohou koupit lepší telefon. Rodiče argumentují tím, že jsou to nutná opatření, protože jsou jejich děti postižené a je potřeba je chránit. Práce s takovou rodinou je velmi obtížná, protože do terapie vstupuje edukace na

jedné straně a práce na uvědomování si vlastní hodnoty na straně druhé. Je třeba postupovat opatrně, aby bylo možné v terapii pokračovat, nicméně je třeba počítat s variantou, že rodič, který nedostane (nemůže dostat) to, co chtěl, další spolupráci odmítne.

Dle Nance (2004) si 85 % Neslyšících bere neslyšící partnery a jako hlavní důvod uvádí společný jazyk a kulturu, ale také jednodušší seznámení ve specializovaných školách a spolecích pro Neslyšící.

4.2 Výzkumné cíle a design a metody výzkumu terapeutické části

Cílem práce je představit terapeutickou práci s Neslyšícími, pokusit se poukázat na její zákonitosti a vysvětlit hlavní rozdíly mezi terapeutickou prací se slyšícími a neslyšícími klienty. V rámci výzkumu se pokusíme analyzovat hlavní témata se kterými Neslyšící přichází za terapeutem. Jsme si vědomi možného zkreslení výsledků daného kontextem profesního uplatnění autorky textu a jejím způsobem práce. Design byl zvolen podle Miovskeho (2006) jako práce s již existujícími materiály. Vzhledem ke specifické problematice a omezenému počtu respondenů (danému jednak počtem Neslyšících vůbec, jednak dlouhodobostí spolupráce s jednotlivými klienty v rámci výzkumu) volíme **kvalitativní design**. Jako podklad pro výzkum posloužila dlouhodobě sbíraná data - zápisy z konzultací s neslyšícími klienty, kteří prošli pracovní autorky dizertační práce a kteří souhlasili s výzkumem. Jednotlivé zápisy z konzultací byly podrobeny **tematické analýze**, která se jeví jako nejvhodnější nástroj pro práci s danou tematikou i stupněm anonymizace, neboť poskytuje značnou flexibilitu. Tematická analýza zahrnuje zkoumání kategorizaci a vymezení témat z předem sesbíraných materiálů (Boyatzis, 1998). V souladu s Brawn a Clarke (2006) jsme přemýšleli o tématech, která by se mohla objevovat ve výzkumu ještě před započítáním sběru dat. Ve výzkumu byla použita metoda sběru dat z terapeutických rozhovorů autorky textu.

Rozhovory byly nestrukturované, v souladu se systemickou terapeutickou školou. Probíraná témata záležela na klientech, u některých se v průběhu času obměňovala. Konzultace probíhaly buď s jednotlivci, nebo s páry, případně s celou rodinou. Některým konzultacím byli přítomni tlumočníci českého znakového jazyka. Zápisy z těchto sezení byly posléze podrobeny tematické analýze.

4.3 Výzkumné otázky

Výzkumné otázky vychází z kapitoly o specifikách terapie Neslyšících.

- 1) **Jaká jsou hlavní témata, se kterými Neslyšící klienti přichází do terapie?**
- 2) **Jak se liší zakázky, se kterými Neslyšící klienti přichází na psychoterapii od ostatních klientů?**
- 3) **Co brzdí Neslyšící, aby více využívali terapeutických služeb?**
- 4) **Ve kterých aspektech se liší a v jakých souvislostech je shodný způsob psychoterapeutické práce s Neslyšícími klienty od ostatních klientů?**

4.4 Popis výzkumného souboru respondentů

Výzkumný soubor tvořilo celkem 39 osob, ve věkovém rozmezí od 3 do 62 let, které buď byly Neslyšící nebo těžce nedoslýchavé, dvě osoby měly kochleární implantát, 9 osob bylo slyšících, ale různým způsobem zainteresovaných v komunitě Neslyšících. Výzkumný vzorek tvořili klienti poradenských pracovišť a soukromé praxe autorky, kteří přišli s prosbou o pomoc se zvládnutím určitého problémem v průběhu 8 let (tj. od roku 2015–2023). Domníváme se, že bližší specifikaci klientů nemůžeme sdělit, neboť prosté přiřazení věku klienta, jeho pohlaví, vzdělání a problému by mohlo vést k jeho identifikaci.¹³¹ Vycházíme jak z vlastní zkušenosti, tak z tvrzení autorů (např. Peoples, 2002, de Feu & Chovaz, 2014), že komunita Neslyšících je natolik malá a provázaná a všichni o sobě všechno ví, že v zájmu ochrany účastníků výzkumu proto budeme sdělovat pouze zobecněné výsledky.

Většinou se klienti s žádostí o pomoc na autorku této práce obrátili sami, ve dvou případech byli poslání odborem sociálně - právní ochrany dětí, v jednom případě byl pár neslyšících manželů poslán rodiči manžela, v jednom případě doporučila konzultaci tlumočnice českého znakového jazyka. V 6 případech jsme využili služeb tlumočnicků znakového jazyka, v jednom případě musel být přítomen i relay tlumočnick, neboť klient měl omezené jazykové

¹³¹ Autorka práce, ale všechny tyto informace zná a během terapeutických sezení s nimi bylo dle potřeby pracováno.

kompetence. Ve zbylých konzultacích tlumočnick přítomen nebyl. Pro lepší statistické zpracování byli klienti rozděleni do dvou skupin podle toho, zda se jednalo o terapii individuální či skupinovou (rodinnou či párovou).

Výzkumný vzorek individuálních sezení:

Počet neslyšících mužů: 5

Počet neslyšících žen: 14

Počet neslyšících dětí: 5 (v tabulce označeni malými písmeny)

Počet CODA dětí: 3

Nebyl žádný průnik mezi osobami ve výzkumné části věnované testování a výzkumné části věnované terapeutické práci s Neslyšícími.

Ve výzkumném vzorku se objevovali vysokoškoláci (absolventi i studenti), tak absolventi základní školy praktické (jeden respondent), nejpočetněji byli zastoupeni lidé vyučení. Až na jednu jednorázovou konzultaci, se vždy jednalo o dlouhodobou spolupráci trvající až 3 roky. To je také důvod, proč je výzkumný vzorek početně omezený.

Č. klienta	Téma konzultace	Počet konz.	Neslyšící / nedoslýchavý	Tlumočník	Pohlaví
1	Osobnostní růst	11	Nedoslýchavá	Ne	Ž
2	Domácí násilí	6	Neslyšící	Ne	Ž
3	Nevěra partnera	30	Neslyšící	Ne	Ž
4	Výchova dítěte	12	Neslyšící	Ne	Ž
5	Školní problémy	3	Nedoslýchavá	Ne	Ž
6	Vztahové problémy	26	Neslyšící	Ano	Ž
7	Školní problémy	4	Neslyšící	Ne	M
8	Šikana	15	Slyšící	Ne	M
9	Vztahy s rodiči	2	Slyšící	Ne	Ž
10	Vztahy v rodině	10	Slyšící	Ne	M
11	Partnerské vztahy	46	Neslyšící	Ne	Ž
12	Identita	12	Neslyšící	Ne	Ž
13	Domácí násilí	5	Neslyšící	Ne	Ž
14	Vztah s rodiči	1	Neslyšící	Ne	M
15	Výchova dětí, partnerská krize	8	Neslyšící	Ano	M
16	Šikana, vztah s rodiči	4	Neslyšící	Ne	Ž
17	Domácí násilí + (krizová intervence)	5	Neslyšící	Ne	Ž
18	Osobní krize	14	Nedoslýchavá	Ne	Ž
19	Vztahové problémy	20	Neslyšící	Ne	Ž

Tabulka 5: Přehled individuálních konzultací

Výzkumný vzorek rodinných/párových konzultací:

Celkový počet osob: 20

Počet mužů: 7

Počet žen: 9

Počet dětí: 4

Č. skupiny (počet členů)	Téma konzultace	Počet konzultací	Neslyšící / nedoslýchavý	Tlumočník
1 (2)	Nevěra	6	Neslyšící	Ne
2 (3)	Vztahy	8	Neslyšící a slyšící	Ano
3 (3)	Porozvodové uspořádání	5	Neslyšící	Ano
4 (2)	Domácí násilí	4	Neslyšící a nedoslýchavý	Ne
5 (2)	Proces rozvodu	3 (Edukace)	Nedoslýchavý	Ne
6 (2)	Výchova dítěte	2	Slyšící a Neslyšící	Ne
7 (4)	Vztahové problémy	3	Neslyšící a slyšící	Ano i Relay
8 (2)	Domácí násilí	12	Neslyšící	Ano

Tabulka 6: Přehled rodinných/párových konzultací

4.4.1 Etické otázky výzkumu

V předchozích kapitolách bylo vysvětleno, že Neslyšící se mezi sebou velmi dobře znají, většinou spolu chodili do školy nebo se potkali na nějaké akci pro Neslyšící. Od samého začátku bylo proto velkým oříškem, jak přistupovat ke konkrétním příkladům z terapeutické části. Právě kvůli vysoké provázanosti neslyšící komunity nepřipadala v úvahu pouze klasická anonymizace dat (nepoužití, případně změnění jmen) neboť podle popisu rodinného stavu, počtu dětí a jejich věku je většina osob dohledatelná. Všichni klienti se zařazením do výzkumu souhlasili a podepsali informovaný souhlas, jehož znění je v příloze 5.

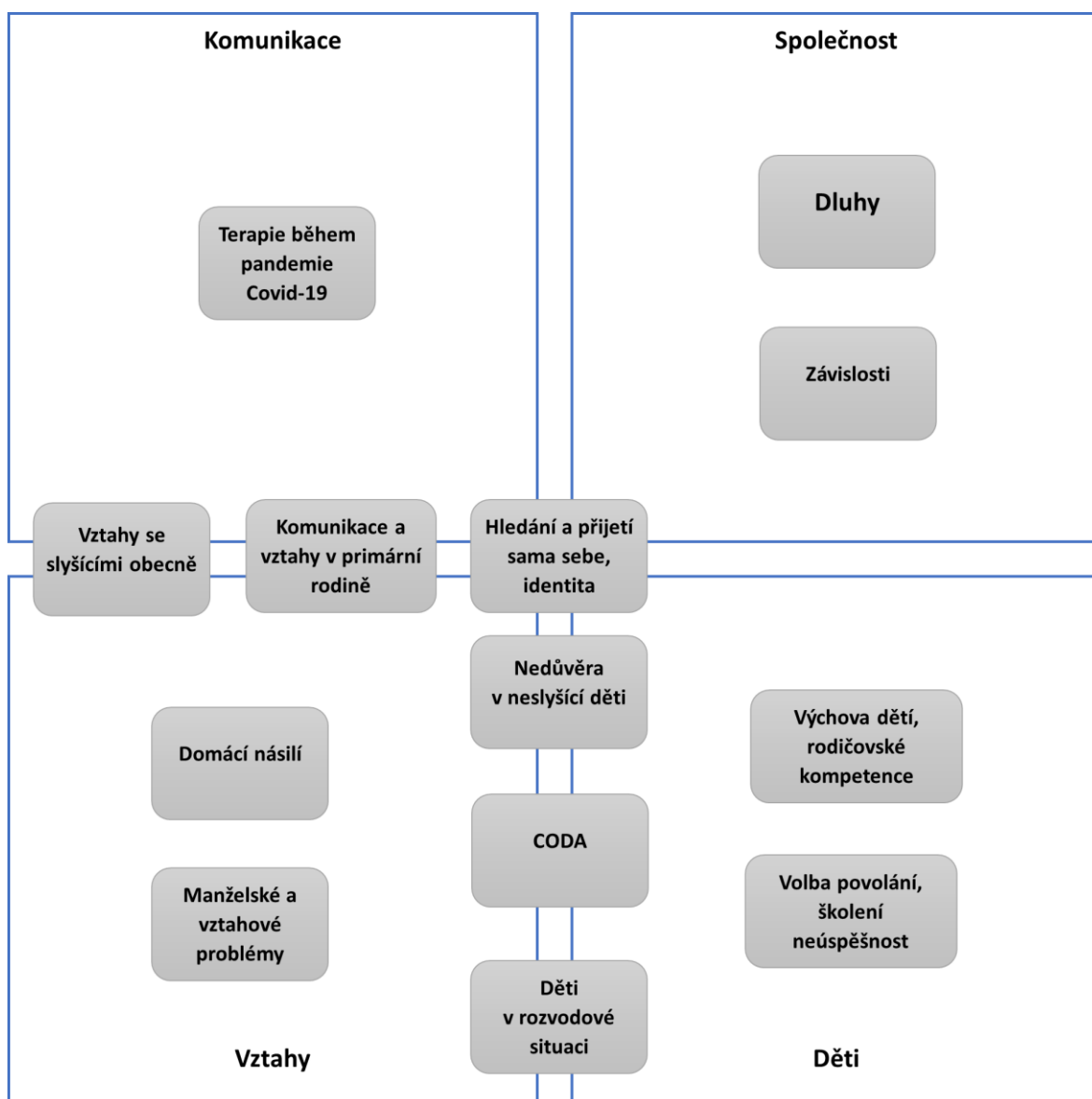
4.5 Výsledky výzkumu terapeutické části a jejich analýza

Hlavním spojujícím faktorem všech neslyšících klientů je nejistota, zoufalství a vděčnost za to, že je vůbec možné se někde objednat. Zároveň u většiny klientů bylo potřeba výrazně intenzivněji ošetřit jejich pocit bezpečí, zejména kvůli předchozí špatné zkušenosti nebo špatné zkušenosti někoho známého. V atmosféře méněcennosti je těžké ohlídat si vlastní hodnotu. Tento problém se netýká jen Neslyšících, ale všech, co svou jinakostí vybočují ze

zaběhnutých kolejí. Autorka textu si pamatuje na dávno dospělou klientku na vozíku, s níž matka chodila na gynekologii, a na snahy dcery, aby zůstala za dveřmi vždy reagovala slovy „Ale prosím tě...“ Vůbec jí nenapadlo, že by se mohla dcera stydět, nebo prostě a pochopitelně chtěla být s lékařem sama. („Vždyť nemáme před sebou žádná tajemství...“) A to měly matka s dcerou docela pěkný vztah. U Neslyšících se s obdobnými tendencemi setkáváme také a ve vztahu k odborníkům nezbývá než konstatovat, že se nezřídká stává, že výsledky testů nebo informace o probíhající terapeutické práci jsou sdělovány rodičům a učitelům bez souhlasu klienta, který není informován předem ani zpětně.

4.5.1 Vynořující se témata a jejich analýza

V následujícím přehledu jsou uvedeny a následně komentovány výsledky tematické analýzy zpracované ze souboru 39 klientů využívajících psychoterapeutických služeb autorky dizertační práce.

Obrázek 15: Výsledky tematické analýzy výzkumu terapeutické části

Hledání a přijetí sama sebe, identita (zejména v rodinném kontextu jinakosti)

Většina lidí si klade otázky: kdo jsem, jaké je moje místo, budoucnost, jaká byla moje historie. Nejvíce informací získáváme přirozeně od své rodiny. A zde narážíme na velký problém, protože slyšící rodiče neslyšících dětí nemohou z historie komunity Neslyšících předat svým dětem nic (nebo jen velmi málo), protože jsou v ní také nováčky – svět Neslyšících objevují v ideálním případě spolu se svými dětmi. Ne vždy se to ale povede, rodiče se snaží tvářit že „mají zdravé dítě“, to pak chodí do běžných škol, často není ani integrováno, pokud ano, tak je vedené například pod diagnózou poruchy učení. Vyrovnat se ostatním takové dítě stojí velké úsilí a je zdrojem pocitu nedostatečnosti.

„Stydím se za to, že neslyším, snažím se dělat vše pro to, abych se slyšícím lidem vyrovnala.“

„Štve mě, že nemůžu pracovat, tam kde bych chtěla. Slyšící mají výhodu...“

Toto jsou slova Neslyšících, jejichž rodiče se nenaučili český znakový jazyk, a navíc své děti neustále litovali, že jsou postižené. To v dětech vybuchovalo pocit méněcennosti a snahu dokázat, že patří mezi slyšící. Od komunity neslyšících se pak distancovali, ale do komunity slyšících zcela nezapadli. Zůstali sami někde uprostřed.

„Jsem rád, že jsem Neslyšící, mám skvělou rodinu i kamarády!“

Tento výrok je příkladem správného vyrovnání se s jinakostí. Rodina spolupracovala s odborníky, kteří respektovali Neslyšící, a naučila se český znakový jazyk (včetně bratrance). Po nástupu do speciální školy pro sluchově postižené si klient potvrdil, že chce patřit do skupiny Neslyšících.

„Nevím, jestli bych Jěňu nechala implantovat.“

Rodiče ovlivňují životy svých dětí, proto bývají některá rozhodnutí těžká. Nejčastěji pomáhá uvědomit si, že tak činím s láskou a s nejlepším vědomím a svědomím. V rodičovství nelze nedělat chyby, ale je třeba je poznat, omluvit se a pokusit se je napravit.

„Proč zrovna já musím mít postiženého syna!“

Pocity zlosti a studu nevedou k dobrému vztahu. Pokud na negativních pocitech nepracujeme a nesnažíme se jim rozumět, může to dojít až k tomu, že se rodiče soustředí na slyšícího sourozence a neslyšícího potomka ignorují. V terapii se pak můžeme setkávat jak s rodiči, kteří se snaží vyrovnat s tím, že „selhali“, tak s dětmi, které tíží pocit nedostatečnosti a nepřijetí.

Nedůvěra v neslyšící děti

Při terapeutické práci se setkáváme s podceňováním Neslyšících slyšícími rodiči. Vše jim zařizují, spravují jim účty a přebírají péči o případné slyšící potomstvo svých neslyšících dětí. Rodiče jsou hnáni pocitem, že dělají pro své dítě jen to nejlepší.

„Objednávám svou dceru na konzultaci, můžete s ní probrat její vztahy? Neumí si dobře vybrat.“

Výrok matky svědčí o to, že si matka myslí, že dcera by určitě nedokázala říci, co jí trápí, nebo by nepoznala, co je důležité. Takoví rodiče pak volají a chtějí vědět, jak konzultace probíhala.

„Víte, ona je neslyšící“

To byla odpověď na dotaz, proč nemá klientka přístup ke svému bankovnímu účtu.

S podobnými tématy se můžeme setkat u rodičů všech dětí s handicapem a také u rodičů, kteří vlastní hodnotu určují skrze nepostradatelnost pro své dítě. Rodiče dospěli k názoru, že jejich děti se o sebe (kvůli tomu, že neslyší) nepostarají. Takový přístup ale přináší sekundární deprivaci, která vede k tomu, že se o sebe jejich děti opravdu nepostarají. Připomeňme hojně citovanou reakci Annie Sullivan¹³², na prosbu, aby neopouštěla Helenu Keller (neumírala pozn. autorky), že to bez ní nezvládne: „To by ale znamenalo, že jsem fatálně selhala“ (Dunnahoo, 1970 s. 155). Úkolem vychovatelů je vybavit své svěřence do života a v určitý moment je dokázat pustit. Pro některé rodiče je to velmi těžký úkol. Z terapeutického hlediska tento tematický okruh klade na terapeuta velké nároky na etickou stránku věci. V první řadě si je třeba uvědomit, kdo je klient, případně zvážit možnosti edukace.

Komunikace a vztahy v rodině (zejména se slyšícími rodiči)

Rodiče neznalí českého znakového jazyka (v případě, že jejich dítě opravdu neslyší) mají mezi sebou a svým dítětem velkou komunikační bariéru. Vlastně ani nezáleží na tom, zda jejich dítě znakový jazyk ovládá – tak jako tak si nerozumí. Komunikace je vždy komplikovaná,

¹³² Annie Sullivan byla učitelka Heleny Keller, kterou naučila komunikovat pomocí Lormovy abecedy a celý život jí byla průvodkyní (Hrubý, 1999).

vyčerpávající, a tak není divu, že se časem omezí jen na to nejnnutnější. Tím ale rodiče a dítě přicházejí o vzájemný vztah.

„Komunikovat s rodiči je vyčerpávající, zapomínají, že mají dobře artikulovat a mě to unavuje. Já se musím snažit pořád. Oni se nesnaží ani chvíli. Tak raději odcházím.“

Klientka popisovala každodenní realitu komunikace s rodiči, kteří nepoužívali český znakový jazyk a ani nedodržovali pravidla pro usnadnění komunikace s Neslyšícími. Věřili, že ona to zvládne, když se bude trochu snažit. Taková filozofie vede k postupnému omezení kontaktů s primární rodinou (dospělí neslyšící chodí méně na návštěvy do své původní rodiny, a pokud přijdou setkání mají formální charakter, děti se snaží uniknout odchodem na internát, mohou se také po hlavě vrhat do vztahů s cílem se od rodičů odstěhovat).¹³³

„No jo, ale to je složité, jak mu to mám říct, když k tomu potřebuju tlumočníci, ať mu to řekne ona.“

Tato klientka se vlastně zříká rodičovské odpovědnosti.

„Táta se za to máchání styděl.“

Znakový jazyk je vizuálně motorický a přitahuje pozornost a některým lidem to může být nepříjemné.¹³⁴

„Já jsem celý život pomáhal lidem, mé dceři nikdo nepomohl.“

Rodiče občas dostanou zavádějící, neúplné či protichůdné informace od odborníků. Je to dáno i značnou názorovou roztržetostí odborné veřejnosti. Tento rozkol jsme se pokoušeli nastínit a vysvětlit v teoretické části práce. Někteří rodiče již dospělých neslyšících dětí později litují, že se neučili znakový jazyk (bylo jim řečeno, že pak jejich děti nebudou mít motivaci

¹³³Děti, které se necítí dostatečně přijati svou rodinou jsou náchylnější k užívání psychofarmak. Ovšem nejsme si vůbec vědomi, že by někdo mapoval drogovou problematiku u Neslyšících.

¹³⁴ Autorka vzpomíná, jak pro některé přednášející na vysoké škole bylo těžké mít vedle sebe tlumočníka českého znakového jazyka, protože zvedavé oči studentů pozorovali tlumočení, a tak tlumočníci svou přítomností vlastně „narušovali“ přednášku.

mluvit). Do terapie přichází s pocitem viny za to, že dělali všechno (to špatné) s nejlepším úmyslem.

„Nevím, jak o tom s manželem mluvit, doma jsme o pocitech nikdy nemluvili.“

Z této ukázky je patrné, jakým způsobem nedostatečná komunikace s dětmi ovlivňuje jejich budoucí vztahy. I když se v rodině užívaly domácí znaky, nedalo se jimi hovořit o pocitech. Když rodiče na dítě mluvili, mohli často nabýt dojmu, že „to“ stejně nepochopí, a tak se tomuto tématu raději vyhnuli. Ale i slyšící rodiče, kteří znakují, mohou mít problém s hlubší komunikací v pro ně ne mateřském jazyce.

Manželské a vztahové problémy

„Vysvětlíte manželce, že takhle se chovat nemůže. Za chvíli mi dojde trpělivost.“

„Já mám právo se bavit.“

Manželské a vztahové problémy neslyšících klientů se v základu neliší od toho, co řešíme se slyšícími klienty. Nepochopení, odlišná očekávání od druhých i od života, nekomunikace. Nad to se objevuje zejména ovlivňování okolí (rodiče, komunita), které do vztahů v neslyšícím společenství má větší tendenci mluvit. A také se objevuje jistá nepřipravenost na vztahy (vzniklá pravděpodobně kvůli komunikační bariéře mezi neslyším a jeho rodiči).

Problematiku „smíšených manželství“, tedy párů kde jeden z partnerů je slyšící a druhý neslyšící zkoumá Morgan – Jones (2001) a zabývá se zejména změnami ve vztazích, které způsobuje fakt, že jeden z páru neslyší. Páry jednomyslně uvádí, že je problematické různé „zařizování“, které vždy musí obstarávat slyšící partner, protože pro něho je to výrazně jednodušší. Během párové terapie si také všimáme „vydávání charakterových odlišností za rys kulturní“, ve smyslu „Ale Neslyšící to tak mají!“. Výrazně častěji se setkáváme s vůdčí rolí v páru toho z manželů, kdo víc slyší (pokud je např. jeden ze dvojice nedoslýchavý, je to on). Jednak má častěji větší podíl na rozhodování páru a také řeší věci navenek. K podobnému závěru, byť v jiných souvislostech dochází i Vysuček (2021). Někdy to poměrně logicky vyplývá ze situace – pokud daný jedinec nepotřebuje tlumočnicka, bývá jednodušší, aby se zúčastnil třídních schůzek on, Nicméně pocit nadřazenosti a vyšších rozhodovacích pravomocí

přetrvává i ve věcech na které interakce se slyšícími nemá vliv, jako například trávení volného času rodiny.

„Ráda bych přítele opustila, ale nezvládnou sama platit bydlení. Navíc nemám hlídání a dcera je ještě malá.“

Z naší zkušenosti vyplynulo, že poměrně často do rozhodování, zda ve vztahu setrvat či se rozejít, promlouvá finanční stránka věci. Neslyšící se obávají že sami nebudou schopni platit nájem, v případě přestěhování se do menšího města, kde by nájem byl nižší, zase neseženou práci. A tak raději zůstávají v nefunkčním manželství, kdy si každý z partnerů vlastně žije svým životem a spolu tvoří jen rodičovskou a ekonomickou jednotku. Na diskriminaci na pracovním trhu upozorňovala i Liegh (Leigh a Andrews, 2017), které se jako držitelky doktorátu při pracovním pohovoru ptali, zda umí číst, a připomeňme, že argument proti zvolení neslyšícího kandidáta na post ředitele školy pro sluchově postižené bylo, že nebude schopen telefonovat. V obtížných životních situacích se navíc snadno stane, že Neslyšící tzv. „vypadne ze systému“ – nikdo mu neřekne o možnosti azylového bydlení, o příspěvcích na bydlení, městských dotovaných bytech. A pokud se o tom náhodou dozví, bývá pro něj složité vyplnit všechny formuláře a splnit požadavky.

„Neslyšící hrozně pomlouvají.“

Část Neslyšících není zvyklá si ověřovat informace – pokud informace přijde od někoho pro ně důvěryhodného (například od kamaráda), mají ji za pravdivou. Poslední dobou pomluvy zejména na sociálních sítích nabývají na intenzitě. Je třeba zmínit společenský dopad takové pomluvy s ohledem na značnou uzavřenost komunity a provázanost jak osobních, tak pracovních vztahů jejích členů.

Domácí násilí

„Žena má poslouchat a má mít respekt k muži.“

Dle ústní konzultace s několika neslyšícími odborníky se zdá, že v komunitě Neslyšících stále převládá názor, že žena má muže poslouchat a soustředit se na výchovu dětí a péči o domácnost. Někteří muži tedy na svém jednání nevidí nic špatného, protože se „pouze domáhají svých práv“.

Z velké části opět narážíme na kombinaci neinformovanosti klientů a jejich nízkého sebevědomí. Klientům trvá déle, než si uvědomí, že to, co se jim děje, se dít nemá. Nežádka se to stane až po intervenci OSPODu, policie České republiky či lékaře. Všudypřítomný je strach z toho jak to klienti sami, bez násilníka zvládnou. Jak zaplatí nájem, zejména pokud mají malé děti a jsou ještě na rodičovské dovolené. Zároveň je problematická dostupnost specializovaných pracovišť. Ale v Intervenčním centru Centra sociálních služeb Praha již s Neslyšícími zkušenost mají a za pomoci tlumočnicka ČZJ služba může fungovat.

Ze strany násilníků postrádáme náhled a velmi časté je odůvodnění „Ona si to zasloužila, podívejte se, jak se chová/stará o děti.“ Častým zdůvodněním také je, že násilník vynucuje poslušnost, která má být samozřejmostí (často narážíme na opakující se vzorce v rodině) Dostupnost psychologické pomoci pro násilníky je menší opět odkazujeme na Centrum sociálních služeb Praha a jeho program Viola, kde, již mají s neslyšícími klienty zkušenost a jsou schopni pracovat s tlumočnickou.

Pokud se partneři objednají na rodinnou terapii v jejímž průběhu se téma domácího násilí vynoří, odkazujeme na specializovaná pracoviště, se kterými jsme i nadále v kontaktu a do rodinné terapie zapojujeme i edukaci, neboť partneři často nemají žádné relevantní informace.

„Já od něho nemůžu odejít, pomluví mě u kamarádů.“

Z analýzy sezení vyplývá velký vliv sociálních médií a kamarádských skupin na fungování partnerských vztahů obecně. Ve vyhrocených situacích typu domácího násilí se tento vliv ještě prohlubuje. Pomluvy a následná ostrakizace pomluveného mohou mít v malé komunitě značný dopad a mohou vést až k naprostému utlumení sociálních kontaktů. Zároveň blízké vztahy v komunitě podporují případné nežádoucí chování (v případě domácího násilí). De Feu a Chovaz podotýkají, že děti, které chodily do internátních škol jsou méně odolné vůči násilí. Vysvětlují to jednak množstvím příležitostí být účastníkem násilného jednání (zejména šikany- pozn. autorky) na internátě a také nižšími jazykovými schopnostmi, které skupinová výchova způsobuje. Na základě poznámky zmíněných autorek bylo ve výzkumu zjištěno, že všichni účastníci domácího násilí (jak útočníci, tak oběti) strávili dětství na internátě. Uvědomujeme si, že se jedná o příliš malý vzorek pro jednoznačné potvrzení, nicméně trend to potvrdit může.

Děti v rozvodové situaci

„Nemůžu bez syna být.“

„Děti by to vůbec nepochopily, nemá cenu jim cokoliv vysvětlovat.“

V krizových situacích se chováme tak, jak máme hluboko uloženo ve svých vzpomínkách a zkušenostech. Proto se stává, že neslyšící rodiče spoustu věcí neřeší, a nic nevysvětlují. Přesně podle schématu, jak se k nim chovali kdysi dávno jejich slyšící rodiče, kteří ale nekomunikovali zejména kvůli nedostatku komunikačních prostředků. Neslyšící rodiče nekomunikují, protože si neuvědomují, že už komunikovat mohou, ale často neví jak.

Výchova dětí / rodičovské kompetence

„Rodiče se mnou nikdy nemluvili, věděli, že jim nebudu rozumět. Chtěla bych, aby měla dcera lepší dětství, ale nevím jak na to.“

Klienti přichází zejména s pocitem nejistoty. Předpokládáme, že tato nejistota pramení z absence plnohodnotné komunikace a z tohoto vyplývajícího narušeného vztahu mezi klienty a jejich rodiči, vlivem jazykové bariéry.

„Když dceři nedám to, co chce, tak se vzteká.“

Když se nestane v našem dětství nic mimořádného, většinou se snažíme vychovávat děti podobně jako nás vychovávali naši rodiče. Neslyšící děti, které strávily kolem 15 let života na internátě, ale byly o některé interakce s rodiči ochuzené. Proto se může stát, že jsou pak jako rodiče sami nejistí a nemají nástroje, jak zvládat například pláč a vztek svého dítěte.

CODA

U slyšících dětí neslyšících rodičů řešíme široké spektrum problémů: od začleňování se do slyšícího kolektivu a školních problémů, přes identitní otázky (patřím do světa slyšících nebo Neslyšících, patřím vůbec někam...) po vztahové problémy s rodiči.

Slyšící děti neslyšících rodičů nejsou zvyklé na hluk. I když jim rodiče pouští televizi, hudbu i audiopohádky, je hladina zvuku v jejich okolí výrazně nižší, než bývá ve školním zařízení. Takové děti si pak zacpávají si uši, a tvrdí, že jsou spolužáci moc hluční. Dalším problémem bývá nápodoba neslyšících rodičů – děti často vydávají neartikulované zvuky¹³⁵. Protože však slyší, evokuje takové chování spíše mentální retardaci a je třeba všem přítomným (učitelům i spolužákům) vysvětlit, proč se to děje a že se to jejich spolužák brzy odnaučí. Na vstup do školy a školky je nutné se připravit, aby se zamezilo nepříjemným situacím. Poučení učitelé jsou ochotnější nastavovat zvykací režim a vysvětlovat spolužákům jinakost nově přichozího dítěte.

„Bojím se, že si najde slyšící partnerku.“

Neslyšící rodiče slyšících dětí mají hrůzu z odloučení, které může způsobit slyšící neznakující partner jejich potomka.

„Schválně na nás mluví, a když mu něco chci říct, zavře oči“

Problematický vztah s rodiči se může projevit zejména v pubertě, kdy se často děti za své neslyšící rodiče stydí, odmítají na veřejnosti používat znakový jazyk, schválně odvrací hlavu, aby rodiče nemohli odezírat.

„Je mi nepříjemné, když pro mě chodí rodiče do školy, všichni na nás koukají.“

Ve vztahu k Neslyšícím se objevuje jeden paradox: Neslyšení jako takové není vidět, proto často většinová společnost nebere na Neslyšící ohledy, to však platí do té doby, než promluví, pak jsou viděni až moc.

Internátní výchova

„Nejhorší byly prázdniny, to jsem nikdy nevěděl, co mám dělat, nikdo se mnou nekamarádil, nikdo si se mnou nechtěl hrát.“

¹³⁵ Neslyšící nemá sluchovou kontrolu, proto může vydávat různé zvuky, které se jeho dítě učí, i když slyší.

„Svoje dítě nikdy nedám do internátu, byly to nejhorší roky mého života.“

Škol pro sluchově postižené je v České republice pouze 12, takže rodiče, kterým se narodí neslyšící dítě a rozhodnou se ho vzdělávat v ČZJ stojí mimo jiné před rozhodnutím, zda se přestěhují poblíž školy pro sluchově postižené, pokud tam již nebydlí, anebo dají dítě na internát. V kapitole o identitě jsme rozebírali otázku internátu z identitního hlediska, v této kapitole se budeme zabývat tématy, která vnáší internátní výchova do terapie. Mimo terapii se setkáváme také s poradenstvím, kdy rodiče přijdou na konzultaci či volají, že stojí před rozhodnutím dítě na internát poslat. Obecně lze říci, že každý dělá, co umí a někdy situace nemá dobré řešení. Pokud to jen trochu jde jsme zastánci co nejpozdějšího nástupu na internát. Vhodným řešením je integrace neslyšícího dítěte do školky v místě bydliště, kde neztratí kontakt se svou rodinou. Ve školce má asistenta/tlumočníka, spolužáci se mohou učit některé znaky českého znakového jazyka. Je ale třeba nezapomenout na komunitu Neslyšících, se kterou je vhodné udržovat kontakt, aby si dítě nepřipadlo ztracené. Ve Spojených státech amerických (např. Sheridan, 2008) je běžná integrace na prvním stupni základní školy. Na druhý stupeň základní školy žáci často přestupují na speciální internátní školu. Ani u Neslyšících samotných nepanuje jednotný názor na internát, obecně lze ale říci, že čím horší vztahy v rodině a menší ochota komunikovat s dítětem, tím větší obliba internátu. Jak popisujeme v kapitole o identitě, pozitivně internát vnímají také Neslyšící, jejichž neslyšící rodiče internát zažili, mají na něj dobré vzpomínky a berou ho jako součást tradice.

Nepřítomnost doma (často vnímaný nedostatek lásky a porozumění), a absence komunikačního kanálu vede nezdědky k tomu, že o sobě neslyšící děti pochybují. A to zejména ve chvílích, které nemohly samy zažít – například každodenní výchova dítěte rodiči často vede k otázkám: Budu/ jsem dost dobrý rodič? Když nevím, jak se to má zažít správně? Když jediné vodítko, které mám je, že nechci, aby moje děti zažily to stejné, co jsem zažíval já?

Volba povolání, školní (ne) úspěšnost

„Mám vysokou školu, ale vůbec nevím, co by mě mohlo bavit a kde chci pracovat. Je to ostuda?“

Školní neúspěšnost řešíme se zejména u dětí CODA, které vlivem výchovy v českém znakovém jazyce a interakci se slyšícím okolím jsou prakticky bilingvní. Se všemi problémy,

které to přináší. Pro školu samotnou slyšící dítě neslyšících rodičů nijak handicapované není, a proto často není zařazeno do programu pro děti z jiného jazykového prostředí, často mu není nabídnut ani přípravný ročník základní školy.

U integrovaných neslyšících dětí převládá pocit přetíženosti a strach, že nikdy nebudou tak dobré jako jejich slyšící spolužáci, případně že k tomu, aby byly jako oni se musí mnohem více snažit.

Dluhy

„Mám ho ráda, tak proč mámě vadí, že mu půjčuju peníze!“

Dluhová problematika je v prostředí Neslyšících velmi rozšířená. Zejména osoby, které neovládají psanou formu českého jazyka, jsou náchylnější k oklamání různými podvodníky. Také je třeba přiznat obecně nižší finanční gramotnost, zejména u osob s nižším stupněm vzdělání. S dluhovou problematikou pracují zejména sociální pracovníci Centra pro dětský sluch TamTam, o. p. s. a Tichého světa a v současné době je aktuální akce s názvem Milostivé léto.

Závislosti (alkohol)

Hlavní rozdíl je v dostupnosti péče. Pokud klient nekomunikuje orálně a potřebuje tlumočnicka ČZJ, jsou možnosti umístění v psychiatrické nemocnici nebo v komunitách značně omezené. Již sice pominuly doby, kdy tlumočníci nemohli být přítomni terapeutickému skupinovému sezení, protože rušili ostatní klienty, ale pocit nepatřičnosti zůstává. Nehledě na to, že přítomnost tlumočnicka po celou dobu hospitalizace je značně finančně náročná. Proto se volí možnost, kdy tlumočnicka dochází na nejdůležitější části programu a je v pohotovosti v případě nějakého problému.

Terapie během pandemie covid 19¹³⁶

Během covidové pandemie měli neslyšící velmi ztížený život. Všudypřítomné roušky jim znemožňovaly komunikaci – a to jak v českém znakovém jazyce (v úvodu jsme psaly o

¹³⁶ Coronavirus disease 2019

nemanuálních komponentech znaku), tak při snaze odezírat slyšícímu komunikačnímu partnerovi ze rtů. Neslyšící se dostávali do konfliktů, když požadovali, aby si lékař sundal respirátor nebo si ho naopak sundávali sami, aby jim bylo lépe rozumět. Později se přišlo se štítý, přes které však nebylo úplně dobře vidělo a které komplikovaly pro změnu manuální část znakového jazyka. Byl zaveden úzus, že se Neslyšící u lékaře či při terapii prokazovali aktuálně platným PCR testem a respirátor si všichni odložili, někdy se Neslyšící testovali přímo v ordinaci, aby ukázali, že se jich ostatní nemusí bát. Snímání respirátorů v místech, kde byly nařízené vedlo samozřejmě ke spoustě konfliktních situací. Nedoslychavá studentka psychologie FF UK snažila přijít s rouškou, která měla v místě úst plastové okénko, aby bylo možné pozorovat artikulaci, nicméně masivní výroba se nezavedla.

4.5.2 Stručné shrnutí terapeutické části výzkumu

Z kazuistik podrobených tematické anlyze vyplynuly následující shrnující odpovědi na výzkumné otázky:

Výzkumná otázka č. 1:

Jaká jsou hlavní témata, se kterými neslyšící klienti přichází do terapie?

Hlavní témata se kterými neslyšící přicházeli do terapie se ničím nelišila od témat slyšících klientů. Pravděpodobně i s ohledem na profesní zaměření autorky textu se nejčastěji objevovala vztahová témata (a to jak mezi partnery tak i mezi rodinnými příslušníky), školní a výchovné problémy a individuální osobní problémy.

Výzkumná otázka č. 2.

Jak se liší zakázky, se kterými neslyšící klienti přichází na psychoterapii od ostatních klientů?

Potvrdila se přítomnost specifických témat jako je CODA, komunikační problémy ve smyslu volby komunikačního prostředku a vzájemného neporozumění, zejména se slyšícími členy rodiny.

Ostatní témata nijak nevybočovala ze standardních průběhů konzultací se slyšícími klienty v uvedeném období (kvalifikovaný odhad autorky). Jedinou výjimnou bylo množství zakázek na zlepšení rodinných vztahů rodiče-děti a to zejména u dospělých Neslyšících, kteří chtěli řešit svůj vztah ke slyšícím rodičům. Domníváme se, že je to způsobeno jednak

komunikační bariérou (většina rodičů neovládala znakový jazyk) a také častou nepřítomností Neslyšících v rodině z důvodu internátního vzdělávání.

K dalšímu zamyšlení vybízí absence témat pro terapeutů v tomto období běžných jako je sebepoškozování, sexuální orientace, respektive její nevyhraněnost. Obojí si jistě zaslouží hlubší analýzu. Je možné, že se jedná o důsledek malého vzorku, přesto několik poznámek: To, že Neslyšící během 8 let nepřišli ani jednou s otázkou sexuální identity¹³⁷ chápeme jako potvrzení jisté konzervativnosti v této komunitě. U otázky sebepoškozování se můžeme domnívat, že mladí Neslyšící zvládli covidové odloučení lépe, než jejich slyšící vrstevníci proto, že již byli zvyklí komunikovat přes sociální sítě a komunikační platformy z doby před propuknutím pandemie.

Výzkumná otázka č. 3.

Ve kterých aspektech se liší a ve kterých aspektech je shodný způsob psychoterapeutické práce s neslyšícími klienty a ostatními klienty?

Při práci s neslyšícími klienty je třeba respektovat zákonitosti a kulturní odlišnosti Neslyšících. Jedná se zejména o způsob oslovování, vhodnosti určitých doteků atd. V první řadě je třeba domluvit způsob komunikace s klientem během sezení, každý klient má právo rozhodnout se podle sebe. Také je potřeba si domluvit případnou přítomnost tlumočnicka ČZJ. Následně je vhodné si předem domluvit pravidla komunikace mimo sezení, Neslyšící jsou zvyklí používat Whatsapp pro komunikaci bez ohledu na denní či noční hodinu a často mají pocit, že terapeut poskytující služby má být permanentně k dispozici. Proto je dobré, hlídat si své hranice.

Při terapii za přítomnosti tlumočnicka ČZJ je třeba dávat pozor na to, zda tlumočnick stíhá vše tlumočit a je třeba počítat s vyšší časovou dotací.

Při práci s terapeutickými technikami je třeba počítat s tím, že klient může buď komunikovat nebo pravovat (malovat, stavět, relaxovat). V případě, že klient zavře oči, není možné s ním komunikovat jiným způsobem než přes předem domluvené doteky,.

¹³⁷ To neznamená, že by, lidé s menšinovou sexuální orientací nepřicházeli, jen jejich sexuální orientace nebyla předmětem sezení.

Výzkumná otázka č. 4.

Co brzdí Neslyšící, aby více využívali terapeutických služeb?

Z naší zkušenosti vyplývá, že je několik faktorů, které významně ovlivňují využívání terapeutické práce neslyšícími klienty. V první řadě se jedná o malou informovanost o psychologických a terapeutických službách obecně. Dále je to nízká dostupnost terapeutických služeb, plynoucí z malého množství terapeutů ovládajících český znakový jazyk. Pokud klient preferuje komunikaci prostřednictvím tlumočnicka českého znakového jazyka, je třeba myslet na to, že sladění termínů bývá obtížné, a proto doporučujeme volit delší (např. dvouhodinová sezení). Je však třeba myslet na tlumočnické přestávky.

Dalším faktorem, který neslyšící klienty brzdí, je skutečnost, že komunita Neslyšících je malá a velmi provázaná. To způsobuje že se většina Neslyšících zná, nebo má o sobě alespoň nějaké povědomí. Proto je obtížné vytvořit anonymní terapeutické prostředí (např. zajistit, aby se klienti nepotkávali v čekárně, což u slyšících klientů neřešíme, neboť šance, že potkám známého u své terapeutky či terapeuta je malá). Zároveň vzhledem k malému množství psychologů pro Neslyšící a tlumočnicků tlumočících terapeutická sezení, je více než jasné, že terapeut i tlumočnicka zná své klienty i jejich provázanost a pravděpodobné, že se navzájem potkávají při různých příležitostech. Proto je třeba maximálně dodržovat etický kodex. To je také hlavní důvod, proč v této práci nejsou uvedeny přepisy terapeutických rozhovorů, kazuistiky atd.

5 Diskuze

Disertační práce se věnovala psychologické problematice N/neslyšících v určitých a žádoucích souvislostech, zaměřila se na vybraná specifika jejich diagnostiky a zvláštnosti psychoterapeutické práce. Shrnutí výsledků empirického šetření k oběma částem je uvedeno na konci příslušných kapitol.

V této kapitole je třeba se vrátit ještě k obecnějším otázkám a v závěru pak navrhnout postup interakce s n/Neslyšícími, který odpovídá psychologickým aspektům a sleduje nové trendy.

Jednoznačně uchopit problematiku psychologické práce s Neslyšícími je obtížné. Už jen nejednoznačnost označení celé skupiny osob a emoce, které některá označení vzbuzují budiž dobrým příkladem. Potměšilová (2016) vnímá pojem *sluchově postižený* jako neutrální označení jedince se sluchovou nedostatečností (Potměšilová, 2016, s. 9). V rámci praxe se ale setkáváme se značně odmítavým postojem řady Neslyšících k tomuto označení. Argumentují pejorativností slova *postižený*. Proto se v celé práci snažíme (byť uznáváme, že za cenu jisté kostrbatosti a pojmové nepřesnosti) používat zejména označení *N/neslyšící*. V práci málokdy zazní označení *nedoslýchavý*, důvodů je hned několik: nechtěli jsme rozvláčně popisovat, že to či ono platí pro neslyšící, nedoslýchavé a Neslyšící, proto jsme volili jednotné označení *Neslyšící*, případně *neslyšící*. Dalším důvodem bylo zaměření práce zejména na neslyšící klienty, kteří nejvíce potřebují specifický přístup, jak v terapeutických službách, tak v modifikaci psychologických testů, neboť nejčastěji používají v komunikaci pouze český znakový jazyk. Autorka práce by si přála rozprodit debatu, jejímž výsledkem by mělo být jednotné pojmenování jak samotných N/neslyšících, tak jejich speciálních škol, tak i „generální označení“ odpovídající anglickému **Deafness** (do češtiny překládané jako *hluchota*), v této práci poněkud kostrbatě vedené jako neslyšení. Bylo by více než žádoucí, aby toto označení sebe sama provedli sami N/neslyšící a široká odborná veřejnost to respektovala.

V práci samotné se snažíme používat označení *neslyšící*, pro všechny osoby, které nemají intaktní sluch v souladu s odbornou zahraniční literaturou (Glickman & Harwey, 1996, Edward & Crocker, 2008 Ladd, 2013), stejně tak Neslyšící s velkým N chápeme jako označení pro příslušníky jazykové a kulturní menšiny (Kosinová, 2008, Ladd, 2013 atd.). I když se

v současnosti opět zvedá diskuze o nadměrečnosti užívání Neslyšících s velkým N (Deaf) a pomalu se od něho ustupuje - viz například Referenční rámec znakového jazyka (n.d.). Tento trend chápeme jako pozvolný konec „národního obrození“ a vlastně dobré znamení toho, že Neslyšící začínají být sebevědomá skupina lidí.

Důkazem budiž dorůstající sebevědomá generace Neslyšících, která je schopná studovat libovolné vysoké školy, ideálně během studia absolvovat stáž na Gallaudetově univerzitě, plynně ovládat americký znakový jazyk i mezinárodním znakovým systémem a zvládat psaný český i anglický jazyk. Přístup odborné veřejnosti k Neslyšícím se neustále proměňuje, byť možná pomaleji, než bychom si přáli.

Rozkol kolem označení není jediným problémem, kterým se odborná společnost zaobírá. Liší se i paradigma, kterým se na n/Neslyšící osoby nahlíží. Největší rozdíl je v tom, zda se jedná o osoby s postižením (s vadou) či zda se jedná o svébytnou jazykovou a kulturní menšinu, jejímž poznávacím znamením je, že mimo jiné neslyší. Tento odlišný pohled se odráží i na přístupu k psychologické práci s Neslyšícími klienty. Vymlátilová říká: „Sluch je základním předpokladem vývoje řeči a jeho ztráta má negativní vliv na vývoj osobnosti dítěte, jeho sociální zrání a možnost uplatnění ve slyšící společnosti.“ (Vymlátilová, 2006, s. 107). Na jiném místě pokračuje: „Narušený vývoj řeči negativně ovlivňuje vývoj všech poznávacích procesů a socializace. Myšlenkové pochody se opírají především o konkrétní činnosti, např. o manipulaci s předměty a pozorování. Obtížněji se tvoří obecné pojmy, protože vlivem „vypadnutí“ jednoho smyslu nedochází k dokonalé integraci sensorických modalit a myšlení obtížně dosahuje stadia symbolických operací. Chudá slovní zásoba znesnadňuje pochopení čteného textu...“ „Děti nechápu motivy jednání svého okolí, neorientují se v mezilidských vztazích. Mají možnost získat jen málo smysluplných sociálních zkušeností, protože ty k nim pronikají chaoticky.“ (Vymlátilová, 2006, s. 109).

Nelze popřít, že u nás zejména v 2. polovině 20. století, vykazovala řada Neslyšících znaky mentální retardace, protože vykazovali funkční ngramotnost. Často nebyli schopni komunikovat ani česky ani českým znakovým jazykem, a pokud ano tak omezeně, nechávali za sebe rozhodovat druhé. Domníváme se, že tyto problémy nebyly způsobeny samotným neslyšením („neschopností neslyšících“), spíše byly důsledkem přístupu odborníků k neslyšícím jako takovým. Zejména redukcí osnov na školách pro sluchově postižené a důsledným potíráním znakového jazyka (Hrubý, 1999). Do rozdílného vnímání neslyšících

začíná pomlouvat také technický pokrok, který dal vzniknout rozrůstající se skupině neslyšících s kochleárními implantáty, a stále lepší sluchadla, která posouvají hranici, kdy je možné komfortně slyšet lidský hlas.

Současný trend se ubírá směrem k chápání Neslyšících jako skupiny lidí, která má svá specifika (například kulturní a komunikační odlišnosti), ale intelektová a emocionální úroveň je zcela srovnatelná se slyšící populací (tj. její výše nesouvisí se ztrátou sluchu). Při psychologické práci s Neslyšícími je třeba brát ohledy na limity (například jiný mateřský jazyk, přepínání pozornosti atd.), ale nepřisuzují se této skupině obecně platné charakteristiky. (du Feu a Chovaz, 2014, Lane, 2013)

Psychologická práce s Neslyšícími má svá specifika, která jsme se výše snažili popsat. Psycholog nikdy nepracující s neslyšící klientelou je ve značné nevýhodě, pokud se mu takový klient s tlumočnickem objeví v pracovně. Specializovaných psychologů (ideálně se znalostí znakového jazyka) je však v České republice málo. Co se týče další specializace, jedná se o školní psychology a psychology ve speciálně pedagogických centrech, manželské a rodinné poradce a klinické psychology. Zcela chybí odborníci z forenzní psychologie, adiktologie, specialisté na drogovou problematiku apod. Také je třeba zmínit oblast psychiatrie, která s tématem práce úzce souvisí, kde v současnosti není nikdo, kdo by se specializoval na Neslyšící klienty. Díky této situaci se občas ocitnou Neslyšící klienti mimo systém, případně je jim „pomáháno“ skrze rodiče.

Hlavním cílem práce bylo komplexně uchopit problematiku psychologické práce s Neslyšícími klienty. Shrnout základní poznatky a navrhnout systém psychologické práce s Neslyšícími, který by pomohl zorientovat se v otázce Deafness, Ukazuje se, že dostupnost upravených testů je malá a není možné říci jaký trend v modifikaci převažuje. Zdá se, že hlavním problémem je nedostatek financí a odborníků potřebných k vytvoření modifikace. V anglosaské literatuře převažuje názor, že je výhodnější vytvořit speciální testy přímo pro Neslyšící respondenty, než testy složitě překládat a posléze zjišťovat, zda jsou testy stále validní (např. Miller et al, 2015, Hauser, 2016¹³⁸). Domníváme se, že podmínkách České republiky

¹³⁸ Osobní komunikace 17.3. 2016, kdy dr. autorce Hauser napsal, že nedoporučuje překlad verbálních testů intelligence.

není reálné vytvořit nový verbální test inteligence pro Neslyšící, proto se pokusíme o modifikaci, při plném vědomí všech limitů. A to jak po stránce jazykové, tak informační.

Z podstaty neslyšení plyne několik odlišností Neslyšících od slyšící většiny. Je otázkou, jakým způsobem se tyto rozdíly promítnou do psychologických testů. Některé jsme již v textu zmiňovali, zde je však ještě jednou shrnujeme. V ideálním případě by bylo řešením mít modifikované a přeložené všeobecně používané a uznávané psychologické testy s normami pro neslyšící. To je ale hudba daleké budoucnosti, a tak je zatím potřeba vyhodnocovat výsledky opatrně. V dostupných pracích věnujících testování sluchově postižených se ale žádný návod, jakým způsobem normy upravovat v případě Neslyšících probandů, není (Doušová a Šauerová in Kucharská 2007, Šedivá, 2011).

V následujícím přehledu uvádíme pozitiva a negativa neslyšení, která mohou mít dopad na úspěšnost Neslyšících při psychologickém testování.

- Neslyšící jsou díky fungování znakového jazyka a také absencí sluchových informací nuceni více využívat **prostorové vidění**.
- Vzhledem k existenci českého znakového jazyka v prostoru dělají Neslyšící častěji **mentální rotace** (například při popisu události musí nejprve umístit všechny důležité aktéry do prostoru).
- To vede k tomu, že mohou vykazovat v psychologických testech pracujících s **prostorovou orientací** značnou výhodu nad slyšícími respondenty. A je otázkou k diskusi, zda měnit normy a předpokládat, že Neslyšící dosahují lepších výsledků nebo zda jin tuto výhodu ponechat.
- Protože Neslyšící z principu fungování znakového jazyka nemohou během komunikace dělat nic jiného, jen se dívat na svého komunikačního partnera, nemohou náhodně získat informace (**absence mimovolního učení**), proto jsou zejména ve vědomostních subtestech (např. slovník) znevýhodněni. Dále je třeba zmínit celkově omezený přístup k informacím, které jsou většinou poskytovány v (pro ně) cizím jazyce.

- **Znakový jazyka nemá psanou podobu.** Proto mají neslyšící ztíženou možnost si uchovávat si poznatky ve svém jazyce, což je komplikace zejména při studiu, kdy všechny knihy jsou v „cizím jazyce“.
- Proto aby neztratili neslyšící povědomí o tom, co se děje během toho, co něco dělají, jsou nuceni neustále **přepínat pozornost**. (Např. při odpovídání na otázku ztratí kontakt s podnětovým materiálem¹³⁹). Což je jednak složitější na koncentraci a zároveň toto chování může z venku vypadat jako porucha pozornosti.

Dle Marscharka a Mayera (1998) mají neslyšící děti obecně kratší paměť než slyšící děti, je však třeba zmínit, že k takovému zjištění výzkumníci dospěli při použití testů založených na anglickém jazyce. Pro uchování informací v paměti používají i dospělí Neslyšící znakový jazyk, ačkoliv někteří dobře ovládají jazyk mluvený (psanou podobu). Dále Marschark a Mayer podotýkají, že problém je tak komplexní, že rozřešit správně tuto otázku bude trvat ještě dlouho. (Marschark a Mayer, 1998). Není to naopak tak, že Neslyšící musí svou paměť více trénovat, pokud mají menší možnosti zapisování?

Další otázkou je, zda lidé s minimal language skills¹⁴⁰ nemají být testováni pouze nonverbálními psychologickými testy, nebo se jim mají upravovat testy do nižší jazykové úrovně. Oba přístupy mají své výhody a nevýhody. Pokud testujeme pouze neverbálně mohou být výsledky výrazně lepší a neodpovídají např. výsledkům ve vzdělávacím zařízení. Základním předpokladem k vyřešení tohoto dilematu je ověření jazykové úrovně zkoumané osoby, a to v současnosti není možné.

V terapeutické části výzkumu jsme se věnovali navazováním kontaktu a budování důvěry v prostředí, kdy se všichni navzájem znají. Dále pak limitům terapeutické práce za přítomnosti tlumočnicka znakového jazyka. Vzhledem k většímu množství témat specifických

¹³⁹ Lze ponechat jednu ruku kvůli lepší orientaci na papíře a znakovat pouze jednou rukou (i dvouruční znaky), což je však dovednost, kterou zejména děti ještě neovládají.

¹⁴⁰ Myšleno lingvistiky – tedy osoby s minimálním jazykovými kompetencemi. Nikoliv ve smyslu, která používá např. Lane (2013), kdy je tento termín užívám slyšícími odborníky pro Neslyšící neovládající v dostatečné míře anglický jazyk.

pro danou komunitu, je více než žádoucí, aby měl terapeut alespoň základní povědomí o komunitě Neslyšících (např. Doušová et al, 2014) a mohl se tak zorientovat v problematice školství, kochleárních implantací, CODA a dalších tématech. Terapeutická práce s N/neslyšícími klienty, jelikož je vysoce individuální, má výrazně větší šanci na zlepšení, protože nevyžaduje systémové řešení tak jako psychodiagnostika. Stačí, když se do povědomí terapeutů dostanou specifika komunity Neslyšících a o to se snaží i tato práce. Technologický pokrok lidem usnadňuje, usnadňuje ho tedy i Neslyšícím, v průběhu času se jistě budou řešit i genové terapie, ale vždy by mělo být rozhodnutí využít takovou možnost na lidech samotných. A doufáme, že časem v České republice dospějeme na úroveň Islandu, kde je jednak Islandský znakový jazyk jazykem úředním a jednak jim nepřijde divné vydat kvůli jedné Neslyšící rodině nový kancionál...

Limitem výzkumné části je zejména malé množství respondentů v diagnostické části a také jejich geografická stejnorodost. Je tedy na místě konstatovat, že uvedené závěry lze brát jako určité tendence, které je vhodné podrobit dalšímu zkoumání. Zejména diagnostickou část by bylo vhodné přezkoumat a doplnit ideálně ve spolupráci s kolegyněmi z neformálního Pražského spolku psychologů pro Neslyšící. Limit malého množství respondentů je společný jak pro psychodiagnostickou, tak pro terapeutickou část výzkumu. Hlavním důvodem, proč byl vzorek tam malý, byla časová náročnost celého výzkumu spojená s překladem, také musíme vzpomenout covidovou pandemii, která výzkum úplně zastavila (probíhaly pouze online terapie). Na druhou stranu je třeba říci, že v psychodiagnostické části bylo hlavním kritériem výběru, aby se jednalo o Neslyšící respondenty, tedy uživatele znakového jazyka, v určitém věku, což sběr dat značně komplikovalo. S malým množstvím úzce souvisí fakt, že se nepodařilo vytvořit normy pro modifikovaný test PFT (C-W) tak aby mohl být využitelný bez omezení pro neslyšící populaci.

Limit terapeutické části spatřujeme zejména v ovlivnění tematických okruhů profesním zaměřením autorky, která se věnuje zejména vztahové a školní problematice. Lze předpokládat, že výběr témat u jinak profesně zaměřeného kolegy by vypadal jinak. Dalším limitem terapeutické části je snaha o maximální anonymizaci respondentů z důvodu malé komunity, a tedy vysoké šance na jejich odhalení jen prostým zadáním věku, pohlaví a hlavního tématu. Jsme si vědomi toho, že snaha ochránit respondenty vedla k poněkud obecnějším závěrům celé terapeutické části.

6 Závěr

Podle autorky se podařilo dosáhnout cílů, které byly v práci vytyčeny, byť některé v redukované podobě. Práce přináší ucelený pohled na psychologickou práci s neslyšícími klienty. V diagnostické části přináší autorka návrh procesu modifikace psychologického testu do českého znakového jazyka, v terapeutické části se věnuje specifčnosti komunity Neslyšících a jejímu vlivu na formu terapeutické práce s Neslyšícími klienty. Bylo by potěšující chápat tuto práci jako začátek systematické práce s neslyšícími klienty a postupně modifikovat další a další psychologické testy. Za zvláště důležitý pokládáme překlad a modifikaci testu verbálních kognitivních schopností, který je důležitý zejména pro školskou diagnostiku.

6.1 Návrh řešení situace ohledně psychologických testů pro Neslyšící a terapeutické práce s Neslyšícími klienty

- 1) Vytvořit test na zjištění jazykové úrovně. Nejedná se primárně o psychologický, ale lingvistický problém, a proto se vytváření testu psychologové pro Neslyšící nezúčastní (ale bylo by vhodné, aby spolupracovali, neboť ho později budou používat). První krok již byl udělán vytvořením referenčního rámce pro znakové jazyky a popisů referenčních úrovní českého znakového jazyka.
- 2) Na překladu testu PFT (C–W) se ukázalo, že lze překládat i verbální testy do českého znakového jazyka, proto pokládáme za důležité (lépe řečeno nutné) vytvoření pracovní skupiny psychologů pro Neslyšící, kteří by na základě vlastních zkušeností dali dohromady baterii testů. U testů neverbálních by se jednalo „pouze“ o vytvoření norem a překladu instrukcí do znakového jazyka. Takováto práce by byla nejjednodušší. Současně s tím by probíhaly úprava a překlad nejdůležitějších testů – zejména komplexních inteligenčních – se zaměřením na jejich verbální stránku, jejíž znalost je v rámci vzdělávacího procesu velmi důležitá.
- 3) Bylo by vhodné využít výzkumů v standardizaci WISC-V pro populaci Amerických neslyšících a pokud se bude WISC-V překládat do českého jazyka, přeložit ho rovnou ve spolupráci s Testcentrem a Deaffriendly do jazyka znakového.

- 4) Následně vytvořit testové baterie podle věku a příležitostí testování. Tyto baterie by byly normované a tím pádem by bylo testování Neslyšících objektivní a výsledky by mohly být srovnávány mezi sebou. V této souvislosti apelujeme zejména na diferenciální diagnostiku a s ní spojené zařazování dětí s lehkou mentální retardací do programu „základních škol praktických“. Uvozovky přikládáme proto, že roku 2016, kdy byla zrušena příloha rámcově vzdělávacího programu pro děti s lehkou mentální retardací, se užívá pouze pojem speciální školství. Nicméně pojem praktického školství je odborníky stále užíván. Vzdělávání těchto dětí se řeší prostřednictvím Individuálně vzdělávacího plánu.¹⁴¹
- 5) Zařadit práci s tlumočníkem do vzdělání psychologů a terapeutů a systematicky zvyšovat povědomí společnosti o komunitě Neslyšících (znakový jazyk je na češtině nezávislý, není mezinárodní, většina neslyšících se rodí slyšícím rodičům atd.)
- 6) Zpřítomnit tlumočnický znakového jazyka ve velkých psychiatrických nemocnicích.
- 7) Vytvořit síť odborníků zaměřených na terapeutickou práci s Neslyšícími, která by byla pravidelně aktualizovaná

V psychologické práci s Neslyšícími klienty je řada bílých míst a byli bychom rádi, kdyby tato práce přispěla k jich alespoň částečnému odstranění.

¹⁴¹ Individuálně vzdělávací plán je jedním z podpůrných opatření pro žáky se specifickým vzdělávacími potřebami a pro žáky mimořádně nadané. Jak název napovídá, umožňuje individuálně nastavit proces výuky a podpůrná opatření, které jsou dítěti ku pomoci.

7 Seznam použité literatury

- Baker, K., Baker, F. (2011). The assessment of intellectual disability with deaf adults. *International Journal on Mental Health and Deafness*, 1(1), s. 23–36.
- Bat-Chava, Y. (2000). Diversity of deaf identities. *American Annals of the Deaf*, 145, s. 420–427.
- Bauman, H.-D. L., a Murray, J. J. (Eds). (2014). *Deaf gain: Raising the stakes for human diversity*. University of Minnesota Press.
- Blais, M. (2006). *La culture sourde*. Les presses de l'Université Laval.
- Bognerová, P. (2011). *Identita nedoslýchavých a jejich přijetí do komunity Neslyšících*. [Diplomová práce]. Katedra speciální pedagogiky, MUNI.
- Boyatzis, R.E. (1998). *Transforming qualitative information: Thematic analysis and code development*. Sage Publications, Inc.
- Braun, V., Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*. 3(2) s.77–101.
- Corker, M. (1996). *Counselling – The deaf challenge*. Jessica Kingsley Publishers.
- Cummins, J. (1984). *Bilingualism and special education: Issues in assesment and pedagogy*. Multilingual Matter.
- Czubek, T.A., Greenwald, J. (2005). Understanding Harry Potter: Parallels to the deaf world. *The Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, Svazek 10, číslo 4, s. 442–450.
- Čáp, D. (2015). *Úprava, ověření, standardizace a příprava pro vydání aktualizované projektivní metody PFT (C-W) pro dospělé*. [Dizertační práce], Karlova univerzita.
- Čáp, D.(2010). *Rosennzweigův obrázkový frustrační test. PFT (C-W) Příručka*. Praha, FF UK z prostředků vysokoškolského výzkumu. Přeloženo, upraveno.
- Čáp, D., Veselá, M., Běhalová, I. (2015). *Praktické užití PFT (C-W), verze pro neslyšící*. In Maierová, E., Šrámková, L., Hosáková, K., Dolejš, M., Skopal, O. (Ed.). PHD existence 2015. Česko-slovenská psychologická konference (nejen) pro doktorandy a o doktorandech Sborník odborných příspěvků z konference konané 4.-5.2.2015.Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta.
- Čermák, F. (2011). *Jazyk a jazykověda: přehled a slovníky*. Univerzita Karlova, Karolinum.
- Červinková Houšková, K., Kováčová, T. (2008). *Umělecké tlumočení do znakového jazyka*. 2. vydání. Česká komora tlumočnicků znakového jazyka.

- Dillon, R. F. (1980). Cognitive style and elaboration of logical abilities in hearing -impaired children. *Journal of Experimental Child Psychology* 30, s. 389-400.
- Doušová, V., Kratochvílová, K., Motežčíková, J. (2014). *Být Neslyšící nemusí být problém*. Praha: Centrum pro dětský sluch Tamtam, o. p s.
- Doušová, V., Šauerová, A. (2007). Obligatorní diagnózy a obligatorní diagnostika ve speciálně pedagogickém centru pro děti a žáky se sluchovým postižením. in: Kucharská, Anna a kol. (2007). *Obligatorní diagnózy a obligatorní diagnostika ve speciálně pedagogických centrech*. IPPP.
- du Feu, M., Chovaz, C. (2014). *Mental health and deafness*. Oxford.
- Dunnahoo, T. (1970). *Annie Sullivan: a portrait*. Reilly and Lee Books.
- Eckert, R. (2010). Towards a theory of deaf ethnos: Deafnitycity -D/deaf (Hómaeomon. Homóglosson.Homóthreskon). *Jurnal of Deaf Studies and Deaf Education*, 15(4) s. 317-333.
- Edwards, L., Crocker, S. (2008). *Psychological processes in deaf children with complex needs*, Jessica Kingsley Publishers.
- Frajtová, H. (2013). *První český ústav pro hluchoněmé v Praze: Vznik a rozvoj v meziválečném období*. [Bakalářská práce]. Univerzita Palackého.
- Gabrielová, D. Paur, J., Zeman, J. (1988). *Slovník znakové řeči*, Horizont.
- Gallaudet Research Institute (2011). Regional and national summary report of data from the 2009-10 Annual survey of deaf and hard of hearing children and youth. GRI, Gallaudet University.
- Gehring, M. T. (2005). *Test rodinného systému - Fast*, Testcentrum, Hogefe.
- Glickman, N.S., Harvey, M.A. (1996). *Culturally affirmative psychotherapy with deaf persons*. Lawrence Erlbau Associates.
- Gregory, S., Bishop, J., Sheldon, L. (1995). *Deaf young people and their families*. Cambridge University Press.
- Gutman, V (ed.) (2002). *Ethics in Mental health and deafness*. Gallaudet University Press.
- Hellus, Z. (2009). *Dítě v osobnostním pojetí*. Portál.
- Holcomb, T.K. (2013). *Introduction to American deaf culture*. Oxford University Press.
- Holmanová, J. 2002). *Raná péče o dítě se sluchovým postižením*. Septima.
- Horáková, R. (2012). *Sluchové postižení: úvod do surdopedie*. Portál.
- Horáková, R. (2017). *Sluchové vnímání dětí raného věku s postižením sluchu: Funkční hodnocení*. MUNI press.

- Hradilová, T., Chudožilov Bendová, M., Komorná, M., Kotvová, M. (2023). *Surdopedie a dospělý věk, sluchová ztráta v mezilidském kontaktu*. Grada.
- Hronová, A, Motejzlíková, J. (2002). *Raná komunikace mezi matkou a dítěte. Neslyšící matka se svým slyšícím dítětem*. FRPSP.
- Hrubý, J. (1998). Kolik je u nás sluchově postižených? In: *Speciální pedagogika*, ročník 8, č. 2. s. 5-20.
- Hrubý, J. (1999). *Průvodce neslyšících a nedoslýchavých po jejich vlastním osudu*. Septima.
- Hrubý, J. (2010). *Úvod do výchovy a vzdělávání sluchově postižených*. Tiché učení.
- Hudáková, A. (2012). Milánský kongres: podrobnosti, souvislosti. *Info-Zpravodaj*. 2012, čís. 3, s. 7–10.
- Hudáková, A., a Táborský, J. (2008). *Sociolingvistické kapitoly pro tlumočníky pro neslyšící* (2. opravené vydání). Česká komora tlumočnicků znakového jazyka.
- Chudožilov Bendová, M. Holubová, K., Zaytseva, Y. (2022). Spravedlivý přístup při testování: neuropsychologická diagnostika neslyšících a nedoslýchavých osob. Překlad a úpravy testu AVL. *Československá psychologie*, r. 66, č. 4. s.416-436.
- Jirásek, J. (1970). *Orientační test školní zralosti*. Psychodiagnostické a didaktické testy, n.p.
- Jirásek, J. (1974). *Číselný čtverec*. Psychodiagnostika.
- Jungwirthová, I. (2015). *Dítě se sluchovým postižením v MŠ a ZŠ*. Portál.
- Kalousová, J. (2012). *Identita českých neslyšících Romů*. [Bakalářská práce]. Karlova univerzita.
- Kannapell, B. (1989). Inside the deaf community. In Wilcox, S (Ed.) *American Deaf culture*. Linstok Press, s. 21-28.
- Kaufman, A. S, Kaufman, N.L., Poledňová, I. Volkomer, J. (2000). *Kaufmanova hodnoticí baterie pro děti K – ABC*. Psychodiagnostika.
- Kim Berg, I. (2013). *Posílení rodiny*. Portál.
- Kohs, S. C., Košč, L. (1974). Kohsovy kostky. Psychodiagnostika.
- Kosinová, B. (2008). *Neslyšící jako jazyková a kulturní menšina – kultura neslyšících*. Praha: Česká komora tlumočnicků znakového jazyka.
- Košč, M., Novák, J. (1997). *Rey- Osterriethova komplexní figura*, Psychodiagnostika.
- Krahulcová, B. (2002). *Komunikace sluchově postižených*. Karolinum.
- Křesťanová, L. Motejzlíková J. (Ed) (2015). *Tiché rozhovory II*. Centrum pro dětský sluch Tamtam, o.p.s.
- Křesťanová, L., Motejzlíková J. (Ed.) (2012). *Tiché rozhovory*. Federace rodičů a přátel sluchově postižených.

- Kuchařová, L. (Ed.) (2005). *Znakový jazyk. Co víme, co nevíme a co bychom mohli vědět o znakovém jazyce*. Ústav českého jazyka a teorie komunikace, FF UK, 2005, interní materiál.
- Kyle, J. in Homoláč ed. (1998). *Komunikace neslyšících sociolingvistika (antologie textů)*. Filozofická fakulta Karlovy univerzity.
- Ladd, P. (2003). *Understanding deaf culture. In search of deafhood*. Multilingual Matters. LTD.
- Lane, H. (2013). *Pod maskou benevolence. Zneschopňování neslyšící komunity*. Karolinum.
- Lane, H., Hoffmeister, R., Bahan, B.A (1996). *Journey into the deaf-world*. San Diego, Dawnsignpress.
- Lang, H. (2011). Perspectives on the history of Deaf education, in Marschark, M, Spencer (eds.) *The Oxford Handbook of deaf studies*, Oxford university press.
- Leigh, I., W. (ed)(1999). *Psychotherapy with deaf clients from diverse groups*. Gallaudet University Press.
- Leigh, I., W., Andrews, J., F. (2017). *Deaf people and society. Psychological, sociological and educational perspectives*. Taylor and Francis.
- Luckner, J.L., Mcneill, J.H. (1994). Performance of a group deaf and hard of hearing students and comparison group of hearing students on a series of problém-solving tasks. *American Annals of the Deaf*, 139 (3), s.371-377.
- Lundy, J.E.B. (2002). Age and language skills of deaf children in relation to theory of mind development. *Journal of Deaf Studies and Education*, 7, s. 41–56.
- Macurová, A. (1994). Jazyk v komunikaci neslyšících (Předběžné poznámky). *Slovo a slovesnost*, roč. 55. s. 121-132.
- Macurová, A. (1996). Proč a jak zapisovat znaky českého znakového jazyka (poznámky k diskusi). In: *Speciální pedagogika*. roč. 6., č. 1, s. 5-19.
- Macurová, A. (2001). Poznáváme český znakový jazyk. In: *Speciální pedagogika*, 11, s. 69-75.
- Macurová, A. Jazyk a hluchota. (2001). In: *Slovo a slovesnost* 62, 2001, s.92-104.
- Marschark, M, Clarc, D. (Ed.) (1998). *Psychological perspectives on deafness*, volume 2. Lawrence Eelbaum Associates, Inc., Publisher.
- Marschark, M. (1993). *Psychological development of deaf children*. Oxford University Press.
- Matějček, Z. (2008). *Co děti nejvíc potřebují*. Portál.
- Matějček, Z., Žlab, Z. (1972). *Zkouška laterality*. Psychodiagnostika.

- Meadow-Orlans, K.P., Mertens, D.M., Sass-Lehrer, M.A. (2003). *Parents and their deaf children. The Early Years*, Gallaudet University Press.
- Michal, V. (1974). *Projektivní interview*. Psychodiagnostika.
- Milgram, S. (2004). *Obedience to authority: An experimental view*. HarperCollins.
- Miller, M. (2006). Individual assesment and educational planning: Deaf and hard of hearing students viewed though meaniful context. In: Moores, D.F., Martin D.S. (Eds.) *Deaf learners: Development in curriculum and introduction*. Gallaudet University Press, s. 161-176.
- Miller, M.S., Tomas-Presswood, T. N., Metz, K.Lukomski J. (2015). *Psychological and psychoeducational assesment of deaf and hard of hearing children and Adolescents*. Washington, D.C.Gallaudet University Press.
- Miovský, M. (2006). *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Grada.
- Morgan-Jones R.A. (2001). *Hearing differently. The impact of hearing impairment of family life*. Whurr Publishers.
- Motežčíková, J.: Poznáváme český znakový jazyk V. *Speciální pedagogika*, č. 3, roč. 2003, s. 218-226.
- Myklebust, H, E. Brutton, M. (1952). A study of the visual perception od the deaf children. *Acta Oto – Laryngologica*, Supplementum 105, Lund.
- Myklebust, H. E. (1960). The psychological effects of Deafness. *The American Annals of the Deaf*. 105 (4) s. 372-385.
- Myklebust, H., E. (1952). *Psychology of deafness*. Grune and Stratton.
- Nováková, R. (2008). *Výhody a nevýhody komunikace v českém znakovém jazyce*. Kultura neslyšících. [DVD]. Praha: Česká komora tlumočnicků znakového jazyka.
- Okrouhlíková, L. (2008). *Notace – zápis českého znakového jazyka*. Česká komora tlumočnicků znakového jazyka.
- Okrouhlíková, L. (2015). *Notace znakových jazyků*. Karolinum.
- Pártl, L. (2008). *Úroveň rovnováhových schopností u osob se sluchovým postižením*. [Diplomová práce]. Masarykova univerzita.
- Pesso, A, Boyden-Pesso, D., Vrtbovská, P. (2009). *PBSP- Úvod do Pessu- Byden, systém Psychomotor, SCAN*.
- Pettito, L., Katerelos, M, Levy, B.G., Gauma K, Tetreault, K, Ferraro, V. (2001). Bilingual signed and spoken language acquisition from birth.: Implications for the mechanism underlying early bilingual language acquisition, *Journal of Child Language* 28, s. 453–496.

- Pinter, R., Paterson, D. G., (1915). The Binet scale and the deaf child. *Journal of Educational Psychology*, 6 (4), s. 201-210.
- Pipeková, J. (2010). *Kapitoly ze speciální pedagogiky*. Paido.
- Pollard R. Q. (1998). Psychopathology. in: Marschark, M, Clarc, D. (Ed.) (1998). *Psychological perspectives on deafness*, volume 2. s. 171-197, Lawrence Eelbaum Associates, Inc., Publisher.
- Potměšil, M (1999). *Úvodní stati k výchově a vzdělávání sluchově postižených*. Fortuna.
- Potměšil, M. (2002). *Všeobecný slovník znakového jazyka A-N*. Fortuna.
- Potměšil, M. (2007). *Sluchové postižení a sebereflexe*. Karolinum.
- Potměšil, M. (2010). *Všeobecný slovník znakového jazyka O-Ž*. Fortuna.
- Potměšil, M. (2015). *Osobnost dítěte v kontextu vady sluchu*. Univerzita Palackého.
- Potměšil, M. a kol. (2010). *Psychosociální aspekty sluchového postižení*. Masarykova Univerzita.
- Potměšilová, P. (2016). *Pojmotvorný proces u dětí se sluchovým postižením*. Univerzita Palackého.
- Potměšilová, P. (2009). *Úprava testu WISC-III UK pro potřeby vyšetření dětí se sluchovým postižením*. [Diplomová práce]. Univerzita Palackého.
- Poul, J. (1996). *Nástin vývoje vyučování neslyšících*. Masarykova univerzita.
- Pugnerová, M. (2016). Psychologie jedinců se sluchovým postižením. In: Pugnerová, M., a Kvintová, J. *Přehled poruch psychického vývoje*. Grada, s. 208–224.
- Rainer, J.D., Altshuler, K. (1967). *Psychiatry and the deaf*. Department of Health, Education and Welfare.
- Redlich, K. (2008). *Slyšící dítě neslyšících rodičů*. ČKTZJ.
- Reitan, R., Wolfsonová, D. (1997). *Test cesty- TMT II*. Diagnostika.
- Rieger, Z., Vyhnálková, H. (2001). *Ostrov rodiny*, Konfrontace.
- Rosenzweig, S. (1978). *The Rosenzweig picture-frustration (P-F) Study: Basic Manual*. Rana House.
- Růžičková, M. (1997). *Učíme se českou znakovou řeč*. Septima.
- Růžičková, M. (1998). *Znakuj! Znakujme! Znakujte!* ASNEP.
- Sheridan, M.A. (2001). *Deaf adolescent. Inner lives of deaf children*. Gallaudet Univerzity Press.
- Sheridan, M.A. (2008). *Deaf adolescent. Inner lives and Livehood Development*. Gallaudet Univerzity Press.
- Slovník znaků křesťanských pojmů pro neslyšící*. (2001). Naděje.

- Smith, D. (1986). Mental health research enters realm of linguistics. *Research at Gallaudet*, s. 3-5.
- Standardy pro pedagogické a psychologické testování*. (2001). Testcentrum.
- Stokoe, W. (2001). *Language in hand: Why sign came before speech*. Gallaudet University Press.
- Strnadová, V. (1998). *Hádej, co říkám aneb odezírání je nejisté umění*. MZ ČR.
- Strnadová, V. (1998). *Současné problémy české komunity neslyšících I. Hluchota a jazyková komunikace*. FF UK.
- Sue, D.W., Sue, D. (2003). *Counseling the culturally diverse: Theory and practise, fourth edition*. J.Wiley and Sons.
- Svoboda, M. (Ed.), Krejčířová, D., Vágnerová, M. (2001). *Psychodiagnostika dětí a dospívajících*. Portál.
- Šedivá, Z. (1997). *Rozvíjení sociálních dovedností sluchově postižených 1. Zvládnání důležitých životních situací*. Septima.
- Šedivá, Z. (2011). *Možnosti psychologické diagnostiky a školní výkon u žáků se sluchovou poruchou*. [Dizertační práce] Karlova univerzita.
- Taylor, G., Darby, A. (Ed.) (2003). *Deaf identities*. Coleford: Douglas McLean.
- Tellegen, P. J., Laros, J. A., Heider, D. (2008). *SON-R 2 1/2- 7*, Testcentrum-Hogrefe, 2008.
- Uherík, A. (2013). *Nepočujúce dieta, nepoznané a nepovšimnuté*. Verbis.
- Vymlátílová, E. (1997). Neslyšící dítě v klinické praxi. In Říčan, P., Krejčířová, D. a kol.: *Dětská klinická psychologie*. Grada.
- Vymlátílová, E. (2006). Sluchově postižené dítě. In Říčan, P., Krejčířová, D. a kol. *Dětská klinická psychologie*.
- Vysuček, P. (2021). *Možnosti a limity intervence u dítěte s kochleárním implantátem v neslyšící rodině*. [Dizertační práce]. Univerzita Palackého.

Internetové odkazy

Baby-hearing.org (n. d.) What is in audiogram?

<https://www.babyhearing.org/what-is-an-audiogram>.

Centrum Kochleárních implantací (n. d.). Počet implantovaných dětí.

<http://www.ckid.cz/aktual.asp>

ČKTZJ (n. d. -a). Znakový jazyk a komunikace neslyšících.

<https://www.cktzj.com/co-vas-zajima/znakovy-jazyk-a-komunikace-neslysicich/>

ČKTZJ (n. d.-b) Slovníky.

<https://www.cktj.com/co-vas-zajima/slovniky/>

Deaf power me. (n. d.). Deaf power.

<https://deafpower.me/about/>

Deaf World Sign (n.d.)

<https://www.deafworldsign.com/>

Dětský sluch. cz. (2021). Kochleární implantáty.

<https://www.idetskysluch.cz/kompenzace/kochlearni-implantaty/centra-kochlearnich-implantaci/>

Dictio beta (n. d.).

<https://www.dictio.info/cs/translate/czj/text/ko%C4%8Dka>

Emmorey, K., McCullough, S., Metha, S., Ponto, L., Grabowski, T. J. (2011). *Sign language and pantomime production differentially engage frontal and parietal cortices.*

Language and cognitive processes. 26/7 2011 s. 878-901.

<https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/21909174/>

Etický kodex České asociace pro psychoterapii (n.d.).

https://czap.cz/resources/Documents/eticke-zasady-eap_2019.pdf

Gallaudet university (n.d.). *King Jordan bio*

<https://gallaudet.edu/museum/history/i-king-jordan-bio/>

Chorobok, V., Dršata, J., Homoláč, M., Krtičková J., Komínek, P., Kokštejn, Z., Malý J., Straňák, Z., Šebková, A., Hülleová, I., Bronský, J., Blanař V., Zíma, Z., Hejduk, K. (n. d.) *Příručka pro praxi: screening sluchu novorozenců.* Univerzita Pardubice, Fakulta zdravotních studií.

[https://www.otorinolaryngologie.cz/content/uploads/2020/02/ppp-screening-sluchu-novorozencu.pdf](https://www otorinolaryngologie.cz/content/uploads/2020/02/ppp-screening-sluchu-novorozencu.pdf)

Indukční smyčky.cz. (n. d.) Základní informace o přepážkových indukčních smyčkách.

<https://www.indukcni-smycky.cz/zakladni-informace-o-prepazkovych-indukcnich-smyckach/>

Kulda, M. (2018). *Zoologický lexikon znakového jazyka.*

<http://www.zoolexikon.cz/>

Legent, F. (2013) *L'abbé de l'Épée et la langue des signes.* Université Paris Cité.

<https://www.biusante.parisdescartes.fr/histoire/medica/presentations/orl/j.php>

Lorm, (n.d.). Definice hluchoslepoty, Lorm.

<https://www.lorm.cz/pro-hluchoslepe/definice-hluchoslepoty/>

- Matějček, Z. Vágnerová, M. Test obkreslování.
http://www.psychodiagnostika-sro.cz/cz/Katalog_popis.asp?kod=552&ZozArg=1&Kateg=1 .
- MUNI (n.d.). Co znamená slovo LORM. MUNI,
https://is.muni.cz/el/1441/podzim2010/SP4MK_S4d2/um/Popis_Lormovy_abecedy_a_ktual.pdf
- Nance, W. (2004) More marriages among the deaf may have led to doubling of common form of genetic deafness in the U.S. Virginia Commonwealth University.
https://www.news.vcu.edu/article/More_marriages_among_the_deaf_may_have_led_to_doubling_of_common
- Novák, M. (2012). Prohlášení SNN ČR, ČMUN a ASNEP k rozhovoru v DVTV.
<https://www.cun.cz/cs/blog/2021/09/22/prohlaseni-snn-cr-cmun-a-asnep-k-rozhovoru-v-dvtv/>
- Novák, Martin (2017). Statistiky počtu osob se sluchovým postižením. Česká unie neslyšících.
<https://www.cun.cz/cs/blog/2017/05/17/statistiky-poctu-osob-se-sluhovym-postizenim/>
- Okrouhlíková, L. (2021). Historické kořeny českého znakového jazyka: První polovina 19. století. *e-Pedagogium 2*, s. 46-65.
<https://e-pedagogium.upol.cz/pdfs/epd/2021/02/04.pdf>
- Referenční rámec znakových jazyků (n.d.)
<https://cefr-czj.npi.cz/download>
- Rosenthal, R., Jacobson, L. (1992). *Pygmalion in the Classroom*. Crown House Publishing.
<https://www.crownhouse.co.uk/assets/look-inside/9781904424062.pdf> cit dne 16.3. 2023
- SayWhatClub (n.d.). *Reading your audiogram*.
<https://www.saywhatclub.org/saywhatclub-blog/reading-your-audiogram/>
- Sign measures.com, (n. d.).
<https://signmeasures.com/>
- Spread the sign (n. d.)
<https://www.spreadthesign.com/cs.cz/search/>
- Centrum pro dětský sluch Tamtam, o. p. s. (n. d.). *Jak vítězit nad drakem Koronem*
https://www.youtube.com/watch?v=NHGtwKU_T_o

The New The New York Times (2021). *Barbara Kannabell*, Activist who empowered Deaf people Dead at age 83.

<https://www.nytimes.com/2021/08/21/us/barbara-kannapell-dead.html>

Usher Syndrome coalition (n.d.).

<https://www.usher-syndrome.org/>

Ústav bohemistiky pro cizince a komunikace neslyšících. (n.d.). *Historie: Ústav jazyků a komunikace Neslyšících*.

<https://ujkn.ff.cuni.cz/cs/ustavkatedra/historie/>

Wikipedia (n. d.). *Arnauld Balard*.

https://en.wikipedia.org/wiki/Arnaud_Balard

Zákony pro lidi (n.d.-a). Zákon č. 155/1998 O znakové řeči.

<https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1998-155>

Zákony pro lidi (n.d.-b). Zákon č. 384/ 2008 Sb. O komunikačních systémech neslyšících a hluchoslepých osob, kterým se mění zákon č. 155/1998 Sb.

<https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2008-384>

Zákony pro lidi (n.d.-c). Vyhláška č. 398/2009 Sb. O technických požadavcích zabezpečujících bezbariérové užívání staveb.

<https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2009-398>

Zákony pro lidi (n.d.-d). Zákon 108/2006 Sb. O sociálních službách.

<https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-108>

8 Seznam obrázků

Obrázek 1: Audiogram – příklady zvuků a jejich rozložení (Say what club, n. d.)	18
Obrázek 2: Značka indukční smyčky (indukční-smyčky.cz, n. d.)	24
Obrázek 3 Audiogram ukazující těžkou nedoslýchavost (baby-hearing.org., n. d.)	37
Obrázek 4: Tlumočnické paradoxy (otištěno s laskavým svolením autorky R. Staré).....	45
Obrázek 5: Výzkum znakového jazyka (otištěno s laskavým svolením autorky R. Staré).....	50
Obrázek 6: Notace znakového jazyka (Macurová, 1996 s. 8)	53
Obrázek 7: Sign Union Flag, oficiální vlajka Neslyšících (Wikipedia, n. d.).....	74
Obrázek 8: Deaf power (Deaf power me, n. d.)	75
Obrázek 9: Příklad jedné testové položky receptivní části testu (Sign measures.com, n. d.) ..	91
Obrázek 10: Testová situace č. 1 PFT (C-W) (otištěno s laskavým svolením D. Čápa).....	110
Obrázek 11: Testová situace č. 3 PFT (C-W) (otištěno s laskavým svolením D. Čápa).....	111
Obrázek 12: Testová situace č. 5 PFT (C-W) (otištěno s laskavým svolením D. Čápa).....	112
Obrázek 13: Testová situace č. 7 PFT (C-W) (otištěno s laskavým svolením D. Čápa).....	113
Obrázek 14: Testová situace č. 11 PFT (C-W) (otištěno s laskavým svolením D. Čápa).....	114
Obrázek 15: Výsledky tematické analýzy výzkumu terapeutické části	147

9 Seznam tabulek

Tabulka 1: Čísla respondentů, jejich pohlaví a věk zkoumaného vzorku.....	115
Tabulka 2: Výsledky vyhodnocení testu PFT (C-W) v procentech	120
Tabulka 3: Vyhodnocení testu PFT (C-W) z hlediska norem.....	121
Tabulka 4 Vyhodnocení <i>Indexu</i> skupinové konformity (GCR).....	122
Tabulka 5: Přehled individuálních konzultací	144
Tabulka 6: Přehled rodinných/párových konzultací	145

10 Seznam zkratek

AABR	Automatická BERA
ASL	Americký znakový jazyk
AVLT	Auditory Verbal Learning Test
BERA	Brainstem evoked response audiometry
BSL	Britský znakový jazyk
CODA	Child of Deaf Adult, slyšící dítě neslyšících rodičů
COVID 19	Coronavirus disease 2019
ČKTZJ	Česká komora tlumočnicků znakového jazyka
ČNES	Čeština v komunikaci neslyšících
ČUN	Česká unie Neslyšících
ČZJ	Český znakový jazyk
dB	Decibel, jednotka měření intenzity zvuku
DEZ	Notace: tvar ruky
DVTV	Drtinová Veselovský Televize (internetová zpravodajská televize)
E	Extrapunitivní
E'	Extrapeditivní
FAST	Test rodinného systému
FF UK	Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
FF UK	Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
GCR	Index skupinové konformity
I	Intropunitivní
I'	Intropeditivní
JEPI	Junior Eysenck Personality Inventory
M	Impunitivní
M'	Impeditivní
M	Impersistivní
MUNI	Masarykova Univerzita v Brně
ORI _{1,2}	Notace: orientace dlaně a prstů
PFT (C-W)	Rosenzweigův obrázkový frustrační test (v úpravě Čáp-Wienerová)
SIG	Notace: pohyb

SON-R	Snijders-Oomen test neverbální inteligence
SP	Sluchově postižení, např. školy pro SP
SPC	Speciálně pedagogické centrum
SPC	Speciálně pedagogické centrum
SPU	Specifické poruchy učení
SUKI	Společnost uživatelů kochleárního implantátu
TAB	Notace: místo artikulace znaku
TAT	Tématicko apercepční test
TBSD	Test barevného sémantického diferenciálu
TEOAE	tranzientní evokované otoakustické emise
TKN	Televizní klub neslyšících
WISC III	Wechsler Inteligesnce Scale for Children
ZJ	Znakový jazyk
ZTP, ZTP/P	Zvlášť těžké postižení / s průvodcem – označení 2. a 3. stupně výhod

11 Seznam příloh

Příloha 1: Lormova abeceda

Příloha 2: Braillovo písmo

Příloha 3: Tvary rukou českého znakového jazyka

Příloha 4: Ukázka notace znakového jazyka

Příloha 5: Informovaný souhlas – varianta výzkum testovací části i varianta výzkumu terapeutické části

Příloha 6: Modifikace testu PFT (C-W) pro Neslyšící

Příloha 7: Ukázka protokolu PFT (C-W)

Příloha 8: Ukázka vyhodnocení testu PFT (C-W) výsledků výzkumu diagnostické části

Příloha 9: Psychologové pro Neslyšící

Příloha 10: Kazuistika metody FAST

Příloha 11: Užitečné odkazy

Příloha 12: Ukázka z publikace Popis referenčních úrovní A1-B2 pro český znakový jazyk